

Юрій Косенко

# ОСНОВИ ПРАВознавства



**10**  
клас

Юрій КОСЕНКО



# ОСНОВИ ПРАВознавства

Підручник для 10 класу  
спеціальних закладів загальної середньої освіти (F 70)

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України*

Чернівці  
"Букрек"  
2019

УДК 34.01:376-056.36 (075.3)

К 71

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України*

*(наказ Міністерства освіти і науки України*

*від 17.04.2019 № 515)*

Видано за державні кошти. Продаж заборонено

**Косенко Юрій**

К 71 Основи правознавства: підручник для 10 класу спеціальних закладів загальної середньої освіти (F 70). Чернівці: Букрек, 2019. 200 с. : іл.

ISBN 978-617-7770-33-5

УДК 34.01:376-056.36 (075.3)

ISBN 978-617-7770-33-5

© Косенко Ю. М., 2019  
© Видавничий дім "Букрек", 2019

# ЗМІСТ

Дорогі друзі! ..... 5

## ВСТУП

Місце закону в житті суспільства.

Завдання курсу "Основи правознавства" ..... 7

## РОЗДІЛ 1. ДЕРЖАВНА ВЛАДА УКРАЇНИ ..... 12

§ 1. Конституція України – Основний Закон держави ..... 12

§ 2. Народ України – єдине джерело державної влади ..... 18

§ 3. Верховна Рада України – найвищий законодавчий орган держави ..... 23

§ 4. Президент України ..... 28

§ 5. Виконавча влада України ..... 33

§ 6. Судова влада ..... 38

§ 7. Правоохоронні органи: Національна поліція України,  
Служба безпеки України, Національна гвардія України ..... 43

§ 8. Правоохоронні органи: Державна прикордонна служба України,  
прокуратура, адвокатура ..... 49

§ 9. Збройні сили України ..... 54

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ "ДЕРЖАВНА ВЛАДА УКРАЇНИ" ..... 60

## РОЗДІЛ 2. ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ ..... 64

§ 10. Особисті права і свободи громадян України ..... 64

§ 11. Право на працю, відпочинок і страйк ..... 69

§ 12. Право на соціальний захист ..... 74

§ 13. Основний соціальний обов'язок громадян ..... 79

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ "ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ" ..... 83

## РОЗДІЛ 3. ШЛЮБ І СІМ'Я ..... 88

§ 14. Права й обов'язки подружжя ..... 88

§ 15. Розлучення. Право на майно. Аліменти ..... 93

§ 16. Позбавлення батьківських прав. Захист прав дитини ..... 97

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ "ШЛЮБ І СІМ'Я" ..... 102

<b>РОЗДІЛ 4. ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ</b> .....	106
§ 17. Порядок прийняття на роботу .....	106
§ 18. Особливості працевлаштування неповнолітніх .....	112
§ 19. Права й обов'язки працівника. Трудова дисципліна .....	116
§ 20. Права і обов'язки роботодавця .....	121
§ 21. Трудовий договір .....	126
§ 22. Порядок звільнення з роботи .....	130
§ 23. Податок – обов'язковий платіж фізичної та юридичної особи .....	134
§ 24. Служби зайнятості. Компетенції центрів зайнятості .....	138
УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ "ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ" .....	144
<b>РОЗДІЛ 5. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ</b> .....	148
§ 25. Адміністративні правопорушення. Їх ознаки. Адміністративні стягнення .....	148
§ 26. Злочин. Види злочинів за рівнем тяжкості .....	154
§ 27. Кримінальна відповідальність .....	159
§ 28. Кримінальна відповідальність неповнолітніх .....	164
§ 29. Види кримінальних покарань .....	169
УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ "ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ" .....	174
<b>СЛОВНИК ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ</b> .....	178
<b>ДОДАТКИ</b> .....	187



## Дорогі друзі!

**У** 10-му класі ви починаєте вивчення навчального курсу "Основи правознавства". Він допоможе дізнатися про ваші права й обов'язки, сприятиме формуванню уявлень про структуру державної влади в Україні, компетенції законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, повноваження правоохоронних органів, функції Збройних сил України, права й обов'язки найманого працівника та роботодавця, шлюбні стосунки й умови позбавлення батьківських прав, адміністративну та кримінальну відповідальність дорослих і неповнолітніх осіб та інше.

Підручник складається з п'яти розділів, у яких подана найважливіша інформація про державну владу України, права, свободи й обов'язки людини та громадянина України, шлюб і сім'ю, трудові відносини та юридичну відповідальність.

Тексти містять багато фотографій, схем та ілюстрацій, що допоможе краще зрозуміти навчальний матеріал. Робота з підручником передбачає певну послідовність. Зверніть увагу на назву параграфу, потім дайте відповіді на запитання перед ним. Після цього уважно читайте навчальний текст. Важлива інформація виділена жирним шрифтом і подана в рубриці "Запам'ятайте".

Зрозуміти краще Конституцію України та найбільш важливі статті з Сімейного кодексу України, Кодексу законів про працю України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального процесуального кодексу України вам допоможе рубрика "Буква закону".

Для перевірки знань скористайтеся запитаннями і завданнями в кінці кожного навчального блоку.

Допитливі учні знайдуть багато цікавого, опрацьовуючи інформацію з рубрики "Цікаво знати". Ці тексти не є обов'язковими до вивчення, але вони допоможуть розширити ваш світогляд, дізнатися нове про закони, звичаї й традиції інших народів.

Для повторення, систематизації та узагальнення отриманих знань і вмінь у кінці кожного розділу подані тексти під назвою "Узагальнення до розділу". Для визначення якості ваших знань запропоновані тестові завдання та практичні вправи.

Для уточнення значення раніше вивченого чи невідомого поняття звертайтеся до "Словника юридичних термінів". Він поданий у кінці підручника.

Бажаю успіхів у навчанні!

**Автор**



## МІСЦЕ ЗАКОНУ В ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА. ЗАВДАННЯ КУРСУ "ОСНОВИ ПРАВОЗНАВСТВА"

**П**ротягом багатьох тисячоліть для того, щоб жити у мирі та злагоді, розуміти один одного, люди придумували певні правила. Правила існують у всіх сферах життя людини. У школі учні повинні дотримуватися певних норм поведінки – вчасно приходити на уроки, вітатися, вчитися, виконувати завдання вчителя, не ображати інших тощо.



*Учні в школі дотримуються правил поведінки*

Свої правила існують у спорті, і, наприклад, коли футболісти виходять на поле, вони добре знають, як потрібно грати, щоб не порушити правил: що у грі заборонено, а що робити можна.





*Гравці знають правила гри в футбол*

Обмеження існують на дорозі. Це – правила дорожнього руху. Водії повинні їх дотримуватися: знати, як безпечно зробити поворот, коли і де потрібно пропустити інший автомобіль, на який колір світлофора потрібно рухатися, а на який – зупинитися. Дорожні знаки інформують водіїв, зокрема, про швидкість, з якою потрібно пересуватися на певній ділянці дороги.



*Водії знають правила дорожнього руху*

Серед багатьох правил, що існують у людському суспільстві, є особливі – їх встановлює держава. Такі правила отримали назву **право**. Право розуміють як можливість людини займатися певною діяльністю: навчатися, лікуватися, звертатися за допомогою до поліції, пожежників та інших служб і державних органів. Дорослі мають право на власність (вони володіють житлом, автомобілями й іншим майном), на роботу, своєчасне отримання заробітної плати та на відпочинок. Літні люди мають право на отримання пенсії.

**Право – це визначена державою система загальнообов'язкових правил поведінки, які регулюють важливі взаємини між людьми у різних галузях життєдіяльності.**

Якщо правила регулюють відносини на роботі між працівником і керівництвом, то це право називається трудовим; якщо норми стосуються землі, то це земельне право; якщо проти людини скоїли злочин, то керуються кримінальним правом; стосунки в родині регулює сімейне право. Крім названих, в Україні існує ще багато інших галузей права.

Важливу роль у правовідносинах відіграють закони. Закон – це письмовий документ, який приймає найвищий законодавчий орган держави – Верховна Рада України. Закон встановлює правила, обов'язкові для виконання всіма людьми: і громадянами України, й іноземцями, які перебувають у нашій країні.



**Закон – це документ, який має найвищу юридичну силу і регулює найбільш важливі взаємини між людьми через встановлення обов'язкових правил для всіх.**

### ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Право** – визначена державою система загальнообов'язкових правил поведінки, які регулюють важливі взаємини між людьми у різних галузях життєдіяльності.

**Закон** – документ, який має найвищу юридичну силу і регулює найбільш важливі взаємини між людьми через встановлення обов'язкових правил для всіх.

## ЗАПИТАННЯ

1. Яких правил дотримуються учні у школі?
2. Чому спортсмени повинні дотримуватися правил гри?
3. Навіщо існують правила дорожнього руху?
4. Що таке право?
5. Які ви знаєте правá?
6. Назвіть галузі прáва.
7. Що таке закон?
8. Який державний орган приймає закони?

## ЗАВДАННЯ

1. Прочитайте приклади правових норм і за допомогою довідки визначте, якої галузі права вони стосуються. Заповніть таблицю.

Галузь права	Приклади правових норм
?	Забороняється застосування праці осіб, молодших 18 років, на важких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах.
?	Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.
?	Жінка та чоловік мають рівні правá й обов'язки у сімейних стосунках, шлюбі та сім'ї.
?	Неповнолітні, засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі, відбувають його у спеціальних виховних установах.

**Довідка:** земельне право, трудове право, кримінальне право, сімейне право.

## ЦІКАВО ЗНАТИ

Одним із найдавніших правових документів людства вважається звід законів Хаммурапі. Він був написаний майже 4 тисячі років тому. У той час люди не знали про папір, тому тексти законів були вибиті клинописом на чорному кам'яному стовпі. Клинопис – це найдавніша система письма у світі, значки якої наносили на глину або камінь. У центрі уваги так званого кодексу Хаммурапі – господарські та сімейні взаємини. Велика увага приділена опису покарань за різні правопорушення. Закони передбачали сувору систему відповідальності: практично за будь-яку крадіжку карали на смерть.





## РОЗДІЛ І

# ДЕРЖАВНА ВЛАДА УКРАЇНИ

## § 1

### КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ – ОСНОВНИЙ ЗАКОН ДЕРЖАВИ

**Н**а минулому уроці ви дізналися про новий для вас навчальний курс – "Основи правознавства". Подумайте, навіщо існують правила у різних сферах діяльності? Наведіть приклади застосування правил людьми. Як ви гадаєте, до яких наслідків можуть призвести порушення правил? Що таке право? Назвіть галузі права. Що таке закон? Який державний орган приймає закони?

**Н**а сьогоднішньому уроці ви дізнаєтеся про Конституцію України – Основний Закон держави.

**К**онституція посідає особливе місце серед усіх законів держави. Цей документ закріплює основні права, свободи та обов'язки громадян, основи державного устрою, визначає, як утворюються та діють органи влади. Тому його називають Основним Законом.

**Конституція України – Основний Закон держави, який має найвищу юридичну силу та регулює найважливіші суспільні відносини.**

Найвища юридична сила Конституції полягає у тому, що в разі суперечностей між нормами будь-яких законів чи указів уряду норми Основного Закону завжди переважатимуть. Конституція має установчий характер, тобто на основі її норм розробляють і приймають інші закони.

Конституцію України ухвалено і введено в дію Верховною Радою України **28 червня 1996 року**. Тому цей день в Україні є державним святом – **Днем Конституції**.



*Конституція України*

Конституція складається із преамбули (вступної частини) та 15 розділів. У преамбулі зазначено, що Верховна Рада України ухвалює цю Конституцію – Основний Закон України – від імені українського народу – громадян України всіх національностей. Щодо розділів Конституції, то вони розташовані у такій послідовності:

**Розділ I (1). Загальні засади.** У цій частині визначені кордони України, її державні символи (Державний Прапор, Державний Герб і Державний Гімн України), столиця країни й інші важливі питання устрою держави.

**Розділ II (2). Права, свободи та обов'язки людини і громадянина.** Розповідає про політичні, економічні, релігійні, соціальні та культурні права людини і громадянина України та обов'язки громадян України.

**Розділ III (3). Вибори. Референдум.** Містить статті про порядок проведення народного волевиявлення (референдуму) в Україні.

**Розділ IV (4). Верховна Рада України.** Визначає повноваження єдиного органу законодавчої влади в Україні – парламенту (Верховної Ради України).

**Розділ V (5). Президент України.** Мова йде про главу нашої держави – Президента України.

**Розділ VI (6). Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади.** У цій частині Конституції йдеться про найвищий орган виконавчої влади нашої держави – Кабінет Міністрів України, його склад, відповідальність тощо. Також розповідається про територіальні органи державної влади та місцеве самоврядування.

**Розділ VII (7) Прокуратура.** Виключений з Конституції в 2016 році.

**Розділ VIII (8). Правосуддя.** Подає інформацію про діяльність судів, прокуратури, адвокатури та їх повноваження.

**Розділ IX (9). Територіальний устрій України.** Висвітлює територіальний устрій України, поділ держави на області, райони, міста, селища і села. Зазначено, що до складу України входить Автономна Республіка Крим.

**Розділ X (10). Автономна Республіка Крим.** Розповідає про органи влади Автономної Республіки Крим та їх повноваження.

**Розділ XI (11). Місцеве самоврядування.** Містить статті про особливості здійснення місцевого самоврядування в Україні.

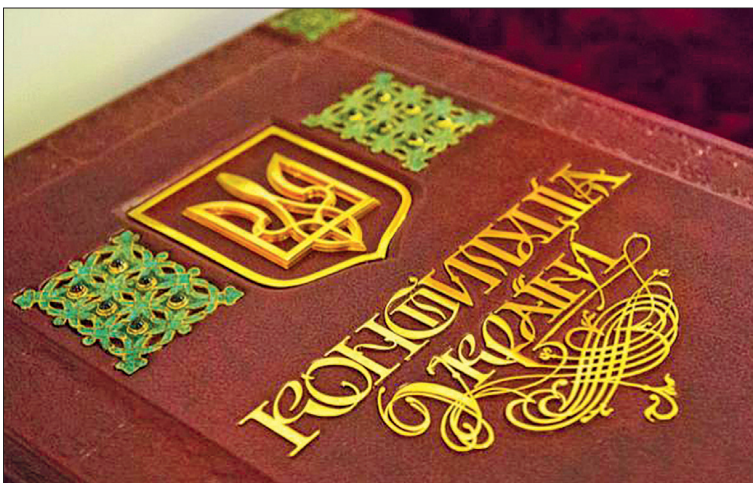
**Розділ XII (12). Конституційний Суд України.** Присвячений органу (Конституційному Суду), який здійснює тлумачення Конституції України.

**Розділ XIII (13). Внесення змін до Конституції України.** Описує порядок внесення змін до Основного Закону України.

**Розділ XIV (14). Прикінцеві положення.** Зазначено, що день прийняття Конституції України є державним святом.

**Розділ XV (15). Перехідні положення.** У цій частині розповідається, що всі державні органи та органи місцевого самоврядування формуються та здійснюють свої повноваження у межах, визначених Конституцією України.

Важливість Конституції полягає і в тому, що новообраний Президент України складає присягу на вірність народові саме на спеціально виготовленому екземплярі Основного Закону.



*Спеціальний екземпляр Конституції України,  
на якому складає присягу Президент України*

**ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ**

**Конституція України** – це Основний Закон держави, який має найвищу юридичну силу та регулює найважливіші суспільні відносини.

**Преамбула** – вступна частина.

**28 червня 1996 року** – День прийняття Конституції України.

**ЗАПИТАННЯ**

1. Що таке Конституція?
2. У чому полягає найвища юридична сила Конституції України?
3. Яким державним органом була ухвалена Конституція України?
4. В якому році була прийнята Конституція України?
5. Коли відзначають державне свято День Конституції України?
6. Що таке преамбула?
7. Про що йде мова в преамбулі Конституції України?
8. Із яких розділів складається Основний Закон України?
9. Опрацювавши рубрику "Буква закону", зазначте статтю Конституції України, в якій ідеться про її найвищу юридичну силу.

**ЗАВДАННЯ**

1. Полічіть, скільки років минуло з часу ухвалення Конституції України?
2. Прочитайте у таблиці короткий зміст і визначте, якого розділу Основного Закону він стосується. Використайте довідку.

Розділ Конституції	Зміст розділу
?	Розповідається про главу нашої держави – Президента України.
?	Містить статті про особливості здійснення місцевого самоврядування в Україні.
?	Ідеться про особисті (громадянські) політичні, економічні, соціальні та культурні права людини і громадянина України та обов'язки громадян України.
?	Визначені повноваження єдиного органу законодавчої влади в Україні – Верховної Ради України.

**Довідка:** Розділ II (2). Права, свободи та обов'язки людини і громадянина; Розділ IV (4). Верховна Рада України; Розділ V (5). Президент України; Розділ XI (11). Місцеве самоврядування.



## БУКВА ЗАКОНУ

### 3 Конституції України

**Стаття 1.** Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.

**Стаття 3.** Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком.

**Стаття 8.** В Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина гарантується безпосередньо на підставі Конституції України.

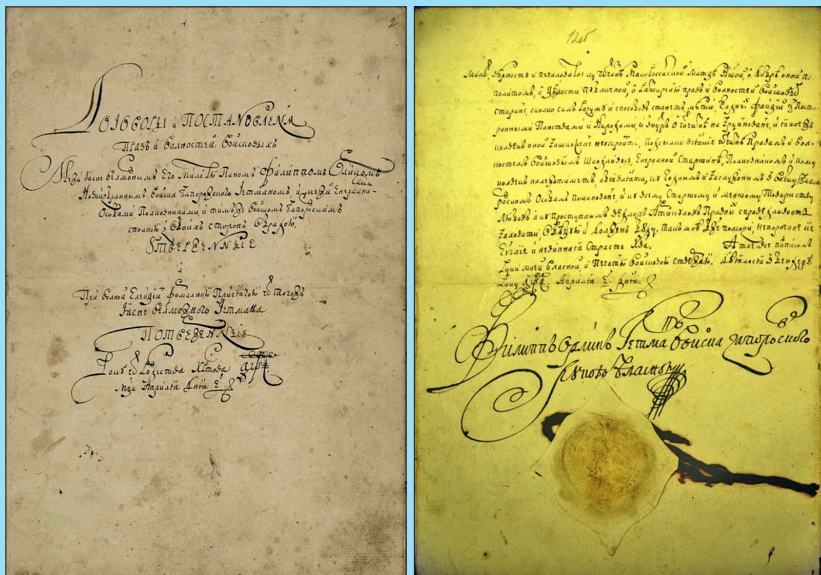
## ЦІКАВО ЗНАТИ

Слово "конституція" з латинської мови перекладається як "устрій, установлення, утвердження". У Стародавньому Римі конституціями називали окремі документи, що їх видавали імператори.

Першими писаними конституціями вважають Конституцію Сполучених Штатів Америки (1787 рік) та Конституцію Франції (1791 рік). Ще раніше, 1710 року, була написана "Конституція" українського гетьмана Пилипа Орлика, але її не впровадили в життя. Цей документ повністю називався "Пакти й Конституція прав і вольностей Війська Запорозького" і встановлював подальший устрій та життя на українських землях. У Конституції зазначалося, що:

- Україна по обидві сторони Дніпра повинна бути звільнена від іноземних загарбників;
- Україна мусить бути повністю незалежною від Росії та Польщі;
- православна віра є державною релігією;
- гетьман повинен забезпечувати захист кордонів української держави.

У "Конституції" обумовлювалися права й обов'язки гетьмана та козацтва. Згідно з нею, найважливіші державні справи вирішував не одноосібно гетьман, а Генеральна рада, до якої належали представники генеральної, полкової, сотенної старшини та Запорозької Січі. Без згоди Генеральної ради гетьман не міг розпоряджатися й фінансами.



Титульна та остання сторінка  
"Конституції" Пилипа Орлика

## § 2

НАРОД УКРАЇНИ –  
ЄДИНЕ ДЖЕРЕЛО  
ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

**Н**а минулому уроці ви дізналися про Конституцію України – Основний Закон нашої держави. Пригадайте, що таке Конституція? У чому полягає найвища юридична сила Основного Закону? Який державний орган ухвалив Конституцію України? Коли вона була прийнята? Коли в Україні святкують День Конституції?

**Н**а сьогоднішньому уроці ви дізнаєтеся про український народ як єдине джерело влади в нашій країні та шляхи народного волевиявлення.

**В**ідповідно до Основного Закону – Конституції України – єдиним джерелом влади в нашій державі є народ. Це означає, що обрати владу може тільки український народ. Народ доручає обраним особам здійснювати владу в Україні.

У Конституції визначено механізм здійснення народовладдя. Воно може відбуватися через вибори або референдум. **Вибори в Україні – це спосіб формування органів влади України шляхом голосування громадян.** В Україні на загальнодержавному рівні проводять вибори Президента України та народних депутатів України. **Депутати – це особи, обрані виборцями до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування.**

Окрім загальнодержавних виборів, у нашій країні проводять і місцеві. Вони формують органи місцевого самоврядування. На місцевих виборах мешканці регіонів обирають депутатів до обласних, районних, міських, селищних і сільських рад, а також міських, селищних і сільських голів та старост.

Загальнодержавні та місцеві вибори є вільними й відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Вільність виборів означає, що ніхто не має права чинити будь-який фізичний або психологічний тиск на виборців.

Рівноправність виборів передбачає, що кожен виборець має один голос; громадяни беруть участь у виборах на рівних правах, незалежно від

соціального, матеріального стану та будь-яких інших обставин. Жінки й чоловіки мають рівні виборчі права.

Пряме виборче право означає, що кандидатів у депутати всіх рівнів в Україні, Президента України обирають безпосередньо виборці. Кожний громадянин України бере участь у виборах особисто.

Право голосу на виборах мають усі громадяни України, яким виповнилося 18 років, окрім осіб, яких суд визнав недієздатними. У день виборів громадянин іде на виборчу дільницю, де на основі документа, який підтверджує особу та громадянство України (паспорта або іншого), члени виборчої комісії видають йому бюлетень (або декілька бюлетенів). **Бюлетень – це письмове свідчення волевиявлення виборця.** З ним він іде до закритої кабінки, куди має право заходити тільки одна людина. Там виборець робить відповідну позначку навпроти обраного ним кандидата чи політичної сили. Потім бюлетень вкидає до виборчої скриньки.



*Виборці у кабінках роблять позначки в бюлетнях*



*Вкидання бюлетеня у виборчу скриньку*

Після завершення виборів комісії підраховують голоси. Якщо це загальнодержавні вибори, то результати з усіх округів надсилають до Центральної виборчої комісії (ЦВК), яка рахує голоси кожного з кандидатів та оголошує підсумки виборів.



*Підрахунок голосів на виборчій дільниці*

**Референдум** – це спосіб прийняття громадянами рішень із найважливіших питань загальнодержавного та місцевого значень. Волевиявлення громадян на референдумі здійснюється шляхом голосування.

Процедура голосування на референдумі, вік виборців і підрахунок голосів такі самі, як і під час проведення всеукраїнських та місцевих виборів.

### ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Народ України** – єдине джерело державної влади.

**Вибори** – спосіб формування органів влади в демократичній державі шляхом голосування громадян.

**Депутат** – особа, обрана виборцями до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування.

**Бюлетень** – письмове свідчення волевиявлення виборця.

**ЦВК** – Центральна виборча комісія.

**Референдум** – спосіб прийняття громадянами рішень із найважливіших питань загальнодержавного або місцевого значень.

## ЗАПИТАННЯ

1. Хто в Україні є єдиним джерелом влади?
2. Як у нашій державі здійснюється народовладдя?
3. Кого обирають на загальнодержавних виборах?
4. Кого обирають на місцевих виборах?
5. Хто має право голосу на виборах, референдумі?
6. Розкажіть про процедуру голосування на виборах, референдумі.
7. Що називають бюлетенем?
8. Хто такий депутат?
9. Опрацювавши статтю 5 Конституції України, поясніть, кому належить право визначати і змінювати конституційний лад в Україні?

## ЗАВДАННЯ

1. Зіставте визначення з поняттям. Використовуючи довідку, заповніть таблицю.

Поняття	Визначення
?	спосіб формування органів влади в демократичній державі шляхом голосування громадян.
?	Основний Закон України.
?	письмове свідчення волевиявлення виборця.
?	особа, обрана виборцями до Верховної Ради України та місцевих рад.

**Довідка:** депутат, Конституція України, бюлетень, вибори.

## БУКВА ЗАКОНУ

## 3 Конституції України

**Стаття 5.**

Україна є республікою.

Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

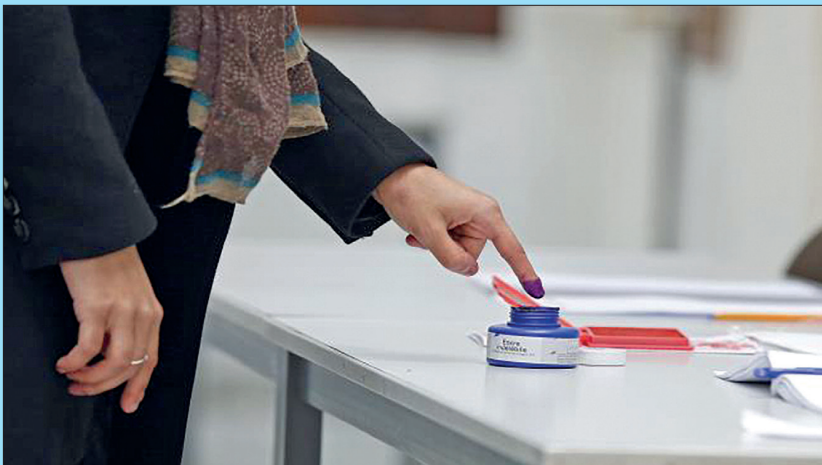
Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить винятково народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

Ніхто не може узурпувати державну владу.

## ЦІКАВО ЗНАТИ

У країні, яка називається Йорданія, придумали цікавий спосіб уникнути того, щоб один і той самий виборець проголосував декілька разів. Після того, як громадянин зробив свій вибір і вкинув бюлетень до скриньки, він повинен занурити палець лівої руки у спеціальне чорнило, що не змивається протягом 48 годин.

Таким чином, людині, яка має чорнильну мітку на лівій руці і просить бюлетень, відмовляють у проханні, адже вона вже проголосувала.



*Отримання виборцем чорнильної мітки*

## § 3

# ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ – НАЙВИЩИЙ ЗАКОНОДАВЧИЙ ОРГАН ДЕРЖАВИ

**Н**а минулому уроці ви дізналися про те, що єдиним джерелом державної влади є народ України. Пригадайте, яким чином в нашій країні здійснюється народовладдя? На які посади обирають на загальнодержавних виборах? Кого обирають на місцевих виборах? Хто має право голосу на виборах, референдумі? Що таке бюлетень? Хто такий депутат? Розкажіть про процедуру голосування на виборах, референдумі.

**С**ьогодні ви дізнаєтеся про найвищий законодавчий орган нашої держави – Верховну Раду України.

**Верховна Рада України (парламент) – це найвищий орган законодавчої влади нашої держави.** Одним із головних завдань Верховної Ради є прийняття законів, які регулюють найважливіші питання внутрішнього та зовнішнього життя країни. Також до повноважень українського парламенту належать такі питання:

- затвердження державного бюджету України. **Державний бюджет** – це система грошових відносин, яка передбачає грошові надходження через систему податків та їх витрату для задоволення суспільних потреб;
- накладання вето (заборони) на укази Президента України та постанови уряду, якщо вони суперечать Конституції та законам України;
- затвердження загальнодержавних програм, спрямованих на розвиток економіки, культури, охорони навколишнього середовища країни та покращення життя громадян держави;
- прийняття рішень про проведення всеукраїнських референдумів;
- призначення виборів до органів законодавчої влади та місцевого самоврядування;
- заслуховування звітів державних органів, які Верховна Рада утворює або обирає, а також посадових осіб, яких вона призначає, обирає або затверджує.





*Верховна Рада України*

В українському парламенті працює **450** народних депутатів, обраних строком на п'ять років. Керує роботою парламенту **Голова Верховної Ради України**. Його обирають з числа народних депутатів України таємним голосуванням на п'ять років, але в будь-який час можуть відкликати з цієї посади.

Народним депутатом України може бути обраний громадянин України віком від 21 року, який останні 5 років проживає в Україні. Не можна обирати до Верховної Ради України громадянина, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку.



*Народні депутати України за роботою*

## ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Парламент** – вищий законодавчий орган держави.

**Верховна Рада України (парламент)** – вищий законодавчий орган України.

**Державний бюджет** – система грошових відносин, яка передбачає грошові надходження через систему податків та їх витрату для задоволення суспільних потреб.

**Вето** – заборона, яка накладається на рішення певного державного органу.

**Голова Верховної Ради України** – керівник українського парламенту.

## ЗАПИТАННЯ

1. Що таке парламент?
2. Як називається український парламент?
3. Хто керує Верховною Радою України?
4. Хто займає посаду Голови Верховної Ради України?
5. Які повноваження має Верховна Рада України?
6. Хто працює у Верховній Раді України?
7. Скільки народних депутатів налічує український парламент?
8. Кого можуть обрати народним депутатом України?
9. Опрацювавши статтю 76 Конституції України, поясніть, хто не може бути обраним депутатом Верховної Ради України?

## ЗАВДАННЯ

1. Складіть речення із запропонованих слів. Запишіть у зошит.  
*У, депутати, працюють, народні, України, Верховній, які, приймають закони, Раді.*

## БУКВА ЗАКОНУ

### З Конституції України

#### Стаття 75.

Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України.

#### Стаття 76.

Конституційний склад Верховної Ради України – чотириста п'ятдесят народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівно-

го і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років.

Народним депутатом України може бути обрано громадянина України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років.

Не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку.

Строк повноважень Верховної Ради України становить п'ять років.

### **Стаття 79.**

Перед вступом на посаду народні депутати України складають перед Верховною Радою України таку присягу: "Присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми діями боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу. Присягаю додержуватися Конституції України та законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників".

Присягу зачитує найстарший за віком народний депутат України перед відкриттям першої сесії новообраної Верховної Ради України, після чого депутати скріплюють присягу своїми підписами під її текстом.

Наслідком відмови скласти присягу є втрата депутатського мандата.

Повноваження народних депутатів України починаються з моменту складення присяги.



*Присяга народних депутатів України*

## ЦІКАВО ЗНАТИ

У парламенті зберігається важлива реліквія українського народу. Це перший прапор незалежної України. Його пошили у Львівській області. 23 серпня 1991 року група народних депутатів внесла у сесійну залу Верховної Ради синьо-жовтий український прапор, а вже 4 вересня його урочисто підняли над будівлею парламенту. Це перший стяг, який визнано державним символом незалежної України.



*Олексій Кулаков "Державотворення", 2001 р.*

Цей прапор періодично виносять на державні свята під охороною Національної гвардії. Решту часу він зберігається у Верховній Раді.



Народні депутати України – не єдині у парламенті. Крім них, у Верховній Раді працює апарат, який налічує близько 1500 осіб. Це службовці, які пишуть стенограми, готують проекти законів і розпоряджень, технічний персонал тощо.

*Перший прапор  
незалежної України*

## § 4

## ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ

**Н**а минулому уроці ви дізналися про діяльність українського парламенту. Пригадайте, яку назву має парламент України? Хто керує Верховною Радою України? Хто займає посаду Голови Верховної Ради? Які повноваження здійснює Верховна Рада України? Хто працює у парламенті України? Зі скількох народних депутатів він складається? Хто може бути обраний народним депутатом України?

**Н**а сьогоднішньому уроці ви дізнаєтеся про повноваження та діяльність Президента України.

**С**лово "президент" у перекладі з латинської мови означає "той, хто сидить попереду". Іншими словами президент – це лідер. У демократичних країнах саме президент є главою держави. Відповідно до Конституції України Президент України є **главою держави і виступає від її імені**. Також Президент є **гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України та додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина**. Президент України є **Верховним Головнокомандувачем Збройних сил України та визначає зовнішньополітичний курс держави** (зовнішня політика країни – це відносини України з іншими державами та міжнародними організаціями).

Президент України не має права передавати свої повноваження іншим особам, йому заборонено обіймати будь-яку іншу оплачувану посаду та займатися підприємницькою діяльністю.

Згідно з Конституцією України Президента обирає безпосередньо народ терміном на 5 років. Вибори Президента відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Кандидат у Президенти повинен відповідати таким **вимогам**:

- бути громадянином України;
- мати право голосу;
- бути не молодше 35-річного віку;

- протягом останніх 10 років до дня виборів проживати в Україні;
- вільно володіти державною (українською) мовою.

Конституція України забороняє одній і тій самій особі бути обраною на посаду Президента України більше ніж два строки поспіль.

Обраним Президентом України вважається той кандидат, який одержав на виборах більше половини голосів виборців, що взяли участь у голосуванні, а у разі проведення другого туру – той кандидат, який отримав більшу, ніж інший претендент, кількість голосів.

Новообраний Президент України вступає на пост з моменту складення присяги народомі на урочистому засіданні Верховної Ради України.

Президент може достроково припинити свої повноваження у таких випадках:

- відставка (добровільна відмова від займаної посади);
- неможливість виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- смерть;
- зняття з посади відповідно до процедури імпічменту.

**Імпічмент** – це усунення з посади, припинення повноважень і притягнення до відповідальності Президента України та інших посадових осіб держави. Підставою для початку процедури імпічменту є вчинення главою держави злочину.

За час існування України як незалежної держави посаду Президента займали такі особи:



**Леонід Кравчук**  
(з 1991 до 1994 року)



**Леонід Кучма**  
(з 1994 до 2005 року)



**Віктор Ющенко**  
(з 2005 до 2010 року)



**Віктор Янукович**  
(з 2010 до 2014 року)



**Петро Порошенко**  
(з 2014 до 2019 року)



**Володимир Зеленський**  
(з 2019 року)

## ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Президент України** – глава держави.

**Суверенітет** – право держави самостійно вирішувати внутрішні та зовнішні політичні питання без втручання інших держав, організацій, осіб.

**Зовнішня політика країни** – відносини з іншими державами та міжнародними організаціями.

**Імпічмент** – усунення з посади, припинення повноважень і притягнення до відповідальності Президента України та інших посадових осіб держави.

## ЗАПИТАННЯ

1. Що означає слово "президент"?
2. Знайдіть у тексті та зачитайте повноваження Президента України.
3. Поясніть, як ви розумієте обов'язки Президента.
4. Яка діяльність забороняється Президенту України?
5. На який термін обирається Президент України?
6. На скільки термінів поспіль на посаду Президента може бути обрана одна й та сама людина?
7. Після якої процедури новообраний Президент приступає до виконання своїх повноважень?
8. У яких випадках Президент України достроково припиняє свої повноваження?
9. Назвіть Президентів України.
10. Опрацювавши статтю 103 Конституції України, поясніть, яким вимогам повинен відповідати кандидат у Президенти України?

## ЗАВДАННЯ

1. Заповніть таблицю "Президенти України" у хронологічній послідовності. Використайте текст параграфа.

Ім'я та прізвище Президента	Період виконання повноважень
?	1991-1994 роки
?	1994-2005 роки
?	2005-2010 роки
?	2010-2014 роки
?	2014-2019 роки

**БУКВА ЗАКОНУ****3 Конституції України****Стаття 102.**

Президент України є главою держави і виступає від її імені.

Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

**Стаття 103.**

Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою.

Одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд.

Президент України не може [...] обіймати посаду в органах державної влади або в об'єднаннях громадян, а також займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю чи входити до складу керівного органу або наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку.

**Стаття 104.**

Новообраний Президент України вступає на пост не пізніше ніж через тридцять днів після офіційного оголошення результатів виборів, з моменту складення присяги народові на урочистому засіданні Верховної Ради України.

Президент України складає таку присягу:

"Я, (ім'я та прізвище), волею народу обраний Президентом України, заступаючи на цей високий пост, урочисто присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми справами боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського Народу, обстоювати права і свободи громадян, додержуватися Конституції України і законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників, підносити авторитет України у світі".



*Перший Президент України Леонід Кравчук складає присягу*

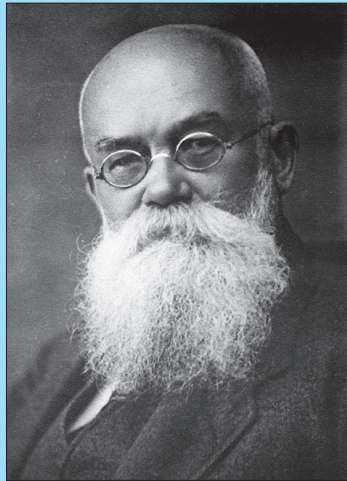


## ЦІКАВО ЗНАТИ

У нашій країні існує думка, що першим українським президентом був Михайло Грушевський. Справді, під час національно-визвольної боротьби у 1917-1918 роках Михайло Грушевський займав найвищу посаду в Українській Народній Республіці (УНР). Про Михайла Грушевського як Президента України багато писали закордонні газети. За згадками очевидців, Грушевського називали президентом, але це було неофіційно.

Сам Михайло Сергійович мав візитівки з написом французькою мовою "Президент Парламенту України". Пізніше, перебуваючи за кордоном, він підписувався "колишній президент Української Центральної Ради".

Документи тих часів не підтверджують існування посади Президента в Українській Народній Республіці. Не згадано про неї і в Конституції УНР, ухваленій в останній день діяльності Центральної Ради. Невідомо про жоден акт, який би підписував Грушевський як Президент УНР. Офіційно цей видатний діяч у 1917-1918 роках займав посаду Голови Центральної Ради УНР.



*Михайло Грушевський*

## § 5

### ВИКОНАВЧА ВЛАДА УКРАЇНИ

**Н**а минулому уроці ви дізналися про повноваження Президента України та вимоги до кандидатів на цю посаду. Пригадайте, які повноваження має Президент України? Яка діяльність заборонена главі держави? Яким вимогам повинен відповідати кандидат у Президенти України? На який термін його обирають? На скільки термінів поспіль на посаду Президента України може бути обрана одна й та сама людина? Після якої процедури новообраний Президент приступає до виконання своїх повноважень? У яких випадках Президент України достроково припиняє свої повноваження? Назвіть Президентів України.

**С**ьогодні на уроці ви дізнаєтеся про діяльність уряду як найвищого органу виконавчої влади України.

**У**ряд – це найвищий орган виконавчої влади, який здійснює безпосереднє управління країною. Уряд України також називають Кабінетом Міністрів України. Очолює Кабінет Міністрів України Прем'єр-міністр. Його призначає Верховна Рада за поданням Президента України.

До складу уряду входять: Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністри, міністри.



В Україні процедура призначення уряду відбувається у певній послідовності. Новообраний Прем'єр-міністр України пропонує Верховній Раді України кандидатів на посади Першого віце-прем'єр-міністра, віце-прем'єр-міністрів і міністрів. Винятком є міністр оборони та міністр закордонних справ України, кандидатури яких подає до парламенту Президент України. Після того як Верховна Рада затвердила кандидатів на різні посади в Кабінет Міністрів, вважається, що уряд України сформовано.



*Затвердження уряду Верховною Радою України*

Міністри керують міністерствами, які створені за галузевим принципом. Наприклад, питання у галузі охорони здоров'я розв'язує Міністерство охорони здоров'я України, питання, пов'язані з науковими відкриттями, навчанням і вихованням дітей і дорослих, вирішує Міністерство освіти і науки України і т. д.

Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом і Верховною Радою України та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України в межах, передбачених Конституцією.



*Засідання уряду України*

Повноваження уряду України:

- забезпечує державний суверенітет та економічну самостійність України, здійснює внутрішню й зовнішню політику держави, дотримується Конституції і законів України, актів Президента України;
- забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;
- дбає про рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону;
- розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету, подає Верховній Раді звіт про його виконання;
- здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності й національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю та інші.



*Будівля Кабінету Міністрів України*

Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації.

## ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Уряд** – найвищий орган виконавчої влади.

**Кабінет Міністрів України** – уряд України.

**Прем'єр-міністр України** – очільник уряду України.

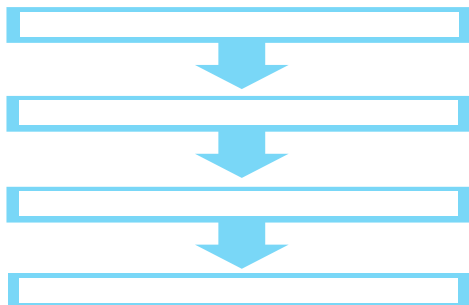
**Перший віце-прем'єр-міністр України** – заступник керівника уряду України.

## ЗАПИТАННЯ

1. Як називається найвищий орган виконавчої влади України?
2. Хто входить до складу уряду України?
3. Хто подає до Верховної Ради кандидатуру на посаду Прем'єр-міністра України?
4. Опрацювавши статтю 114 Конституції України, назвіть кандидатури міністрів, яких подає до парламенту Президент України.
5. Який державний орган затверджує кандидатів на посади в уряд України?
6. Хто керує міністерствами?
7. Які міністерства України ви можете назвати?
8. Перед ким відповідальний уряд України?
9. Які повноваження має Кабінет Міністрів України?
10. Хто здійснює виконавчу владу в областях і районах України?

## ЗАВДАННЯ

1. Накресліть у зошиті схему "Склад Кабінету Міністрів України". Заповніть її.



## БУКВА ЗАКОНУ

### З Конституції України

#### **Стаття 113.**

Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади.

Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених цією Конституцією.

Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується цією Конституцією та законами України, а також указами Президента України та поста-

новами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України.

#### **Стаття 114.**

До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністри, міністри.

Прем'єр-міністр України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України.

Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України, інші члени Кабінету Міністрів України призначаються Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України.

#### **Стаття 117.**

Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання.

#### **Стаття 120.**

Члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних та місцевих органів виконавчої влади не мають права суміщати свою службову діяльність з іншою роботою (крім викладацької, наукової та творчої роботи у позаробочий час), входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку.

## ЦІКАВО ЗНАТИ

У світі існують чимало законів, які можна вважати дивними. Наприклад, у США, в штаті Флорида існує закон, згідно з яким злочинець повинен усно або письмово попередити жертву про майбутній злочин не менше ніж за 24 години до його скоєння. Порушення цього закону визначається судом як обтяжуюча обставина.

У Новому Орлеані не можна прив'язувати крокодила до пожежного крана на вулиці, а в Атланті – жирафа до телефонного стовпа. У Балтиморі ви порушите закон, якщо візьмете із собою в театр лева. У штаті Оклахома забороняється тримати сплячого осла у ванні після 19 години.

## § 6

## СУДОВА ВЛАДА

**М**инулого разу ви дізналися про повноваження Кабінету Міністрів України. Пригадайте, хто входить до складу уряду України? Хто подає до Верховної Ради кандидатуру на посаду Прем'єр-міністра України? Хто керує міністерствами? Кандидатури яких міністрів подає до парламенту Президент України? Який державний орган затверджує кандидатів на посади в уряд України? Які міністерства України ви можете назвати? Перед ким відповідальний уряд? Які повноваження має Кабінет Міністрів? Хто здійснює виконавчу владу в областях і районах України?

**Н**а сьогоднішньому уроці ви дізнаєтеся про судову владу України.

**Судова влада** здійснює правосуддя, тобто вирішує суперечки між людьми та різноманітними організаціями, притягує винних до відповідальності, забезпечує конституційний лад України й конституційні права і свободи людини та громадянина України, слідкує за дотриманням законності в застосуванні законів та інших нормативних актів України. **Правосуддя в Україні здійснюється винятково судами.** Рішення суду є обов'язковими для виконання на всій території держави.



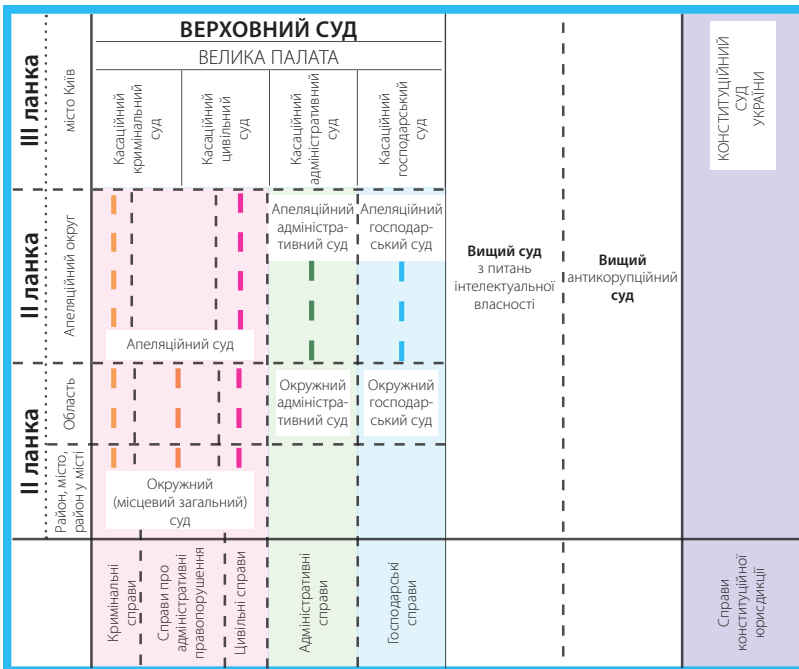
Судді

У судах працюють судді. Вони зобов'язані добре знати українське законодавство і на його основі здійснювати правосуддя. Судді ухвалюють рішення від імені України. Суддя не може передати свої повноваження іншій людині. Жодний інший орган, жодна інша людина чи посадова особа в Україні не має права здійснювати правосуддя.

Судова гілка влади в Україні є незалежною. Будь-який вплив на суддю заборонений. Втручання в діяльність суду з боку інших гілок влади (президента, парламенту чи уряду) є недопустимим. Суддю не можна притягнути до відповідальності за ухвалене ним судове рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарної помилки.

До складу судової системи України належать: Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції. Конституційний Суд – це орган, що забезпечує верховенство Основного Закону. **Юрисдикція** – це справи, які суд має право розглядати й вирішувати.

Суди загальної юрисдикції створені на основі територіального розташування та спеціалізації. Принцип територіальності означає, що юрисдикція того чи іншого суду обмежена певною територією. Принцип спеціалізації забезпечує розгляд певних справ, вирішення яких потребує глибоких знань у відповідній галузі (наприклад, у галузі господарського чи адміністративного права).



Судова система України



Першою ланкою судів загальної юрисдикції є **місцеві суди** – районні, районні в містах, міські та міськрайонні суди. Вони розглядають судові справи усіх категорій – кримінальні, цивільні, господарські, справи про адміністративні правопорушення та інші.

Другою ланкою судової системи України є **апеляційні суди**. Апеляційні суди створені для оскарження вироків і рішень судів першої ланки (нижчої інстанції). Апеляційними загальними судами є: апеляційні суди областей і міст Києва, Севастополя та Автономної Республіки Крим (справи останніх двох у зв'язку із тимчасовою окупацією цих територій розглядає Апеляційний суд міста Києва). Апеляційними спеціалізованими судами є апеляційні господарські та адміністративні суди.

До вищих спеціалізованих судів України належать: Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд.

Найвищим судовим органом у системі загальної юрисдикції України є Верховний Суд України. У складі цього суду діє: Велика Палата, Касаційний адміністративний суд, Касаційний господарський суд, Касаційний кримінальний суд та Касаційний цивільний суд. У касаційних судах здійснюється перевірка законності та обґрунтованості вироків і рішень судів нижчих ланок, які набрали законної сили.



*Засідання Верховного Суду України*

### ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Суд** – державний орган, що здійснює правосуддя.

**Юрисдикція** – коло справ, які певний суд має право розглядати й вирішувати.

**Місцеві суди** – районні, районні в містах, міські та міськрайонні суди.

**Апеляційний суд** – державний орган, який створений для оскарження вироків і рішень судів першої ланки (нижчої інстанції).

**Апеляція** – оскарження ухвали, постанови нижчої інстанції (зазвичай судової) перед вищою.

**Верховний Суд України** – найвищий судовий орган у системі загальної юрисдикції України.

**Касація** – перевірка судом вищої інстанції вироків і рішень судів нижчих ланок, які набрали законної сили.

## ЗАПИТАННЯ

1. Які державні органи здійснюють правосуддя в Україні?
2. Від чийого імені судді ухвалюють рішення?
3. Які суди входять до складу України?
4. Які повноваження має Конституційний Суд України?
5. Спираючись на схему "Судова система України", розкажіть, як діють суди загальної юрисдикції?
6. Що таке апеляція?
7. До яких судів подають апеляції?
8. Назвіть вищі спеціалізовані суди України.
9. Який державний орган є найвищим судовим органом у системі загальної юрисдикції України?

## ЗАВДАННЯ

1. Заповніть таблицю, користуючись схемою "Судова система України".

I ланка	II ланка	III ланка

## БУКВА ЗАКОНУ

### 3 Конституції України

#### Стаття 124.

Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди.

Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

#### Стаття 125.

Судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом.

Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України. Відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди.

### **Стаття 126.**

Незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України.

Вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється.

Суддя обіймає посаду безстроково.

### **Стаття 127.**

Правосуддя здійснюють судді. У визначених законом випадках правосуддя здійснюється за участю присяжних.

Суддя не може належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої.

### **Стаття 128.**

Призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом.

## ЦІКАВО ЗНАТИ

У законодавстві багатьох країн світу не передбачено позбавлення життя за скоєння важких злочинів. Але у деяких країнах, передусім в Сполучених Штатах Америки (США), допускається присудження великих строків перебування за ґратами. У цій державі можна знайти вирoki, згідно з якими засуджений повинен відбутися два або більше позитивних терміни.

Найбільший строк покарання було винесено у США, в штаті Оклахома. Суддя Ден Оуен у 1994 році призначив злочинцеві термін позбавлення волі на 30 тисяч років.

Цей судовий вирок внесли у Книгу рекордів Гіннеса як найдовший термін покарання в історії людства.

## § 7

### ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ: НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ, СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ, НАЦІОНАЛЬНА ГВАРДІЯ УКРАЇНИ

**Н**а минулому уроці ви дізналися про судову владу в Україні. Пригадайте, які державні органи здійснюють правосуддя в Україні? Які суди належать до судової системи України? Які повноваження має Конституційний Суд України? Назвіть суди загальної юрисдикції. Що таке апеляція? До яких судів подають апеляції? Які в Україні є вищі спеціалізовані суди? Який державний орган є найвищим судовим органом у системі загальної юрисдикції України?

**С**ьогодні на уроці ви дізнаєтеся про діяльність правоохоронних органів України.

**П**равоохоронні органи України – це система державних органів, основними завданнями яких є забезпечення законності та охорона правопорядку, боротьба зі злочинністю, охорона законних прав та інтересів громадян, суспільства й держави.

До правоохоронних органів нашої країни належать:

- Національна поліція України;
- Служба безпеки України;
- Національна гвардія України;
- Державна прикордонна служба України;
- суд;
- прокуратура;
- органи виконання покарань та інші.

Основними завданнями **Національної поліції** є забезпечення охорони прав і свобод людини, протидія злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Поліцейські мають право вимагати припинення правопорушення (ця вимога є обов'язковою для виконання), затримувати правопорушників для встановлення особи або в разі підозри у скоєнні злочину. Поліцейські можуть проводити поверхневий особистий огляд осіб; під час виконання своїх службових обов'язків заходити до житла чи інших приміщень (у передбачених законом випадках). Також поліцейські мають право зберігати, носити та застосовувати зброю.

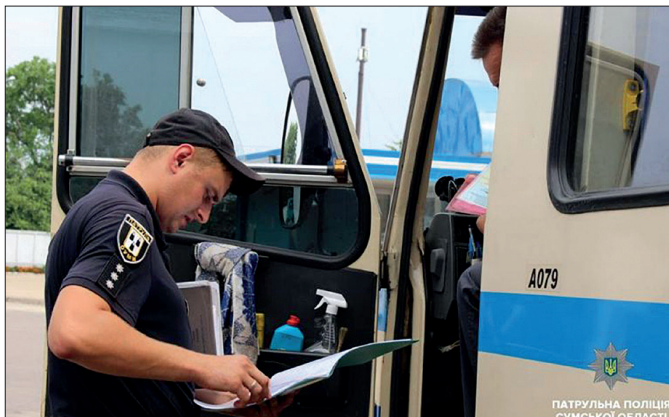


*Затримання правопорушника працівниками поліції*

У складі Національної поліції функціонують:

- 1) **кримінальна поліція**, завданням якої є розшук злочинців;
- 2) **патрульна поліція**, яка забезпечує правопорядок на вулицях й у громадських місцях населених пунктів;
- 3) **поліція охорони**, завданням якої є охорона державних і приватних об'єктів.

Також у Національній поліції є інші важливі підрозділи.



*Перевірка документів*

Важливим правоохоронним органом є **Служба безпеки України** (СБУ). Цей орган покликаний захищати незалежність України та її конституційний лад, територіальну цілісність та інтереси українських громадян і держави від діяльності іноземних спеціальних служб.

СБУ попереджує, виявляє, припиняє та розкриває злочини проти миру й безпеки людства, тероризму і корупції. **Тероризм** – це залякування населення і влади шляхом здійснення жорстокого насильства або погроз насильством з метою досягнення власних вимог. **Корупція** – це злочинне використання високопосадовцями службового становища заради особистого збагачення.

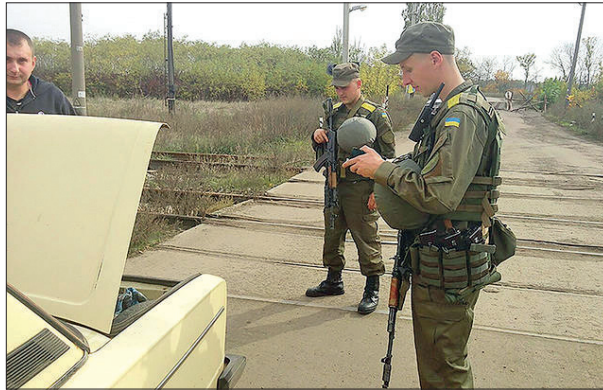
Служба безпеки України також проводить розвідувальну й контррозвідувальну діяльність, здійснює заходи щодо захисту державних таємниць, засекречує та шифрує зв'язок державних органів України.



*Затримання підозрюваного працівниками СБУ*

До системи правоохоронних органів також належить **Національна гвардія України**. Це військове формування, яке здійснює охорону правопорядку, бореться із діяльністю незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп і злочинних організацій.

Національна гвардія України забезпечує охорону важливих державних об'єктів, організовує та здійснює пропускний режим, розблоковує та припиняє протиправні дії у разі захоплення важливих об'єктів або місцевостей, які загрожують безпеці громадян та порушують нормальну діяльність державних органів України.



Огляд транспорту національними гвардійцями

### ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Правоохоронні органи України** – система державних органів, які здійснюють боротьбу зі злочинністю, охорону правопорядку, законних прав та інтересів громадян, суспільства й держави.

**Тероризм** – залякування населення і влади шляхом здійснення жорстокого насильства або погроз насильством з метою досягнення власних вимог.

**Корупція** – злочинне використання високопосадовцями свого службового становища заради особистого збагачення.

### ЗАПИТАННЯ

1. Які функції виконують правоохоронні органи України?
2. Які органи входять до складу правоохоронної системи України?
3. Які права мають поліцейські під час виконання службових обов'язків?
4. Які підрозділи належать до Національної поліції України?
5. Якщо ви стали свідком злочину, яку правоохоронну службу потрібно повідомити?
6. За яким номером телефону можна зв'язатися з Національною поліцією?
7. Які завдання виконує Служба безпеки України?
8. Які функції Національної гвардії України?

### ЗАВДАННЯ

1. Зіставте завдання правоохоронного органу з його назвою, використовуючи довідку. Заповніть таблицю.

Назва правоохоронного органу	Завдання правоохоронного органу
?	Здійснює пропускний режим, розблоковує та припиняє протиправні дії у разі захоплення важливих об'єктів, бореться із діяльністю незаконних воєнізованих або збройних формувань і терористичних організацій.
?	Розшукує злочинців, забезпечує правопорядок на вулицях та в громадських місцях населених пунктів, охороняє державні та приватні об'єкти.
?	Захищає незалежність України, конституційний лад, територіальну цілісність та інтереси українських громадян і держави від діяльності іноземних спеціальних служб; проводить розвідувальну та контррозвідувальну діяльність.

**Довідка:** Національна поліція України, Служба безпеки України, Національна гвардія України.

## БУКВА ЗАКОНУ

### Із Закону "Про Національну поліцію України"

#### **Стаття 23.** Основні повноваження поліції

3) [...] вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення;

4) вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення;

5) здійснює своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події; [...]

7) розшукує осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, пропали безвісти, та інших осіб у випадках, визначених законом; [...]

9) доставляє у випадках і порядку, визначених законом, затриманих осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, та осіб, які вчинили адміністративне правопорушення;

10) вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях;



11) регулює дорожній рух та здійснює контроль за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі;

12) здійснює супроводження транспортних засобів у випадках, визначених законом; [...]

19) здійснює охорону об'єктів права державної власності у випадках та порядку, визначених законом та іншими нормативно-правовими актами, а також бере участь у здійсненні державної охорони [...].

## ЦІКАВО ЗНАТИ

В усі часи існували порушники закону. Їх затримували та відправляли в місця позбавлення волі. Під час перевезення злочинців їхні рухи обмежували, заковували руки й ноги у так звані колодки. Також їх використовували, коли в'язні спали. Колодки відмінили у 1870 році після того, як під час повені в одній із тюрем загинуло більше 200 арештантів.



*Колодки*

Іще одним засобом обмеження волі у давні часи були кайдани. Це залізний ланцюг, який приєднувався до рук та ніг арештанта. У XIX столітті ув'язнені носили їх протягом усього терміну покарання. Кайдани часто не мали замка: їх елементи з'єднували наглухо за допомогою заклепок.

Якщо в'язень порушував поведінку, то за кожну провину йому в ланцюг чіпляли кільце, яке важило 100 грамів. Іноді ланцюги кайданів мали майже 40 кілограмів.



*Кайдани*

## § 8

# ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ: ДЕРЖАВНА ПРИКОРДОННА СЛУЖБА УКРАЇНИ, ПРОКУРАТУРА, АДВОКАТУРА

**Н**а минулому уроці ви розпочали знайомство із правоохоронною системою України. Поясніть, чим займаються правоохоронні органи України? Які органи належать до правоохоронної системи України? Які права мають поліцейські під час виконання службових обов'язків? Які підрозділи входять до складу Національної поліції України? Які завдання виконує Служба безпеки України? Які функції Національної гвардії України?

**Н**а сьогоднішньому уроці ви ознайомитеся із діяльністю таких правоохоронних органів як Державна прикордонна служба України, прокуратура та органи виконання покарань.

**Д**ержавна прикордонна служба України – це правоохоронний орган спеціального призначення, який захищає державний кордон від незаконних спроб його перетину. Прикордонники охороняють кордони нашої держави як на суходолі, так і на морі.

Службовці цього правоохоронного органу здійснюють перевірку документів, пропуск і реєстрацію осіб, транспортних засобів та вантажів, які в'їжджають в Україну або залишають її територію. Прикордонники мають право не впускати на територію України осіб, яким законодавством заборонено перетинати кордон. Працівники прикордонної служби мають право вилучати незаконні вантажі, вибухівку, зброю, наркотики та інші заборонені речовини, які ввозяться в Україну або вивозяться з неї.



*Охорона державного кордону*

Важливим правоохоронним органом нашої держави є прокуратура. Це слово в перекладі з латинської мови означає "пiклююся", "забезпечую", "попереджую". Прокуратура України покликана здійснювати обвинувачення в суді. Прокурор надає докази проти особи, підозрюваної в здійсненні правопорушення (злочину). Він захищає права потерпілих і забезпечує невідворотність відповідальності за вчинений злочин.

Прокурори також:

- представляють інтереси громадян та держави в суді;
- організують керівництво досудовим розслідуванням;
- наглядають за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку.



*Виступи адвоката (ліворуч) та прокурора (праворуч) у суді*

Значне роль у правовій системі України відіграє адвокатура. Це недержавний орган, який здійснює захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваних, обвинувачених, підсудних та засуджених. Адвокати консультують і роз'яснюють закони своїм клієнтам, допомагають їм скласти в судах заяви, скарги й інші документи. Адвокати є незалежними від держави. Жоден із органів державної влади не має права втручатися в професійну діяльність адвокатів.

### ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Державна прикордонна служба України** – правоохоронний орган спеціального призначення, який захищає державний кордон від незаконних спроб його перетину.

**Прокуратура** – державний правоохоронний орган, який здійснює обвинувачення підозрюваних в суді та нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів у державі.

**Адвокатура** – недержавний орган, який здійснює захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваних, обвинувачених, підсудних та засуджених.

### ЗАПИТАННЯ

1. Який правоохоронний орган здійснює захист державного кордону від незаконних спроб його перетину?
2. Чим займаються прикордонники?
3. Що прикордонники мають право вилучити в осіб, які перетинають український кордон?
4. Чому деякі речі заборонені для ввезення в Україну?
5. Опрацювавши статтю 2 Закону "Про Державну прикордонну службу України", зазначте місцевості, на яких прикордонники охороняють кордон.
6. Які завдання виконує прокуратура?
7. Що роблять адвокати?

### ЗАВДАННЯ

1. Зіставте завдання правоохоронного органу з його назвою, використовуючи довідку. Заповніть таблицю.

Назва правоохоронного органу	Завдання правоохоронного органу
?	здійснює захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваних, обвинувачених, підсудних і засуджених.
?	здійснює обвинувачення підозрюваних в суді та нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів у державі.
?	захищає державний кордон від незаконних спроб його перетину.

**Довідка:** Державна прикордонна служба України, прокуратура, адвокатура.

## БУКВА ЗАКОНУ

### Із Закону "Про Державну прикордонну службу України"

#### **Стаття 2. Основні функції Державної прикордонної служби України**

Основними функціями Державної прикордонної служби України є: охорона державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах з метою недопущення незаконної зміни проходження його лінії, забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму;

здійснення в установленому порядку прикордонного контролю і пропуску через державний кордон України та до тимчасово окупованої території і з неї осіб, транспортних засобів, вантажів, а також виявлення і припинення випадків незаконного їх переміщення [...].

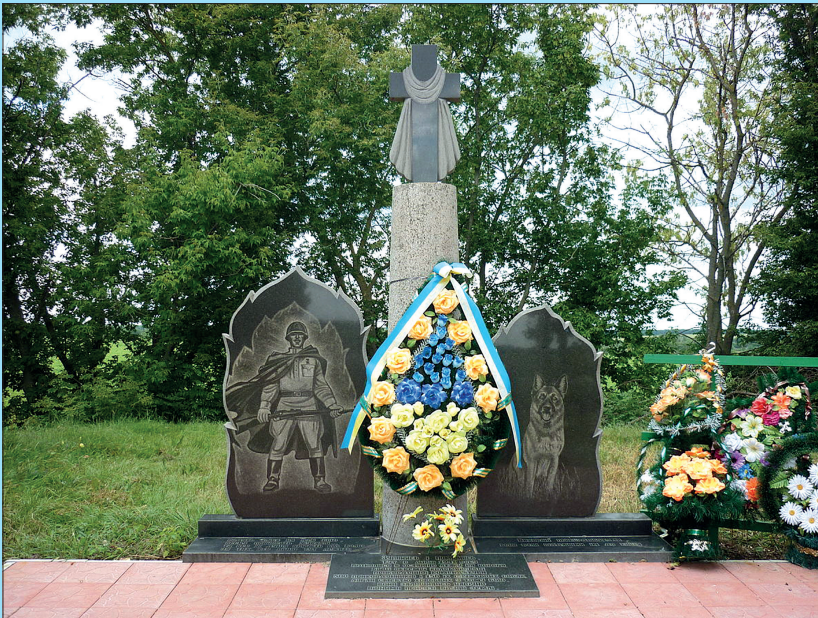
## ЦІКАВО ЗНАТИ

Прикордонники всього світу у своїй роботі використовують собак. Службові собаки – не просто тварини, це водночас бойові товариші, друзі та зброя. Прикордонні собаки бувають пошукові і спеціальні. Головним завданням пошукових собак є пошук і затримання злочинців. А ось спеціальним собакам бойові завдання не ставлять, їх головна перевага – тонкий нюх. Кожний пес має свою спеціалізацію: один шукає наркотики, другий – зброю або вибухові речовини, третій є незамінним

під час обшуку транспортних засобів, які перетинають кордон, і багажу.

На Черкащині є унікальний пам'ятник прикордонникам та 150 їхнім собакам, які в 1941 році "порвали" полк нацистів у рукопашному бою. Ця єдина за всю історію воєн битва людей і собак сталася в центрі України. На початку німецько-радянської війни в оточення потрапила прикордонна частина. Біля села Легедзино, що на Черкащині, прикордонники дали свій останній бій. Сили були нерівними. Коли німці вкотре пішли в атаку, а бійцям не було чим оборонятися, командир наказав йти у бій разом зі службовими собаками. Покусані та порубані багнетами нацисти відступили. Але на підмогу німцям підійшли танки, що вбили всіх солдатів. Собаки, які залишилися живими, лягали біля своїх господарів і нікого не підпускали. Деяких з них німці пристрелили, а інші так і померли на полі бою, відмовившись від їжі.

Місцеві жителі поховали загиблих прикордонників і їхніх собак в спільній братській могилі на місці бою.



*Пам'ятник героям-прикордонникам  
та службовим собакам*

## § 9

# ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ

**Н**а минулому уроці ви дізналися про діяльність таких правоохоронних органів як Державна прикордонна служба України, прокуратура й адвокатура. Пригадайте, чим займаються прикордонники? Які речі підлягають вилученню в осіб, що перетинають український кордон? Які завдання виконує прокуратура? Чим займаються адвокати?

**С**ьогодні на уроці ви ознайомитеся із діяльністю Збройних сил України.

**З**бройні сили України – це державні військові формування, призначені для захисту незалежності й територіальної цілісності України. Збройні сили України складаються з 3 видів:

- Сухопутні війська;
- Військово-повітряні сили;
- Військово-морські сили.



*Прапор Збройних сил України*

У складі Сухопутних військ діють мотострілецькі, артилерійські, ракетні, танкові та інші частини. Головним завданням Сухопутних військ є відбиття ударів противника та його розгром на суходолі, захоплення й утримання зайнятих рубежів і позицій.



*Сухопутні війська України*

Військово-повітряні сили України є надійним повітряним щитом нашої держави. Їхні завдання – це охорона повітряного простору держави, ураження з повітря об'єктів противника, підтримка Сухопутних військ з повітря, повітряні перевезення військ і боєприпасів та ведення повітряної розвідки.

У складі Повітряних сил України є військові частини, оснащені літаками-бомбардувальниками, штурмовиками, винищувачами, транспортними літаками і гелікоптерами, а також бойовими гелікоптерами.



*Українські військові літаки*

Військово-морські сили України потрібні для захисту державних інтересів на морі та розгрому сил противника на водоймах. Військово-морські сили – це частини, озброєні надводними кораблями та катерами, літаками й гелікоптерами, які здатні виконувати пошуково-рятувальні завдання на морі та підтримувати український флот з повітря. Також частиною цього виду військ є морська піхота, яка може десантуватися з моря на суходіл.





*Український фрегат "Гетьман Сагайдачний"*

На строкову військову службу в мирний час призивають придатних для цього за станом здоров'я громадян України чоловічої статі, яким до дня відправлення у військові частини виповнилося 20 років, та старших осіб, які не досягли 27-річного віку і не мають права на звільнення або відстрочку від призову на військову службу.

У Збройних силах України термін служби становить 18 місяців. Для солдатів, які мають вищу освіту, – 12 місяців.

В Україні існує декілька видів військової служби. Це:

- строкова військова служба;
- військова служба за контрактом для солдатів та офіцерів.

Вступаючи до лав Збройних сил України, громадяни України складають Військову присягу на вірність народу України. Це відбувається урочисто, зі зброєю в руках, біля Бойового прапора військової частини, перед командирами, солдатами і рідними.



*Військова присяга*

## ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Збройні сили України** – державні військові формування, покликані захищати незалежність і територіальну цілісність України.

**Сухопутні війська України** – вид збройних сил, призначений для здійснення збройних операцій на суходолі.

**Військово-повітряні сили України** – вид збройних сил, призначений для самостійних дій у повітрі та спільних дій з іншими видами збройних сил.

**Військово-морські сили України** – вид збройних сил, призначений для самостійних дій на морі та спільних дій з іншими видами збройних сил.

## ЗАПИТАННЯ

1. Яке призначення Збройних сил України?
2. З яких видів складаються Збройні сили України?
3. Які завдання виконують Сухопутні війська?
4. Які функції Військово-повітряних сил України?
5. Перелічіть завдання, що здійснюють Військово-морські сили України.
6. В якому віці призивають на строкову службу до лав Збройних сил України?
7. Який термін служби у Збройних силах України?
8. Які існують види служби в Україні?
9. Що складають молоді військовослужбовці, вступаючи до лав ЗСУ?

## ЗАВДАННЯ

1. Зіставте вид Збройних сил України з його завданнями, використовуючи довідку. Заповніть таблицю.

Назва правоохоронного органу	Завдання правоохоронного органу
?	захист державних інтересів на морі, розгром сил противника на водоймах, висадка десанту з моря, підтримка українського флоту з повітря.
?	відбиття ударів противника та його розгром на суходолі, захоплення й утримання зайнятих рубежів і позицій.
?	охорона повітряного простору держави, ураження з повітря об'єктів противника, підтримка сухопутних військ з повітря, повітряні перевезення військ і боеприпасів та ведення повітряної розвідки.

**Довідка:** Сухопутні війська України, Військово-повітряні сили України, Військово-морські сили України.

## БУКВА ЗАКОНУ

### З Конституції України

#### Стаття 65.

Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України.

Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону.

### Із Закону України

#### "Про Статут внутрішньої служби Збройних сил України"

##### Текст Військової присяги

Я, (прізвище, ім'я та по батькові), вступаю на військову службу і урочисто присягаю Українському народові завжди бути йому вірним і відданим, обороняти Україну, захищати її суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок, накази командирів, неухильно додержуватися Конституції України та законів України, зберігати державну таємницю.

Присягаю виконувати свої обов'язки в інтересах співвітчизників.

Присягаю ніколи не зрадити Українському народові!

## ЦІКАВО ЗНАТИ

Протягом тривалого часу в Україні існував незвичайний навчально-тренувальний центр Збройних сил України, розташований у Севастополі. У ньому навчали не людей, а дельфінів. Ці тварини продемонстрували, що вони розумні, кмітливі, слухняні. Легко піддавалися дресируванню, швидко сприймали завдання, охоче виконували їх.

Після підготовки дельфіни заступали на чергування: знаходили зброю і військову техніку на дні моря, охороняли військово-морські бази. Вони могли атакувати ворожих підводних плавців-диверсантів і чужі кораблі закріпленою на голові зброєю та вибухівкою.

Дельфінів залучали до пошуку затонулих об'єктів, які були у важкодоступних місцях і на великій глибині. Деякі з піднятих з допомогою дельфінів предметів становили екологічну загрозу для Чорного моря. Наприклад, поблизу Севастополя тварини підняли ємності зі шкідливою хімічною речовиною часів II Світової війни.



**Бойовий дельфін**

## УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ

# "ДЕРЖАВНА ВЛАДА УКРАЇНИ"

**В**ажливе значення у житті суспільства відіграють закони. **Закон – це письмовий документ, який приймає найвищий законодавчий орган держави – Верховна Рада України.** Закон встановлює правила, обов'язкові для виконання всіма людьми, – і громадянами України, й іноземцями, які перебувають в нашій країні.

Основним Законом держави є **Конституція України.** Вона має найвищу юридичну силу та регулює найважливіші суспільні відносини. В Україні **День Конституції** відзначають **28 червня**, тому що в цей день **1996 року** Верховна Рада України ухвалила та ввела в дію Основний Закон.

Відповідно до Конституції України **єдиним джерелом влади в нашій державі є народ.** Це означає, що тільки український народ може обирати владу для себе. У Конституції визначено механізм здійснення народовладдя – через вибори або референдум. **Вибори в Україні – це спосіб формування органів влади України шляхом голосування громадян.** У нашій країні на загальнодержавному рівні проводяться вибори Президента України та народних депутатів. На місцевих виборах обирають депутатів до обласних, районних, міських, селищних, сільських рад та міських, селищних й сільських голів і старост. Право голосу на виборах мають усі громадяни України, яким виповнилося 18 років, окрім осіб, яких суд визнав недієздатними.

Влада в Україні поділена на **три гілки: законодавчу, виконавчу та судову.**

Найвищим органом законодавчої влади нашої держави є **Верховна Рада України (парламент).** Одним із головних завдань Верховної Ради України є прийняття законів, які регулюють найважливіші питання внутрішнього та зовнішнього життя країни. В українському парламенті працюють **450** народних депутатів, яких обирають строком на п'ять років. Керує роботою парламенту **Голова Верховної Ради України.**

На всеукраїнських виборах народним депутатом України може бути обраний будь-який громадянин України, який останні 5 років проживає в країні та якому виповнився 21 рік. Не може бути обраним до Верховної

Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку.

Важливе місце у державі відіграє Президент України. Він є **главою держави і виступає від її імені**. Також Президент України є **гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України й додержання Конституції України, прав і свобод людини та громадянина**. Президент України є **Верховним Головнокомандувачем Збройних сил України** та **визначає зовнішньополітичний курс держави**.

Президент України обирається на всеукраїнських виборах терміном на 5 років. Конституція України забороняє одній і тій самій особі бути обраною на посаду Президента України більше ніж два терміни поспіль. Новообраний Президент України вступає на пост з моменту складення присяги народом на урочистому засіданні Верховної Ради України.

Найвищим органом виконавчої влади є **Кабінет Міністрів України (уряд)**. Керує ним **Прем'єр-міністр України**. Його призначає Верховна Рада за поданням Президента.

До складу Кабінету Міністрів України входять **Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністри, міністри**.

**Правосуддя в Україні здійснюють винятково суди**. Усі судові рішення є обов'язковими до виконання. Судова гілка влади в Україні є незалежною. Будь-який вплив на суддю заборонений. Втручання в діяльність суду з боку інших гілок влади є недопустимим.

Забезпечують законність та охороняють правопорядок, борються зі злочинністю, охороняють законні права та інтереси громадян, суспільства й держави **правоохоронні органи України**. До їх складу входять: **Національна поліція України, Служба безпеки України, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України, прокуратура, органи виконання покарань** та інші.

В Україні існують **Збройні сили України**, обов'язком яких є захист незалежності й територіальної цілісності держави на суходолі, у повітрі та на морі. Збройні сили України складаються із трьох підрозділів: **Сухопутних військ України, Військово-повітряних сил України та Військово-морських сил України**.

На строкову військову службу в мирний час призивають **придатних для цього за станом здоров'я громадян України** чоловічої статі, віком **від 20 до 27 років**. Служба у Збройних силах України триває **18 місяців**.

Кожний військовослужбовець, вступаючи до лав Збройних сил України, складає **Військову присягу на вірність народові України**.

## ПЕРЕВІРТЕ СВОЇ ЗНАННЯ

**Виберіть правильний варіант відповіді**

**1. Основним Законом держави є:**

- а) Закон України "Про Національну поліцію";
- б) Конституція України;
- в) Закон України "Про державну службу".

**2. В Україні День Конституції відзначають:**

- а) 22 січня;
- б) 28 червня;
- в) 24 серпня.

**3. Єдиним джерелом влади в нашій державі є:**

- а) уряд;
- б) парламент;
- в) народ.

**4. Право голосу на виборах мають усі громадяни України, яким виповнилося:**

- а) 18 років;
- б) 20 років;
- в) 21 рік.

**5. Найвищим органом законодавчої влади України є:**

- а) Президент України;
- б) Кабінет Міністрів України;
- в) Верховна Рада України.

**6. Гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України та додержання Конституції України є:**

- а) Президент України;
- б) Кабінет Міністрів України;
- в) Верховна Рада України.

**7. Президент України обирається на:**

- а) 3 роки;
- б) 4 роки;
- в) 5 років.

**8. Найвищим органом виконавчої влади України є:**

- а) Президент України;
- б) Кабінет Міністрів України;
- в) Верховна Рада України.

**9. Охороняють правопорядок, борються зі злочинністю, охороняють законні права та інтереси громадян, суспільства й держави:**

- а) правоохоронні органи;
- б) Збройні сили України;
- в) Кабінет Міністрів України.

**10. Захищають незалежність і територіальну цілісність України на суходолі, у повітрі та на морі:**

- а) правоохоронні органи;
- б) Збройні сили України;
- в) Верховна Рада України.

**11. На строкову військову службу в мирний час призивають громадян України чоловічої статі віком:**

- а) від 18 до 25 років;
- б) від 18 до 27 років;
- в) від 20 до 27 років.

**12. Військовослужбовці, вступаючи до лав Збройних сил України, складають:**

- а) Військову присягу на вірність Президенту України;
- б) Військову присягу на вірність Верховній Раді України;
- в) Військову присягу на вірність народу України.

## ПЕРЕВІРТЕ СВОЇ ВМІННЯ

**1. Назвіть прізвища Президентів України:**



1.



2.



3.



4.



5.



6.

- а) Леонід Кравчук;
- б) Петро Порошенко;
- в) Віктор Ющенко;

- г) Віктор Янукович;
- д) Леонід Кучма;
- е) Володимир Зеленський.

**2. Запиши прізвища та імена Президентів України у тій послідовності, в якій вони керували державою.**





## РОЗДІЛ II

**ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ****§ 10****ОСОБИСТІ ПРАВА І СВОБОДИ  
ГРОМАДЯН УКРАЇНИ**

**У** цьому розділі ви дізнаєтеся про конституційні права і свободи людини і громадянина України, особисті, економічні та соціальні права, вивчите найбільш важливі соціальні обов'язки людини й громадянина.

**Н**а сьогоднішньому уроці ви ознайомитеся із особистими правами і свободами громадян України.

**П**рава, свободи та обов'язки людини і громадянина України дуже важливі, тому вони прописані в Конституції України. Важливе місце в Основному Законі займають особисті (громадянські) права і свободи. **Особисті права і свободи** – це можливості людей задовольняти свої фізичні, матеріальні та духовні потреби. До особистих прав належать такі:

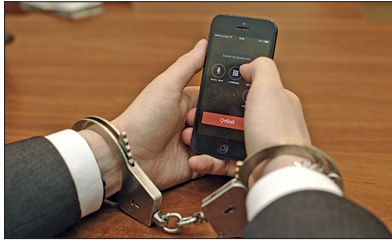
– **право на життя** (стаття 27). Право на життя є першим з невід'ємних прав людини. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Без дотримання цього права всі інші права не мають цінності. Обов'язок держави – захищати життя людини. За цим правом кожна людина також може захищати своє життя і здоров'я, життя та здоров'я інших людей від протиправних зазіхань.

В Україні відсутня смертна кара, що свідчить про те, що в нашій державі поважають життя всіх, навіть осіб, які скоїли найтяжчі злочини;

– **право на свободу та особисту недоторканність** (стаття 29). Ніхто не може бути заарештований або утримуватися під вартою інакше, як за

рішенням суду і тільки в порядку, встановленому законом. Якщо особу затримали чи заарештували, їй повинні повідомити про мотиви арешту чи затримання, роз'яснити її права та надати можливість захищати себе особисто або користуватися правовою допомогою захисника (адвоката).

Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання. Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено рідним заарештованого чи затриманого;



*Про арешт людини має бути негайно повідомлено родичам*

– **право на недоторканність житла** (стаття 30). Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше, як за рішенням суду;

– **право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції** (стаття 31). Термін "інша кореспонденція" може мати на увазі електронну пошту та інші способи спілкування. Винятки встановлює лише суд у випадках, передбачених законом, з метою запобігання злочинів чи з'ясування істини під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо;



*Тимчасове обмеження права на свободу пересування*

– **право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, на вільне залишення території України та повернення будь-коли в Україну** (стаття 33). Конституція України передбачає можливість певних

обмежень свободи пересування і вибору місця проживання для громадян України та іноземців в умовах воєнного або надзвичайного стану (спалах епідемій в окремих місцевостях, загроза з боку стихійних природних явищ (повінь, землетрус тощо). Але ці обмеження є тимчасовими та діють тільки під час згаданих станів;

– **право на свободу власної думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань** (стаття 34) включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати, зберігати і поширювати усну чи письмову інформацію та ідеї без втручання держави і незалежно від кордонів;

– **право на свободу світогляду і віросповідання** (стаття 35) гарантує свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я й моральності населення або захисту прав і свобод інших людей;

– **право вільно збиратися, без зброї, та проводити збори, мітинги, походи й демонстрації** (стаття 39), про проведення яких завчасно повідомляти органи виконавчої влади чи місцевого самоврядування.



*Хресний хід вірян*

У Конституції України наведені й інші права та свободи громадян України, які висвітлені у Розділі II Основного Закону "Права, свободи та обов'язки людини і громадянина". Важливо пам'ятати, що **за порушення встановлених Конституцією прав і свобод винних осіб можуть притягнути до кримінальної відповідальності.**

### ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Особисті права і свободи** – можливості людей задовольняти свої фізичні, матеріальні та духовні потреби.

## ЗАПИТАННЯ

1. У якому законі прописані права та свободи людини і громадянина України?
2. У якому розділі Конституції описані права та свободи людини і громадянина України?
3. Що таке особисті права?
4. Назвіть особисті права та свободи людини і громадянина України.
5. Як ви розумієте право кожної людини на життя?
6. Як ви розумієте право кожної людини на свободу та особисту недоторканність?
7. Що означає право кожної людини на недоторканність житла?
8. Що мається на увазі під правом кожної людини на свободу власної думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань?
9. Як ви розумієте право кожної людини на свободу світогляду і віросповідання?
10. Які чинники можуть вплинути на свободу пересування людини і громадянина України?
11. Яка відповідальність за порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина України?

## ЗАВДАННЯ

1. Розгляньте фотографії. Використовуючи довідку, визначте, які особисті права й свободи зображені на них.



1.



2.



3.



4.

**Довідка:** а) право на недоторканність житла; б) право на свободу власної думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; в) право вільно збиратися, без зброї, та проводити збори, мітинги, походи й демонстрації; г) право на свободу світогляду і віросповідання.

## БУКВА ЗАКОНУ

### З Конституції України

#### Стаття 24.

Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї [...].

#### Стаття 28.

Кожен має право на повагу до його гідності.

Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам.

## ЦІКАВО ЗНАТИ

У багатьох мусульманських країнах світу Конституції написані на основі Корану. Коран – це священна книга мусульман, у якій висвітлені погляди на світ і природу, описані обряди, ритуали та традиції.

У законах цих країн прописане навіть вбрання жінок. Вони не можуть з'являтися у громадських місцях без спеціального одягу, який повністю прикриває тіло, голову, волосся та обличчя. Жіночий головний убір з вузькою, який закриває лице, з вузькою прорізаною смугою для очей називається нікабом.



Удома, у присутності чоловіка, дітей чи близьких родичів, жінки можуть відкривати обличчя.

*Жінки-мусульманки  
в громадському місці*

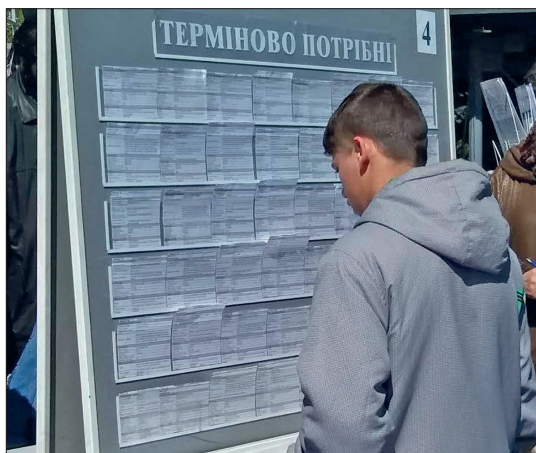
## § 11

### ПРАВО НА ПРАЦЮ, ВІДПОЧИНОК І СТРАЙК

**Н**а минулому уроці ви дізналися про особисті права людей. Пригадайте, в якому законі прописані права та свободи людини і громадянина України? Що таке особисті права? Назвіть особисті права та свободи людини і громадянина України. Яка відповідальність за порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина України?

**Н**а сьогоднішньому уроці ви ознайомитеся з правом громадян України на працю, відпочинок і страйк.

**У**країна – велика держава. На її території – багато різноманітних підприємств, де працюють люди. **Конституція України визначає право кожного на працю**, що означає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується (стаття 43). Держава створює умови для повної реалізації громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, здійснює програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки спеціалістів відповідно до суспільних потреб.



*Пошук роботи*

В Україні забороняється використання примусової праці. Кожен має право на належні, безпечні та здорові умови роботи, з оплатою не нижче встановленого державою мінімального розміру.

Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах заборонено. Громадянам гарантовано захист від незаконного звільнення.

Для захисту своїх економічних і соціальних інтересів робітники мають **право на страйк** (стаття 44). **Страйк** – це тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками підприємства з метою покращення умов праці, підвищення заробітної платні тощо. Нікого не можуть примусити до участі або неучасті у страйку. Заборона страйку можлива лише на підставі закону.



*Страйк працівників підприємства*

Конституція України визначає **право на відпочинок кожного, хто працює** (стаття 45). Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку (зазвичай вихідними днями є субота і неділя). Також для усіх працюючих передбачено щорічну оплачувану відпустку.

Для працівників певних професій та підприємств встановлено скорочений робочий день. Це стосується:

- неповнолітніх працівників;
- працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці;
- окремих категорій працівників (учителів, лікарів та інших).



*Відпочинок на березі моря*

## ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Страйк** – тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками підприємства з вимогами покращення умов праці, підвищення заробітної платні тощо.

## ЗАПИТАННЯ

1. Чому люди повинні працювати?
2. Як ви розумієте статтю 43 Конституції України про право кожного на працю?
3. Кому заборонено працювати на небезпечних для здоров'я роботах?
4. Яким законним шляхом робітники можуть захищати свої економічні та соціальні інтереси?
5. Що таке страйк?
6. Як ви розумієте статтю 45 Конституції України про право кожного, хто працює, на відпочинок?
7. Для яких працівників встановлено скорочений робочий день?

## ЗАВДАННЯ

1. Уважно опрацюйте рубрику "Буква закону". Зіставте номер статті Конституції України з правом, яке у ній визначається. Заповніть таблицю, використовуючи довідку.



Стаття Конституції України	Право визначене Конституцією України
?	Право кожного, хто працює, на відпочинок.
?	Право кожного на працю.
?	Право на страйк.

**Довідка:** а) стаття 43 Конституції України; б) стаття 44 Конституції України; в) стаття 45 Конституції України.

## БУКВА ЗАКОНУ

### З Конституції України

#### Стаття 43.

Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працюю, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працюю військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан.

Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.

Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється.

Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення.

Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом.

#### Стаття 44.

Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.

Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей.

Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку. Заборона страйку можлива лише на підставі закону.

#### Стаття 45.

Кожен, хто працює, має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щоріч-

ної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час.

Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом.

## ЦІКАВО ЗНАТИ

У світі є такі професії, про які ми навіть і не чули. Наприклад, дояр змій. Оскільки зміїна отрута використовується у виробництві багатьох ліків, професія дояра змій у багатьох країнах сьогодні вже не рідкість. Але щоб отримати отруйну речовину від найбільш небезпечних плазунів (гримучих змій чи кобр), необхідно володіти певними знаннями та вміннями. Ця професія вкрай небезпечна. Будь-яка помилка дояра загрожує його життю.



*Дояр змій*

Незвичною для нас є і професія трамбувальника в метро. В Японії, Китаї та деяких інших країнах у години пік в метро збирається дуже багато людей, і не всі охочі можуть поїхати. На допомогу тим, які не зуміли втиснутися в переповнений вагон, приходять трамбувальники. Це міцні чоловіки, чиє завдання – швидко "утрамбувати" людей у вагон поїзда і дати машиністові команду їхати.



*Трамбувальники*

## § 12

### ПРАВО НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

**Н**а минулому уроці ви дізналися про право людей на працю, відпочинок і захист своїх інтересів. Поясніть, навіщо людям потрібно працювати? Кому заборонено працювати на небезпечних для здоров'я роботах? Як робітники можуть у законний спосіб відстоювати свої інтереси? Що таке страйк? Як діє стаття 45 Конституції України про право кожного, хто працює, на відпочинок? Для яких працівників встановлено скорочений робочий день?

**С**ьогодні на уроці ви довідаєтесь про право громадян України на соціальний захист.

**З**гідно з Конституцією України (стаття 46) громадяни України мають право на соціальний захист. **Соціальний захист** – це надання державою фінансової допомоги окремим верствам населення, які не мають достатніх доходів для власного забезпечення.

За Конституцією право на соціальний захист мають:

**1) особи, які повністю, частково або тимчасово втратили працездатність.** Під **повною** втратою працездатності розуміють нездатність людини виконувати роботу без шкоди для власного здоров'я. Також повною втратою працездатності вважається настання пенсійного віку.

**Часткова** працездатність передбачає здатність виконувати роботу з певними обмеженнями внаслідок трудових каліцтв, захворювань тощо.



*Тимчасова втрата працездатності*

Під **тимчасовою** втратою працездатності мають на увазі неспроможність особи виконувати свої трудові обов'язки внаслідок короткотривалих обставин. Тимчасова непрацездатність може бути спричинена хворобами, травмами, вагітністю, пологами, доглядом за дитиною або хворобою члена сім'ї тощо;

**2) особи, які втратили годувальника;**

**3) безробітні особи.** Безробітними визнаються працездатні громадяни відповідного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів і зареєстровані у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу.



*Реєстрація безробітних в Центрі зайнятості*

В Україні система соціального захисту населення враховує:

- пенсії;
- допомогу по безробіттю;
- допомогу при народженні дитини;
- допомогу сім'ям з дітьми;
- житлові субсидії та державні дотації;
- допомогу на поховання померлого члена родини;
- допомогу особам, які постраждали від аварії на Чорнобильській атомній електростанції, та інші.

**Пенсія** – це грошова виплата громадянам у разі досягнення ними передбаченого законодавством віку, з інвалідності, у разі втрати годувальника, а також за наявності деяких інших підстав. Виплачені державою пенсії є основним засобом до існування цих людей.

Згідно з Конституцією України пенсії й інші державні соціальні виплати та допомоги повинні забезпечувати не нижчий від прожиткового мінімуму рівень життя людей.



*Отримання пенсії*

### ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Соціальний захист** – надання державою матеріальної (грошової) допомоги окремим верствам населення, які не мають достатніх доходів для власного забезпечення.

**Пенсія** – це грошова виплата громадянам у разі досягнення ними передбаченого законодавством віку, з інвалідності, у разі втрати годувальника, а також за наявності деяких інших підстав.

### ЗАПИТАННЯ

1. Що таке соціальний захист?
2. Яка стаття Конституції гарантує громадянам України право на соціальний захист?
3. У яких випадках людям надається соціальна допомога?
4. Що таке повна втрата працездатності?
5. Які ознаки часткової втрати працездатності?
6. За яких умов настає тимчасова втрата працездатності?
7. У яких випадках безробітні особи мають право на соціальний захист?
8. Що таке пенсія?
9. Опрацювавши статтю 46 Конституції України, зазначте, який рівень життя мають забезпечувати пенсії чи інші види соціальних виплат?

## ЗАВДАННЯ

1. Зіставте види втрати працездатності з їх характеристиками. Використовуючи довідку, заповніть таблицю.

Вид втрати працездатності	Характеристика втрати працездатності
?	неспроможність особи виконувати свої трудові обов'язки внаслідок короткотривалих обставин (хвороба, травма, вагітність, пологи, догляд за дитиною або хворим членом сім'ї та ін.).
?	здатність виконувати роботу з певними обмеженнями внаслідок трудових каліцтв, захворювань тощо.
?	нездатність людиною виконувати роботу без шкоди для власного здоров'я; старість.

**Довідка:** повна втрата працездатності; часткова втрата працездатності; тимчасова втрата працездатності.

## БУКВА ЗАКОНУ

## З Конституції України

Стаття 46.

Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

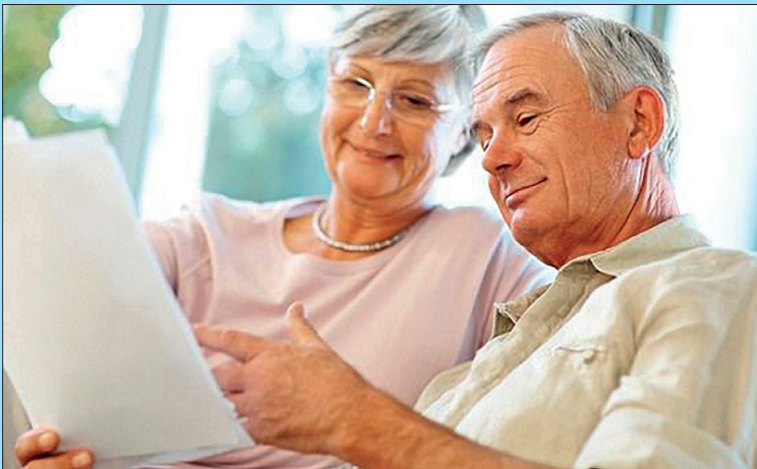
Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

## ЦІКАВО ЗНАТИ

В усі часи стареньких батьків доглядали їхні дорослі діти. В Україні за козацької доби гетьмани не платили пенсій, але дарували своїм службовцям землі, маєтки й угіддя.

Уперше державна пенсія була введена в Німеччині в 1889 році. Через 20 років право на пенсію було здобуто робітниками Великобританії й Австралії. Поступово і в інших країнах почали виплачувати грошову допомогу літнім людям. Але не у всіх. Наприклад, у Китаї пенсію за віком отримують тільки військові, поліцейські і держслужбовці в минулому. Звичайних громадян за законом зобов'язані утримувати власні діти.

У більшості держав на пенсію за віком виходять у 65 років. В Україні відбувається пенсійна реформа, відповідно до якої заплановано поступове збільшення пенсійного віку. Вихід на пенсію залежатиме від трудового стажу (кількості років, які людина пропрацювала) і становитиме 60-65 років.



*Пенсіонери*

## § 13

### ОСНОВНИЙ СОЦІАЛЬНИЙ ОБОВ'ЯЗОК ГРОМАДЯН

**Н**а минулому уроці ви дізналися про соціальний захист населення України. Пригадайте, що таке соціальний захист? У яких випадках людям надається соціальна допомога? Що таке повна втрата працездатності? Які ознаки часткової втрати працездатності? Що таке тимчасова втрата працездатності? У яких випадках безробітні особи мають право на соціальний захист? Що таке пенсія?

**Н**а сьогоднішньому уроці ви дізнаєтеся про основний соціальний обов'язок громадян України.

**О**сновний соціальний обов'язок людини – це її дії, які впливають на життя інших людей, існування та розвиток народу, держави і всього людства.

Основні обов'язки громадян України прописані в Конституції. Першочерговим обов'язком громадян є **захист нашої Батьківщини**, її незалежності та територіальної цілісності. **Проходження військової служби** у лавах Збройних сил України є важливим конституційним обов'язком громадян держави. Також громадяни повинні **шанувати державні символи України**. Такі дії українців будуть сприяти утвердженню обороноздатності та незалежності нашої держави, забезпечуватимуть повагу до всіх державних органів влади.

#### ДЕРЖАВНИЙ ПРАПОР



#### ДЕРЖАВНИЙ ГЕРБ



#### ДЕРЖАВНИМИ СИМВОЛАМИ УКРАЇНИ Є:

Державний Прапор України, Державний Герб України та Державний Гімн України (ст. 20 Конституції України)

#### ДЕРЖАВНИЙ ГІМН

Державним Гімном України є національний гімн на музику М. Вербицького й на слова першого куплету та приспіву твору П. Чубинського в такій редакції:

Ще не вмерла України і слава, і воля,  
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля!  
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці,  
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці!

#### Приспів

Душу й тіло ми положим за нашу свободу  
І покажем, що ми, браття, козацького роду!

#### Державні символи України



Важливим конституційним обов'язком працюючих громадян є **сплата податків і зборів** у порядку і розмірах, встановлених законодавством. Гроші, отримані державою від сплати податків і зборів, спрямовуються на різні важливі справи: виплату пенсій, заробітну плату працівникам бюджетної сфери (вчителям, лікарям, військовим, поліцейським та іншим), будівництво нових підприємств, шкіл, лікарень, доріг тощо.

Виходячи з необхідності духовного відродження України, надійного збереження та розумного використання її духовних цінностей і природних ресурсів, Конституція України покладає на своїх громадян обов'язок **не завдавати шкоди природі, культурній спадщині та відшкодовувати завдані ними збитки**.

Основний Закон України, визнаючи життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку людини найвищою цінністю, вважає обов'язком кожного громадянина **неухильно дотримуватися Конституції та законів України**.

Важливим соціальним обов'язком батьків є догляд за своїми неповнолітніми дітьми. Якщо батьки розлучені й один із них не проживає разом з неповнолітньою дитиною, то його соціальним обов'язком є сплата аліментів. **Аліменти** – це виплата одного з батьків (який проживає окремо від дитини) грошової допомоги на її утримання дитини.

Соціальним обов'язком дорослих дітей є піклування про батьків у старості, у випадку їхньої хвороби, каліцтва тощо. Повнолітні діти повинні утримувати своїх непрацездатних батьків, які потребують матеріальної допомоги.



*Посадка саджанців*



*Піклування про батьків*

### ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Основний соціальний обов'язок людини** – це поведінка людини, яка впливає на життя інших людей, існування та розвиток народу, держави і всього людства.

**Аліменти** – виплата одного з батьків (який проживає окремо від дитини) грошової допомоги на її утримання.

## ЗАПИТАННЯ

1. Що таке основний соціальний обов'язок людини?
2. Які основні обов'язки громадян України прописані в Конституції?
3. Чому захист Батьківщини є першочерговим обов'язком громадян України?
4. Чому сплата податків і зборів є важливим обов'язком громадян?
5. Чому не можна заподіювати шкоди природі?
6. Який обов'язок повинні виконувати батьки щодо своїх дітей?
7. Що таке аліменти?
8. Який обов'язок повинні виконувати дорослі діти у ставленні до своїх батьків?

## ЗАВДАННЯ

1. Розгляньте фотографії. Використовуючи довідку, визначте зображені на них соціальні обов'язки громадян України.



1.



2.



3.



4.

**Довідка:** а) догляд батьків за своїми неповнолітніми дітьми; б) збереження культурної спадщини; в) захист незалежності й територіальної цілісності Батьківщини; г) повага до державних символів України.

## БУКВА ЗАКОНУ

### З Конституції України

#### Стаття 65.

Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України.

Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону.

#### Стаття 66.

Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.

#### Стаття 67.

Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.

Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом.

#### Стаття 68.

Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності.

## ЦІКАВО ЗНАТИ

У багатьох країнах світу несплата податків прирівнюється до кримінального злочину. Відповідно, покарання за ухилення від сплати податків є суворим. Так, у США правопорушник за рішенням суду може бути оштрафований на суму до 100 тисяч доларів та ув'язнений на термін до 5 років. У Німеччині за злісне ухилення від сплати податків громадянина можуть позбавити волі на термін до 10 років.

У більшості країн за навмисне приховування доходів від оподаткування законодавство передбачає такі ж суворі покарання, як і за кримінальні злочини.

У багатьох державах суворо карають і за знуцання над національною символікою. У США за таке правопорушення позбавляють волі до одного року, а в Німеччині та Італії – на строк від одного до трьох років.

## УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ

**"ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ"**

**П**рава, свободи та обов'язки людини і громадянина України дуже важливі, тому вони прописані в Конституції України. Важливе місце в Основному Законі займають особисті (громадянські) права і свободи. **Особисті права і свободи – це можливості людей задовольняти свої фізичні, матеріальні та духовні потреби.** До особистих прав належать такі:

- право на життя;
- право на свободу та особисту недоторканність;
- право на недоторканність житла;
- право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції;
- право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, на вільне залишення території України та повернення будь-коли в Україну;
- право на свободу власної думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань;
- право на свободу світогляду і віросповідання;
- право вільно збиратися, без зброї, і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації.

Конституція України визначає **право кожного на працю**, що включає можливість заробляти собі на життя тією роботою, яку громадянин вільно обирає або на яку вільно погоджується. В Україні не дозволяється використання примусової праці. Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах заборонено. Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення.

Для захисту своїх економічних і соціальних інтересів робітники мають **право на страйк**. **Страйк – це тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками підприємства з метою покращення умов праці, підвищення заробітної платні тощо.**

Конституція України визначає **право кожного, хто працює, на відпочинок**. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку (вихідні дні). Усім працюючим передбачено щорічну оплачувану відпустку.

Українське законодавство встановлює скорочений робочий день для неповнолітніх, робітників, які працюють у шкідливих умовах, та певних категорій працівників (учителів, лікарів та інших).

Згідно з Конституцією України громадяни України мають право на соціальний захист. **Соціальний захист – це надання державою матеріальної (грошової) допомоги окремим верствам населення, які не мають достатніх доходів для власного забезпечення.**

За Конституцією право на соціальний захист мають:

- 1) особи, які повністю, частково або тимчасово втратили працездатність;
- 2) особи, які втратили годувальника;
- 3) безробітні особи.

В Україні система соціального захисту населення включає: пенсії громадянам за віком, з інвалідності, у разі втрати годувальника; допомогу по безробіттю, при народженні дитини та догляду за нею, постраждалим особам від аварії на Чорнобильській атомній електростанції, на поховання померлого члена родини; житлові субсидії та державні дотації.

Громадяни України мають соціальні обов'язки. **Соціальний обов'язок – це дії, які впливають на життя інших людей, існування та розвиток народу, держави і всього людства.** Основні обов'язки громадян прописані в Конституції України. Це:

- захист Батьківщини, її незалежності та територіальної цілісності;
- проходження військової служби;
- повага до державних символів України;
- сплата податків і зборів;
- не заподіяння шкоди природі, культурній спадщині, відшкодування завданих збитків;
- неухильне дотримання Конституції та законів України;
- догляд батьків за своїми неповнолітніми дітьми;
- піклування дорослих дітей про своїх батьків у старості.

## ПЕРЕВІРТЕ СВОЇ ЗНАННЯ

**Виберіть правильний варіант відповіді**

**1. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина України прописані в:**

- а) Законі України "Про Національну поліцію";
- б) Конституції України;
- в) Законі України "Про державну службу".

**2. До особистих прав людини і громадянина належать:**

- а) право на життя;
- б) право на працю;
- в) право на страйк.

**3. Тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками підприємства з метою покращення умов праці, підвищення заробітної платні – це:**

- а) соціальний обов'язок;
- б) соціальний захист;
- в) страйк.

**4. Відстоювання власних поглядів, одержання, зберігання та поширення усної чи письмової інформації – це конституційне право на:**

- а) свободу світогляду і віросповідання;
- б) свободу власної думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань;
- в) недоторканність житла.

**5. Надання щотижневого відпочинку (вихідних днів), щорічної оплачуваної відпустки – це:**

- а) право на працю;
- б) право на свободу та особисту недоторканність;
- в) право на відпочинок кожного, хто працює.

**6. Згідно з українським законодавством, скорочений робочий день встановлено для:**

- а) робітників, які працюють у шкідливих умовах;
- б) військовослужбовців;
- в) осіб, постраждалих від аварії на Чорнобильській атомній електростанції.

**7. Надання державою матеріальної (грошової) допомоги окремим верствам населення, які не мають достатніх доходів для власного забезпечення, – це:**

- а) соціальний обов'язок;
- б) соціальний захист;
- в) страйк.

**8. Держава надає безробітнім особам та особам, які втратили працездатність чи годувальника:**

- а) зброю;
- б) житло;
- в) матеріальну допомогу.

**9. В Україні пенсії виплачують:**

- а) робітникам;
- б) за віком або з інвалідності;
- в) іноземцям.

**10. Дії людини, які впливають на життя інших осіб, існування та розвиток народу, держави і всього людства, – це:**

- а) соціальний обов'язок;
- б) соціальний захист;
- в) страйк.

**11. Соціальним обов'язком громадян вважають:**

- а) влаштування на роботу;
- б) звільнення з роботи;
- в) сплата податків і зборів.

**12. Захист Батьківщини, проходження військової служби та повага до державних символів України – це:**

- а) право кожного громадянина України;
- б) обов'язок кожного громадянина України;
- в) свобода кожного громадянина України.

## ПЕРЕВІРТЕ СВОЇ ВМІННЯ

**1. Користуючись довідкою, визначте за фотографіями конституційні права й свободи людини і громадянина України.**



1.



2.



3.



4.

**Довідка:** а) право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; б) право на свободу пересування; в) право на свободу власної думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; г) право вільно збиратися, без зброї, та проводити збори, мітинги, походи й демонстрації.

2. Сформулюйте за фотографіями соціальні обов'язки громадянина України. Користуйтеся довідкою.



1.



2.



3.



4.

**Довідка:** а) сплата податків і зборів; б) проходження військової служби; в) неухильне дотримання Конституції та законів України; г) повага до державних символів України.





## РОЗДІЛ III

# ШЛЮБ І СІМ'Я

## § 14

### ПРАВА Й ОБОВ'ЯЗКИ ПОДРУЖЖЯ

**У** цьому розділі ви дізнаєтеся про взаємини між членами родини, про їхні права та обов'язки, про виховання дітей, розлучення та допомогу дітям, якщо один з батьків разом із ними не проживає, про можливі наслідки, якщо батьки не приділяють належної уваги вихованню власних дітей тощо.

**С**ьогодні на уроці ви довідаєтеся про шлюб, права і обов'язки кожного члена сім'ї.

**З**а українським законодавством, сім'я є основним осередком суспільства. Це означає, що завдяки сім'ї продовжується людський рід, саме в ній виховуються діти.

Основу сім'ї складає подружжя. **Подружжя** – це чоловік і жінка, які перебувають у шлюбі. **Шлюб** – це сімейний союз чоловіка і жінки, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану (РАЦС).

Законодавство України регулює порядок укладання шлюбу. Для шлюбу необхідна взаємна згода осіб, які вирішили створити сім'ю. Шлюб ґрунтується **на вільній згоді жінки та чоловіка**. Примушування до шлюбу будь-кого з осіб не допускається.

Особи, які хочуть створити сім'ю, повинні досягти шлюбного віку. В Україні встановлено однаковий шлюбний вік для чоловіків і жінок – **18 років**. У випадках, якщо неповнолітня особа (з 16 років) з певних причин бажає взяти шлюб, то її право може задовольнити суд, якщо він визнає, що таке рішення буде відповідати інтересам цієї особи.

Жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному шлюбі. Вони мають право на другий шлюб лише після припинення попереднього.



**Реєстрація шлюбу у РАЦСі**

Державна реєстрація шлюбу засвідчується свідоцтвом про шлюб.

Укладання шлюбу породжує взаємні права й обов'язки подружжя.

Перед укладанням шлюбу подружжя самостійно визначає своє майбутнє прізвище. Найчастіше жінка бере прізвище чоловіка, але це – її право, а не обов'язок. Можливі варіанти, коли чоловік і жінка залишають свої прізвища або чоловік бере прізвище дружини, чи утворюють подвійне, яке складається із прізвища чоловіка й жінки.

Після укладання шлюбу за кожним із подружжя зберігається право вільно й самостійно обирати місце проживання, професію та місце роботи.



**Свідоцтво про шлюб**

**Подружжя має немайнові обов'язки:**

- створення сімейних стосунків на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги, відповідальності за свою поведінку;
- розподіл обов'язків і спільне вирішення питань життя сім'ї;
- особиста свобода (дружина або чоловік мають право на припинення шлюбних відносин);
- якщо в сім'ї є діти, батьки зобов'язані утримувати їх до повноліття.

**Спільним для подружжя є:**

- заробітна плата, пенсія чи інші доходи, одержані одним із подружжя і внесені до сімейного бюджету. **Сімейний бюджет** – це план доходів і витрат сім'ї на певний період (тиждень, місяць, рік);
- спільне майно, придбане за час шлюбу.

Але кожний із подружжя може мати й свою власність. Особистою власністю вважається майно, яке мав кожний із подружжя до шлюбу, а також те, що кожен із них отримав у спадок чи в подарунок за час перебування в шлюбі. Також у особистій власності залишаються речі індивідуального користування (одяг, прикраси, нагороди).

**ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ**

**Подружжя** – чоловік і жінка, які перебувають у шлюбі.

**Шлюб** – сімейний союз чоловіка і жінки, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану (РАЦС).

**РАЦС** (орган реєстрації актів цивільного стану) – державний орган України, який реєструє народження, шлюби, розлучення та смерть громадян.

**Сімейний бюджет** – план доходів і витрат сім'ї на певний період (тиждень, місяць, рік).

**ЗАПИТАННЯ**

1. Що таке шлюб?
2. Який державний орган реєструє шлюби?
3. Що необхідно для укладення шлюбу?
4. З якого віку суд може дозволити неповнолітній особі взяти шлюб?
5. Які права має кожен із подружжя?
6. Назвіть немайнові обов'язки кожного з подружжя.
7. Що є спільним для подружжя?
8. Що може перебувати в особистій приватній власності кожного з подружжя?

9. Опрацювавши статтю 26 Сімейного кодексу України, назвіть тих, хто не може перебувати у шлюбі.

## ЗАВДАННЯ

1. Складіть речення зі слів: можна, 18, Україні, брати, В, з, років, шлюб.

## БУКВА ЗАКОНУ

### З Конституції України

#### Стаття 51.

Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї.

Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

### Із Сімейного кодексу України

#### Стаття 21. Поняття шлюбу

1. Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану.

2. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя.

3. Релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення органів державної реєстрації актів цивільного стану.

#### Стаття 26. Особи, які не можуть перебувати у шлюбі між собою

1. У шлюбі між собою не можуть перебувати особи, які є родичами прямої лінії споріднення.

2. У шлюбі між собою не можуть перебувати рідні (повнорідні, неповнорідні) брат і сестра. Повнорідними є брати і сестри, які мають спільних батьків. Неповнорідними є брати і сестри, які мають спільну матір або спільного батька.

3. У шлюбі між собою не можуть перебувати двоюрідні брат та сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця.

4. За рішенням суду може бути надане право на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним.

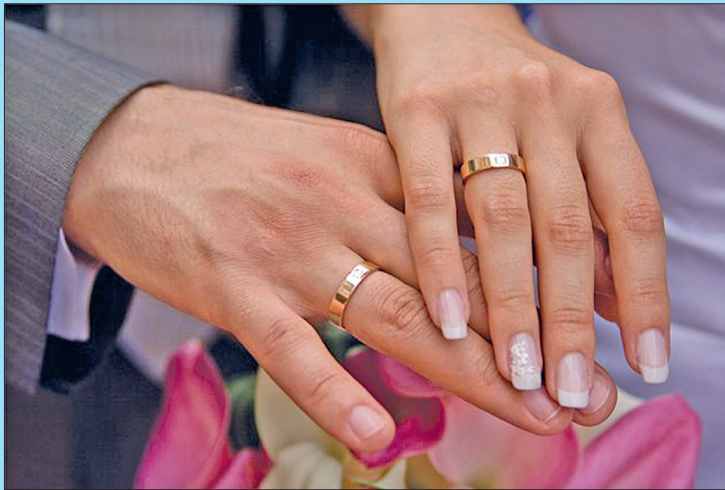
## ЦІКАВО ЗНАТИ

Кожна країна світу має власні шлюбні традиції. Одні з них дивують, інші – захоплюють. Наприклад, у Греції наречена кладе шматочок цукру собі в рукавичку – для солодкого подружнього життя. У Кенії нареченому доводиться впродовж місяця одягати жіноче вбрання, взуття і прикраси, щоб він міг пізнати "жіночу долю".

У єгиптян прийнято щипати наречену в день весілля – на щастя. З давніх часів єгиптяни вважали, що від безіменного пальця лівої руки прямо до серця проходить "вена кохання". Традиція одягати обручку на цей палець поширилася та зберігається донині в багатьох країнах світу.

У деяких азіатських країнах жінки носять обручку на пальці ноги – це винятковий вибір тих дам, проте більшість з них все-таки віддають перевагу пальцям рук.

В Африці як жінки, так і чоловіки досить рідко надягають обручку. Знаком вірності та взаємної любові у жінок є спеціальні браслети або намиста – залежно від традицій регіону.



*Обручки – символ шлюбу*

## § 15

### РОЗЛУЧЕННЯ. ПРАВО НА МАЙНО. АЛІМЕНТИ

**Н**а минулому уроці ви дізналися про шлюб, права та обов'язки подружжя. Пригадайте, що таке шлюб? Який державний орган реєструє шлюби? З якого віку можна взяти шлюб в Україні? З якого віку суд може дозволити неповнолітній особі взяти шлюб? Які права має кожен із подружжя? Назвіть немайнові обов'язки чоловіка та дружини. Що є спільним для подружжя? Що у шлюбі може бути особистою власністю?

**Н**а сьогоднішньому уроці ви довідаєтеся про розлучення, право на майно та аліменти.

**Розлучення** – це розірвання шлюбу між чоловіком і жінкою. Розлучення оформлюється державними органами реєстрації актів цивільного стану або судами. Законодавством України передбачені такі випадки розірвання шлюбу:

- за заявою чоловіка та дружини, які не мають неповнолітніх дітей;
- за заявою одного з подружжя, якщо другий з них визнаний безвісно відсутнім.

Щоб розірвати шлюб, потрібно написати письмову заяву, в якій буде зафіксована взаємна згода подружжя на розлучення. Під час подання заяви повинні бути присутні чоловік і дружина. Зареєструвати заяву в органах РАЦСу можуть і за відсутності одного з подружжя, якщо на те є поважна причина (тяжка хвороба, тривале відрядження, проживання у віддаленій місцевості тощо). Але від імені відсутньої особи має бути подана заява про її згоду на розлучення з проханням розірвати шлюб без неї.

Після цього подружжю надається випробувальний термін – 1 місяць. Якщо після вказаного терміну бажання розірвати шлюб не змінилося, то постановою РАЦСу подружжя розлучають і видають свідоцтво про розлучення. У разі примирення дружини і чоловіка протягом цього періоду вони мають право відкликати свою заяву.



*Свідоцтво про розірвання шлюбу*

Державні органи РАЦСу не вирішують майнових суперечок, які виникають між подружжям у зв'язку з розірванням шлюбу. Будь-який майновий спір вирішується в суді. У судовому порядку шлюб розривають і тоді, якщо дружина і чоловік мають спільних неповнолітніх дітей або хтось із членів подружжя, яке не має дітей, не дає згоди на розлучення.

У заяві на розлучення зазначають:

- рік народження чоловіка та дружини;
- дату і місце реєстрації шлюбу;
- причини його розірвання;
- наявність у шлюбі неповнолітніх дітей, їх прізвища, імена та по батькові, з ким із батьків вони проживають, та інші вимоги.

Зазвичай за час проживання в шлюбі подружжя купує різне майно. Навіть якщо чоловік і дружина мали різну заробітну плату або хтось із них не працював взагалі, права на майно залишаються рівними. Тільки суд розв'язує майновий спір між дружиною і чоловіком під час розірвання шлюбу.

Суд враховує інтереси неповнолітніх дітей і визначає, з ким вони будуть проживати. Також суд встановлює, яку участь у забезпеченні умов життя дітей братиме той з батьків, хто проживатиме окремо, та вказує розмір аліментів.

**Аліменти** – це виплата одним із батьків (який проживає окремо від дитини)



грошової допомоги на утримання. Аліменти виплачують щомісяця. Крім того, батьки зобов'язані брати участь у додаткових витратах на дитину (у разі хвороби, каліцтва, з метою розвитку здібностей дитини тощо).

### ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Розлучення** – це розірвання шлюбу між чоловіком і жінкою.

**Аліменти** – це виплата одного з батьків (який проживає окремо від дитини) грошової допомоги на її утримання.

### ЗАПИТАННЯ

1. Що таке розлучення?
2. У яких випадках можна розірвати шлюб в органах РАЦСу?
3. Навіщо подружжю, яке планує розлучитися, надають випробувальний термін?
4. Яка тривалість випробувального терміну?
5. Коли розірвання шлюбу розглядає суд?
6. Яку інформацію зазначають у заяві про розлучення?
7. Який державний орган вирішує майнову суперечку подружжя, що розлучається?
8. Що таке аліменти?

### ЗАВДАННЯ

1. За допомогою довідки визначте, який державний орган вповноважений вирішувати справу подружжя, що бажає розірвати шлюб. Заповніть таблицю.

Назва державного органу	Ситуація
?	майновий спір між дружиною і чоловіком.
?	чоловік і дружина не мають неповнолітніх дітей.
?	один із подружжя визнаний безвісно відсутнім.
?	чоловік і дружина мають спільних неповнолітніх дітей.
?	один із подружжя, яке немає дітей, не дає згоди на розлучення.

**Довідка:** суд, РАЦС (орган реєстрації актів цивільного стану).



## БУКВА ЗАКОНУ

### Із Сімейного кодексу України

#### **Стаття 106. Розірвання шлюбу органом державної реєстрації актів цивільного стану за заявою подружжя, яке не має дітей**

1. Подружжя, яке не має дітей, має право подати до органу державної реєстрації актів цивільного стану заяву про розірвання шлюбу.

Якщо один із подружжя через поважну причину не може особисто подати заяву про розірвання шлюбу до органу державної реєстрації актів цивільного стану, таку заяву, нотаріально засвідчену або прирівняну до неї, від його імені може подати другий з подружжя.

2. Орган державної реєстрації актів цивільного стану складає актовий запис про розірвання шлюбу через один місяць від дня подання такої заяви, якщо вона не була відкликана.

3. Шлюб розривається незалежно від наявності між подружжям майнового спору.

#### **Стаття 109. Розірвання шлюбу за рішенням суду за спільною заявою подружжя, яке має дітей**

1. Подружжя, яке має дітей, має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом із письмовим договором про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей.

2. Договір між подружжям про розмір аліментів на дитину має бути нотаріально посвідчений. У разі невиконання цього договору аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса.

3. Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що заява про розірвання шлюбу відповідає дійсній волі дружини та чоловіка і що після розірвання шлюбу не будуть порушені їхні особисті та майнові права, а також права їхніх дітей.

4. Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу через один місяць від дня подання заяви. До закінчення цього строку дружина і чоловік мають право відкликати заяву про розірвання шлюбу.

## ЦІКАВО ЗНАТИ

У деяких ісламських країнах існує спрощена процедура розлучення. Щоб розірвати шлюб, чоловіку-мусульманину не потрібно чекати декілька місяців та ходити у суди. Для цього йому достатньо тричі промовити слово "талак", що в перекладі з арабської мови означає "я розлучаюся з тобою". Після цього шлюб вважається розірваним.

## § 16

### ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ. ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ

**Н**а минулому уроці ви довідалися про розірвання шлюбу, право на майно та аліменти. Пригадайте, що таке розлучення? У яких випадках можна розірвати шлюб у органах РАЦСу? Чому подружжю, яке планує розлучитися, надають випробувальний термін? Яка тривалість випробувального терміну? У яких випадках розірвання шлюбу розглядається в суді? Який державний орган вирішує майновий спір подружжя, що розлучається? Що таке аліменти?

**С**ьогодні на уроці ви дізнаєтеся про захист прав дитини та причини позбавлення батьківських прав.

**Н**ародження дитини у сім'ї – це значна подія та велика відповідальність. Батьки повинні виховувати у дитини повагу до Батьківщини, народу, природи, прав і свобод інших людей, любов до своєї сім'ї та родини. Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, поважати її, створити умови для повноцінного розвитку, забезпечити отримання нею освіти тощо. **Батьки мають рівні права й обов'язки щодо своїх дітей та їхнього виховання.**

Деякі матері чи батьки неналежно виконують свої батьківські обов'язки, нехтують ними. У таких випадках здійснюється процедура позбавлення батьківських прав. **Позбавлення батьківських прав** – це крайній захід стосовно батьків, які не виконують своїх обов'язків щодо виховання неповнолітніх дітей.

Розгляд питань про позбавлення осіб їхніх батьківських прав здійснюється в суді. Підставами позбавлення батьківських прав можуть бути:

- хронічний алкоголізм чи наркоманія батьків;
- залишення дитини в пологовому будинку або іншому медичному закладі без поважної причини і невиявлення турботи про неї протягом шести місяців;
- жорстоке поводження з дитиною;
- використання дитини на важких роботах, примушення її до жебрацтва та бродяжництва;
- вчинення злочину щодо дитини;
- невиконання своїх обов'язків із виховання дитини.

### Підстави позбавлення батьківських прав

Залишення дитини в пологовому будинку або медичному закладі (протягом 6 місяців)

Хронічний алкоголізм чи наркоманія батьків

Ухилення від виконання обов'язків щодо виховання дитини

Експлуатація дитини, примушення її до жебракування та бродяжництва

Жорстоке поводження з дитиною

Засудження за вчинення тяжкого злочину щодо дитини

Дітей, які залишилися без батьківської опіки, можуть усиновити або встановити над ними опіку (піклування) чи патронат.

**Усиновлювачем** може бути будь-яка особа, не обов'язково близька до дитини. Це може бути і громадянин України, й іноземець.

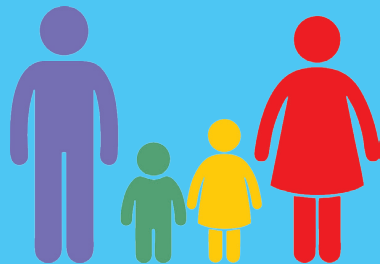
**Опіку** (піклування) над неповнолітнім, як правило, оформлюють родичі дитини – старший брат чи сестра, бабуся, дідусь, тітка чи дядько.

**Патронат** – це тимчасовий догляд і виховання у сім'ї іншої особи на період подолання дитиною складних життєвих обставин.

Також таких дітей можуть скерувати до закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. У цих випадках дитина перебуває під опікою керівника цього закладу.

### Шляхи влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування

- усиновлення;
- опіка;
- піклування;
- прийомна сім'я;
- дитячий будинок сімейного типу;
- заклади для дітей, позбавлених батьківського піклування.



Бувають ситуації, коли права дітей порушують. У таких випадках батьки мають право на захист своєї дитини та право звернутися до суду й інших державних органів і служб, органів місцевого самоврядування та громадських організацій з цього питання.

Захист прав дітей в Україні здійснюється прокуратурою, органами опіки та піклування й органами внутрішніх справ. У випадку, якщо права дитини порушують батьки, вона має право опиратися неналежному виконанню батьками своїх обов'язків щодо неї. Дитина може застосувати самозахист або звернутися по допомогу до органів державної влади, органів опіки та піклування, органів місцевого самоврядування або громадських організацій. Якщо дитині виповнилося 14 років, вона може звернутися до суду щодо захисту своїх прав та інтересів.

### Шляхи захисту прав дитини

Самозахист дитини

Захист із боку батьків

Звернення до органів опіки  
та піклування

Звернення  
до суду

Звернення до органів  
державної влади або  
місцевого самоврядування

Звернення  
до громадських  
організацій

### ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Позбавлення батьківських прав** – крайній захід стосовно батьків, які не виконують своїх обов'язків щодо виховання неповнолітніх дітей.

**Усиновлення** – прийняття усиновлювачем особи у свою сім'ю на правах сина чи дочки.

**Опіка** – влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей-сиріт у сім'ї громадян України, які перебувають переважно в сімейних, родинних стосунках із цими дітьми.

**Патронат** – тимчасовий догляд і виховання дитини в сім'ї іншої особи на період подолання нею складних життєвих обставин.

### ЗАПИТАННЯ

1. Які обов'язки мають батьки щодо неповнолітньої дитини?
2. Що таке позбавлення батьківських прав?

3. Назвіть підстави для позбавлення особи батьківських прав.
4. Який державний орган позбавляє особу батьківських прав?
5. Які існують шляхи влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування?
6. Що таке усиновлення?
7. Визначте поняття "опіка".
8. Що таке патронат?
9. Як дитина може захищати свої права у разі їх порушення?
10. Опрацювавши статтю 243 Сімейного кодексу України, сформулюйте різницю між опікою та піклуванням.

## ЗАВДАННЯ

1. Зіставте поняття з ознакою влаштування дітей, які залишилися без батьківської опіки. Використовуючи довідку, заповніть таблицю.

Назва поняття	Шлях влаштування дітей, які залишилися без батьківської опіки
?	тимчасовий догляд і виховання дитини у сім'ї іншої особи на період подолання нею складних життєвих обставин.
?	прийняття усиновлювачем особи у свою сім'ю на правах сина чи дочки.
?	влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей-сиріт в сім'ї громадян України, які перебувають переважно в сімейних, родинних стосунках із цими дітьми.

**Довідка:** опіка, усиновлення, патронат.

## БУКВА ЗАКОНУ

### Із Сімейного кодексу України

#### **Стаття 207. Поняття усиновлення**

1. Усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду.
2. Усиновлення дитини проводиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя.

#### **Стаття 243. Діти, над якими встановлюється опіка, піклування**

1. Опіка, піклування встановлюється над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування.

2. Опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років, а піклування – над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

**Стаття 249. Права та обов'язки опікуна, піклувальника щодо дитини**

1. Опікун, піклувальник зобов'язаний виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти [...] .

3. Опікун, піклувальник не має права перешкоджати спілкуванню дитини з її батьками та іншими родичами, за винятком випадків, коли таке спілкування суперечить інтересам дитини.

**Стаття 252. Патронат над дитиною**

1. Патронат над дитиною – це тимчасовий догляд, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин [...] .

3. Патронатний вихователь – це особа, яка за участю членів сім'ї надає послуги з догляду, виховання та реабілітації дитини у своїй сім'ї [...] .

6. Термін перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя встановлюється органом опіки та піклування і не може перевищувати трьох місяців.

## ЦІКАВО ЗНАТИ

Міжнародна організація ЮНІСЕФ (UNICEF), яка захищає права та інтереси дітей в усьому світі, підрахувала, що на Землі живе близько 151 мільйона дітей, які втратили одного з батьків. 18 мільйонів дітей є сиротами – у них немає ні батька, ні матері.

В Україні багатьох дітей всиновлюють українці та іноземці. Громадяни іншої країни можуть всиновити українську дитину тільки у тому випадку, якщо немає можливості влаштувати її в українську родину, а також якщо дитина старша п'яти років. Винятком може бути: серйозний медичний діагноз; або якщо іноземці є родичами дитини; або якщо пара готова всиновити також братів і сестер, адже за українськими законами небажано розлучати кровних братів і сестер і розділяти їх у різні сім'ї.

В Україні є День усиновлення. Його відзначають 30 вересня. Символічно, що цей день припадає на велике християнське свято – Віри, Надії та Любові. Усі діти вірять, що їх мами і татусі обов'язково знайдуться, і до останньої хвилини мають надію на зустріч з ними, бо без любові не було б життя на Землі.

## УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ

## "ШЛЮБ І СІМ'Я"

**О**сновою сім'ї є подружжя. **Подружжя – це чоловік і жінка, які перебувають у шлюбі. Шлюб – це сімейний союз чоловіка і жінки, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану (РАЦС).**

Для шлюбу необхідна взаємна згода осіб, які вирішили створити сім'ю. Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка. Примушування до шлюбу будь-кого з осіб не допускається. **В Україні встановлено однаковий шлюбний вік для чоловіків і жінок – 18 років.**

Жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному шлюбі. Вони мають право на повторний шлюб тільки після припинення попереднього. **Якщо в родині з'являються діти, то обов'язком батьків є піклування про них до їхнього повноліття.**

У сім'ї спільним для подружжя є заробітна плата, пенсія чи інші доходи, одержані чоловіком або дружиною. Також спільним є майно, придбане за час шлюбу. Але кожний із подружжя може мати й свою власність – це майно, набуте до шлюбу, спадок, подарунки та речі індивідуального користування (одяг, прикраси, нагороди).

Бувають випадки, коли подружжя хоче розлучитися. **Розлучення – це розірвання шлюбу між чоловіком і жінкою.** Розлучення оформлюється державними органами реєстрації актів цивільного стану (РАЦС) або судами. Після подачі заяви на розлучення подружжю надається випробувальний термін – 1 місяць. Якщо після вказаного терміну бажання розірвати шлюб залишилося, то подружжя розлучають. У разі примирення дружини і чоловіка протягом цього періоду вони мають право відкликати свою заяву. Державні органи РАЦСу не вирішують майнових суперечок, які виникають між подружжям у зв'язку з розірванням шлюбу. Будь-який майновий спір вирішується в суді. Також шлюб розривається у судовому порядку, якщо дружина і чоловік мають спільних неповнолітніх дітей або один із подружжя, яке не має дітей, не дає згоди на розлучення.

Суд враховує інтереси неповнолітніх дітей і визначає, з ким вони будуть проживати. Також суд постановляє, яку участь у забезпеченні умов життя дітей братиме той з батьків, хто проживатиме окремо, та визначає розмір аліментів. **Аліменти – це виплата одним із батьків (який проживає окремо від дитини) грошової допомоги на її утримання.** Аліменти виплачують щомісяця.

Якщо батьки (або один із них) неналежно виконують свої батьківські обов'язки, то в таких випадках здійснюється процедура позбавлення батьківських прав. Такі справи розглядають через суд.

Підставами позбавлення батьківських прав можуть бути:

- **хронічний алкоголізм чи наркоманія батьків;**
- **залишення дитини в пологовому будинку або іншому медично-му закладі без поважної причини і невиявлення турботи про неї протягом шести місяців;**
- **жорстоке поводження з дитиною;**
- **використання дитини на важких роботах, примушення її до жебрацтва та бродяжництва;**
- **вчинення злочину щодо дитини;**
- **не виконання своїх обов'язків з виховання дитини.**

Дітей, які залишилися без батьківської опіки, можуть усиновити або встановити над ними опіку (піклування) чи патронат.

У випадках порушення прав дитини її інтереси можуть захистити батьки, суди, органи державної влади, органи опіки та піклування, органи місцевого самоврядування та громадські організації. Якщо права дитини порушують батьки, то вона має право опиратися неналежному виконанню батьками своїх обов'язків щодо неї. Якщо дитині виповнилося 14 років, то вона може звернутися за захистом своїх прав та інтересів до суду чи в інші органи влади.

## ПЕРЕВІРТЕ СВОЇ ЗНАННЯ

**Виберіть правильний варіант відповіді**

- 1. Сімейний союз чоловіка і жінки, який зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану (РАЦС), називається:**
  - а) розлучення;
  - б) шлюб;
  - в) право.
- 2. В Україні чоловікам і жінкам дозволено брати шлюб з:**
  - а) 17 років;
  - б) 18 років;
  - в) 19 років.
- 3. У сім'ї спільним для подружжя є:**
  - а) заробітна плата;
  - б) спадок одного з подружжя;
  - в) особисті речі.



**4. Розірвання шлюбу між чоловіком і жінкою називають:**

- а) сваркою;
- б) аліментами;
- в) розлученням.

**5. Після подачі заяви на розлучення подружжю надається випробувальний термін тривалістю:**

- а) 1 тиждень;
- б) 1 місяць;
- в) 1 рік.

**6. Розірвання шлюбу між чоловіком і жінкою, які не мають спільних неповнолітніх дітей, розглядається у:**

- а) РАЦСі (державних органах реєстрації актів цивільного стану);
- б) судах;
- в) громадських організаціях.

**7. Розірвання шлюбу між чоловіком і жінкою, які мають спільних неповнолітніх дітей, розглядається у:**

- а) РАЦСі (державних органах реєстрації актів цивільного стану);
- б) судах;
- в) громадських організаціях.

**8. Виплата одного з батьків (який проживає окремо від дитини) грошової допомоги на її утримання називається:**

- а) опіка;
- б) піклування;
- в) аліменти.

**9. Аліменти виплачують:**

- а) щотижня;
- б) щомісяця;
- в) щороку.

**10. Позбавлення батьків (або одного з них) батьківських прав здійснює:**

- а) РАЦС (державний орган реєстрації актів цивільного стану);
- б) суд;
- в) поліція.

**11. Підставою позбавлення батьків (або одного з них) батьківських прав можуть бути:**

- а) розлучення;
- б) тривале перебування у іншій країні;
- в) постійне вживання алкоголю, наркотиків, жорстоке поводження з дитиною.

**12. За захистом своїх прав дитина може самостійно звернутися до суду, якщо їй виповнилося:**

- а) 12 років;
- б) 14 років;
- в) 16 років.

## ПЕРЕВІРТЕ СВОЇ ВМІННЯ

### 1. Визначте, до яких державних органів повинно звернутися подружжя, що планує розірвати шлюб, якщо:

- а) чоловік і дружина не мають неповнолітніх дітей;
- б) чоловік і дружина мають спільних неповнолітніх дітей;
- в) один із подружжя, яке не має дітей, не дає згоди на розлучення;
- г) один із подружжя визнаний безвісно відсутнім.

### 2. Визначте, у яких випадках є підстави для позбавлення особи батьківських прав:

- а) батько зачинив сина у кімнаті, щоб той виконав домашнє завдання;
- б) батько примусив свого 7-річного сина жебракувати у місті;
- в) мати після народження дитини зникла ще в пологовому будинку і протягом року не цікавилася долею дитини;
- г) мати змусила доньку прибрати розкидані іграшки в кімнаті.



## РОЗДІЛ IV

# ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ

## § 17

### ПОРЯДОК ПРИЙНЯТТЯ НА РОБОТУ

**У** цьому розділі йдеться про трудові відносини у колективі, процедуру прийняття на роботу, права й обов'язки працівника та роботодавця, трудову дисципліну, порядок звільнення з роботи, допомогу служби зайнятості в пошуку роботи та інше.

**С**ьогодні на уроці ви довідаєтесь про порядок прийняття на роботу та документи, які потрібні при працевлаштуванні.

**З**акінчивши навчальний заклад і ставши повнолітніми, більшість людей заробляють на життя власною працею. Кожного дня хтось шукає роботу, прагнучи працевлаштуватись, а хтось – пропонує робочі місця. Під час пошуку роботи необхідно звернути увагу на посаду (що треба робити), заробітну плату (скільки грошей буде отримувати за виконану роботу), умови праці, тривалість робочого дня, віддаленість місця роботи від оселі тощо.

Знайшовши роботу, майбутній працівник звертається до установи (підприємства, організації), що пропонує роботу. Якщо в установі є вакансія і роботодавця влаштовує майбутній працівник, то цю особу приймають на роботу. **Вакансія** – це незайнята посада в установі.

Прийняття на роботу відбувається шляхом укладання трудового договору (угоди) між керівником (власником) установи та особою, яка працевлаштовується. Особи, які вперше влаштовуються на роботу і не мають трудової книжки, зобов'язані пред'явити паспорт, диплом або інший документ про освіту чи фахову підготовку.

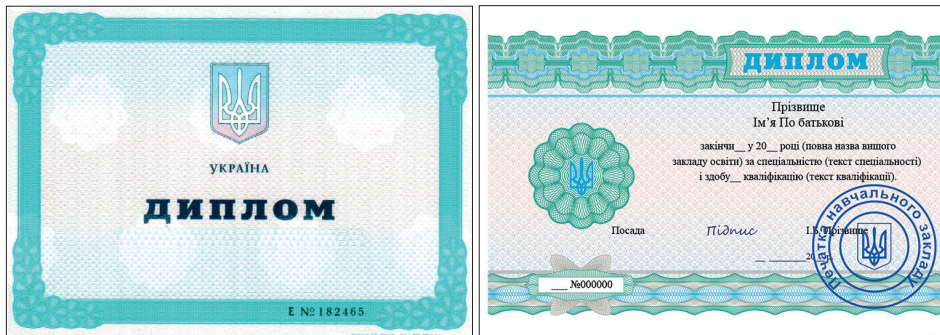


*Трудова книжка*

До загального переліку необхідних документів, що вимагаються від осіб при працевлаштуванні, належать:

- трудова книжка (якщо людина раніше працювала);
- паспорт або інший документ, який посвідчує особу;
- ідентифікаційний код (картка платника податків);
- диплом або інший документ, який засвідчує кваліфікацію.

**Кваліфікація** – це ступінь готовності до виконання праці за визначеною спеціальністю чи посадою, рівень майстерності.



*Диплом кваліфікованого працівника*

До виконання певних видів робіт керівник установи не має права допустити працівника без дозволу лікарів. Це види діяльності, пов'язані з харчовими продуктами, зі спілкуванням з великою кількістю людей тощо. Результати медичного огляду фіксуються в особистій медичній книжці. За наявності дозволу в такій книжці працівника допустять до зазначених видів робіт.

The image shows a form for a personal medical book. It includes fields for:
 

- 1. Identification number (Ідентифікаційний код особи/підприємства)
- 2. Reason for issuance (Протиположення виступи для виконання обов'язків)
- 3. Date of medical examination (Дата наступного медичного огляду)
- 4. Name of the health protection facility (Найменування закладу охорони здоров'я)
- 5. Date of last medical examination (Дата проведення медичного огляду)
- Official stamps: Ministry of Health, Regional Health Department, and the issuing institution.
- Fields for signature and photo (Місце для фотографії 3x4 см).

**Особиста медична книжка**

При влаштуванні претенденти на вакансію пишуть заяву, в якій звертаються до керівника установи з проханням прийняти на роботу. У багатьох випадках прийнятого на роботу працівника просять принести кілька фотографій певних розмірів, скласти резюме чи написати автобіографію. **Резюме** – це документ, у якому подаються короткі відомості про навчання, трудову діяльність, професійні успіхи й досягнення особи, що його складає. **Автобіографія** – це документ, у якому в довільній формі подається опис власного життя та діяльності в хронологічній послідовності.

Зарахування на роботу оформлюється наказом керівника. Робітника під підпис ознайомлюють з цим документом. На його підставі здійснюється запис у трудовій книжці.

Приймаючи працівника на роботу, керівник чи інша уповноважена посадова особа зобов'язані ознайомити його із дорученою роботою, умовами оплати праці, правами й обов'язками, з правилами внутрішнього трудового розпорядку тощо.

З новим робітником проводять інструктаж із правил дотримання санітарії та гігієни, техніки безпеки, протипожежної охорони та інших норм охорони праці.

**ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ**

**Працівник** – особа, яка виконує трудові обов'язки згідно з укладеним із роботодавцем трудовим договором (контрактом).

**Вакансія** – незайнята посада в установі (підприємстві, організації).

**Кваліфікація** – ступінь готовності до виконання праці за визначеною спеціальністю чи посадою, рівень майстерності.

**Резюме** – документ, у якому висвітлюються професійні якості претендента на конкретну посаду.

**Автобіографія** – документ, у якому в довільній формі подані найважливіші етапи життя людини.

## ЗАПИТАННЯ

1. На що потрібно звернути увагу під час пошуку роботи?
2. Поясни, що таке вакансія?
3. Які документи повинна подати особа при працевлаштуванні?
4. Що таке кваліфікація?
5. З якою метою використовують особисті медичні книжки?
6. Назвіть роботи, до виконання яких не допускають без медичної книжки.
7. Які додаткові документи можуть вимагати від особи під час працевлаштування?
8. З чим ознайомлюють працівника після прийняття його на роботу?

## ЗАВДАННЯ

1. Користуючись зразком, напишіть заяву на працевлаштування.
2. За поданим зразком складіть автобіографію.

### Зразок 1. Заява на працевлаштування.

Директору Н-ї спеціальної школи  
Н-ї обласної ради  
Прізвище Ім'я По батькові  
(директора, у давальному відмінку)  
Семененка Семена Семеновича  
(ваше прізвище у родовому відмінку),  
який проживає за адресою:  
м. Н-ськ, вул. Київська, 35, кв. 44

#### Заява

Прошу прийняти мене на посаду працівника шкільної теплиці з 3 лютого 2019 року.

1.02.2019 р.

Підпис

## Зразок 2. Автобіографія.

Я, Сердюк Петро Олексійович, народився 6 травня 2004 року в м. Харків. Проживаю за адресою: м. Харків, вул. Зоряна, буд. 210, кв. 87.

Склад сім'ї:

Батько – Сердюк Олексій Григорович, 1976 року народження, менеджер з продажу лакофарбових виробів.

Мати – Сердюк Любов Петрівна, 1978 року народження, лікар-педіатр.

Брат – Сердюк Семен Олексійович, 2000 року народження, студент 1 курсу Харківського авіаційного університету.

Сестра – Сердюк Злата Олексіївна, 2010 року народження, учениця 3 класу ЗОШ № 111 м. Харків.

З 2007 до 2010 року відвідував дитячий садок "Левеня" в місті Харків. 2010–2012 роки – навчався в Харківській загальноосвітній школі I-III ступенів № 111 Харківської міської ради Харківської області. У 2012 році був переведений до 3 класу Комунального закладу "Спеціальна загальноосвітня школа I-II ступенів № 56 Харківської обласної ради", де я навчаюся і зараз у 10 класі.

У 2016 та 2017 роках брав участь в міських, районних та обласних змаганнях з легкої атлетики, на яких здобув призові місця. Захоплююся малюванням і фотографуванням.

Дата

Прізвище Ім'я По батькові / Підпис

## БУКВА ЗАКОНУ

### Із Кодексу законів про працю України

#### **Стаття 26. Випробування при прийнятті на роботу**

При укладенні трудового договору може бути обумовлене угодою сторін випробування з метою перевірки відповідності працівника роботі, яка йому доручається.

Випробування не встановлюється при прийнятті на роботу для: осіб, які не досягли вісімнадцяти років; молодих робітників після закінчення професійних навчально-виховних закладів; [...] осіб з інвалідністю, направлених на роботу відповідно до рекомендації медико-соціальної експертизи; [...] осіб на тимчасові та сезонні роботи; внутрішньо переміщених осіб [...].

#### **Стаття 27. Строк випробування при прийнятті на роботу**

Строк випробування при прийнятті на роботу, якщо інше не встановлено законодавством України, не може перевищувати трьох місяців, а в окремих випадках [...] – шести місяців.

Строк випробування при прийнятті на роботу працівників не може перевищувати одного місяця.

До строку випробування не зараховуються дні, коли робітник фактично не працював, незалежно від причини.

## ЦІКАВО ЗНАТИ

Психологи рекомендують на першій співбесіді з роботодавцем дотримуватись таких порад:

- не запізнюватися на співбесіду;
- використовувати слова вітання, прощання й подяки. Це справить приємне враження на співрозмовника й підкреслить рівень вашого виховання;
- дотримуватися свого слова, якщо обіцяли подзвонити чи написати повідомлення. Спробуйте укластися в обумовлені строки, якщо не встигли – попередьте;
- продумати свій зовнішній вигляд. Одяг повинен відповідати вимогам тієї установи, в якій ви намагаєтесь отримати роботу;
- під час співбесіди думати над кожною відповіддю, не поспішати;
- перші питання під час бесіди повинні стосуватися змісту роботи, умов праці, робочого часу, а вже потім – заробітної плати;
- не вихвалитися;
- поводитись спокійно, скромно.



*Співбесіда з роботодавцями*



## § 18

ОСОБЛИВОСТІ  
ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ  
НЕПОВНОЛІТНІХ

**Н**а минулому уроці ви дізналися про особливості працевлаштування на роботу. Подумайте, навіщо людям потрібна робота? Пригадайте, на що потрібно звертати увагу під час пошуку роботи? Що таке вакансія? Які документи потрібно мати для працевлаштування? Що таке кваліфікація? На які роботи не допускають без медичної книжки? З чим ознайомлюють працівника після прийняття його на роботу?

**Н**а сьогоднішньому уроці ви довідаєтеся про особливості працевлаштування неповнолітніх осіб.

**Н**ині в усіх країнах світу чимало неповнолітніх осіб працюють. Багато таких і в Україні. **Неповнолітні особи** – це люди віком від 14 до 18 років. Згідно з законодавством України неповнолітні особи в трудових правовідносинах прирівнюються до дорослих осіб. Що ж до охорони праці, відпусток, робочого часу та інших умов неповнолітні мають пільги.

В Україні працевлаштуватися можуть неповнолітні особи, не молодші 16 років. Винятком є 15-річні особи, яким батьки (або один із них) дозволили працювати. У випадках, якщо робота буде легкою і виконуватиметься у вільний від навчання час та не завдаватиме шкоди здоров'ю, за згодою одного з батьків можуть працевлаштуватися й 14-річні підлітки.



*Праця неповнолітніх осіб*

Трудовий договір з неповнолітньою особою обов'язково укладається у письмовій формі. Особа, що не досягла 16 років і не має паспорта, повинна надати роботодавцю свідоцтво про народження. Неповнолітнім особам під час прийому на роботу випробувальний термін не встановлюється.

Неповнолітня особа обов'язково повинна пройти медичний огляд і надати роботодавцю медичний висновок про відсутність протипоказань для участі в трудовій діяльності. У подальшому неповнолітня особа повинна щороку проходити обов'язковий профілактичний медичний огляд до досягнення нею 21-річного віку.

Для неповнолітніх працівників встановлено скорочену тривалість робочого часу. **Для осіб віком 14-16 років робочий тиждень не може тривати більше 24 годин, а для 16-18-річних – 36 годин**, якщо вони працюють під час канікул або закінчили навчання. Якщо неповнолітня особа під час навчального року працює у вільний від навчання час, тривалість роботи зменшується удвічі і триває, відповідно, 12 годин.

Згідно з законодавством України неповнолітніх осіб не залучають до важких робіт. Забороняється використовувати їх на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах, у нічний час й у вихідні дні.

Суттєві пільги неповнолітні особи мають в отриманні щорічних відпусток. Тривалість відпустки неповнолітнього працівника більша й становить не менше 31 дня на рік. Щорічні відпустки працівникам віком до вісімнадцяти років надаються в зручний для них період.

У випадку, якщо праця загрожує здоров'ю неповнолітньої особи чи порушуються її законні інтереси, батьки або відповідні державні органи чи службові особи мають право вимагати розірвання трудового договору.



*Підліток на роботі*

## ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Неповнолітня особа** – людина віком від 14 до 18 років.

## ЗАПИТАННЯ

1. Яка особа вважається неповнолітньою?
2. З якого віку можуть працевлаштуватися неповнолітні особи?
3. За яких умов можуть бути прийняті на роботу 14-річні підлітки?
4. Яка тривалість робочого часу для неповнолітніх у період канікул і для тих осіб, які вже не навчаються?
5. Яка тривалість робочого часу неповнолітніх у період навчального року?
6. Які роботи заборонені неповнолітнім особам?
7. Яка тривалість відпустки неповнолітнього працівника?
8. У який час повинні надавати відпустку неповнолітньому робітнику?

## ЗАВДАННЯ

1. Обчисліть, скільки годин повинен тривати робочий тиждень неповнолітньої особи віком від 14 до 16 років у вільний від навчання час у період навчального року?
2. Визначте, скільки годин повинен тривати робочий тиждень неповнолітньої особи віком від 16 до 18 років у вільний від навчання час в період навчального року?

## БУКВА ЗАКОНУ

**Із Кодексу законів про працю України**

### **Стаття 51. Скорочена тривалість робочого часу**

Скорочена тривалість робочого часу встановлюється:

1) для працівників віком від 16 до 18 років – 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють в період канікул) – 24 години на тиждень.

Тривалість робочого часу учнів, які працюють протягом навчального року у вільний від навчання час, не може перевищувати половини максимальної тривалості робочого часу, передбаченої в абзаці першому цього пункту для осіб відповідного віку.

### **Стаття 75. Тривалість щорічної основної відпустки**

Особам віком до вісімнадцяти років надається щорічна основна відпустка тривалістю 31 календарний день.

**Стаття 188. Вік, з якого допускається прийняття на роботу**

Не допускається прийняття на роботу осіб молодше шістнадцяти років.

За згодою одного із батьків або особи, що його заміняє, можуть, як виняток, прийматись на роботу особи, які досягли п'ятнадцяти років.

Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює.

**Стаття 190. Роботи, на яких забороняється застосування праці осіб молодше вісімнадцяти років**

Забороняється застосування праці осіб молодше вісімнадцяти років на важких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах.

Забороняється також залучати осіб молодше вісімнадцяти років до підіймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми.

**Стаття 191. Медичні огляди осіб молодше вісімнадцяти років**

Усі особи молодше вісімнадцяти років приймаються на роботу лише після попереднього медичного огляду і в подальшому, до досягнення 21 року, щороку підлягають обов'язковому медичному оглядові.

## ЦІКАВО ЗНАТИ

До складу Організації Об'єднаних Націй (ООН) входить Міжнародна організація праці, яка бореться з бідністю, безробіттям та дитячою працею. За даними цієї організації, 37 мільйонів неповнолітніх працюючих дітей задіяні на роботах зі шкідливими умовами.

В Україні зафіксовано близько 350 тисяч працюючих дітей. За даними Уповноваженого з прав дитини, українські діти працюють, переважно, в сільському господарстві (30 %), розповсюдженні рекламної інформації (28 %), торгівлі (20 %), сфері розваг і послуг та інше.

12 червня у світі відзначають День боротьби за ліквідацію дитячої праці.

## § 19

### ПРАВА Й ОБОВ'ЯЗКИ ПРАЦІВНИКА. ТРУДОВА ДИСЦИПЛІНА

**М**инулого разу ви здобули знання про особливості працевлаштування неповнолітніх осіб. Пригадайте, кого вважають неповнолітнім? У якому віці можуть працевлаштовуватися неповнолітні особи? За яких умов можуть бути прийняті на роботу 14-річні підлітки? Яка тривалість робочого часу неповнолітніх у період канікул? Яка тривалість робочого часу неповнолітніх у період навчального року? Які роботи забороняються неповнолітнім особам? Яка тривалість відпустки неповнолітнього працівника?

**С**ьогодні на уроці ви довідаєтеся про трудову дисципліну та права й обов'язки працівника.

**З**а законодавством України наймані працівники мають свої права й обов'язки. У сфері праці заборонено обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, сексуальної орієнтації, віку, стану здоров'я, сімейного й майнового стану, місця проживання тощо.



*Працівники мають однакові права*

Наймані працівники мають право на відпочинок, зокрема перерви на обід, вихідні дні у кінці робочого тижня та щорічні оплачувані відпустки.

Також робітники мають право вимагати від роботодавця здорових і безпечних умов праці та вирішення трудових суперечок у встановленому законом порядку.

У разі безробіття, хвороби, повної або часткової втрати працездатності робітники мають право вимагати від роботодавця матеріальної допомоги, а також оплати за зроблену роботу не нижче встановленого державою мінімального розміру.



*Вимоги працівників про підвищення зарплати*

Крім прав, наймані працівники мають обов'язки. Вони зобов'язані працювати:

- чесно й сумлінно;
- своєчасно і точно виконувати розпорядження керівника (власника);
- дбайливо ставитися до майна власника, з яким укладено трудовий договір;
- дотримуватися трудової дисципліни та правил техніки безпеки.

**Трудова дисципліна** – це сукупність прав і обов'язків найманого працівника й роботодавця, які визначають внутрішній трудовий розпорядок. У кожній установі (підприємстві, організації) існує свій внутрішній розпорядок. Правила внутрішнього розпорядку визначають порядок взаємовідносин працівника та роботодавця, режим використання робочого часу, методи заохочення за успіхи в роботі та стягнення за порушення трудової дисципліни.

Найбільш поширеними правилами внутрішнього розпорядку є:

- вчасно приходити на роботу;
- дотримуватися встановленої тривалості робочого часу;
- у робочий час працювати;

- вчасно виконувати роботу й норми виробітку;
- не допускати браку в роботі й підвищувати якість продукції;
- тримати в порядку робоче місце, підтримувати чистоту в установі;
- поводитися гідно, утримуватися від дій, що перешкоджають іншим працівникам виконувати їхні трудові обов'язки;
- вживати заходів для негайного усунення причин поломок. За неможливості самостійного усунення причини поломки – сповіщати керівництво;
- негайно повідомити керівництво про загрозу життю та здоров'ю працівників;
- повідомити керівництво про причини відсутності на роботі;
- компенсувати шкоду, заподіяну майну роботодавця винними діями під час виконання трудових обов'язків.

ГРАФІК РОБОТИ ЗАКЛАДУ	
Пн.	<b>8:00 - 16:00</b> обідня перерва 13:00 - 14:00
Вт.	
Ср.	
Чт.	
Пт.	
Сб.	вихідні
Нд.	

### ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Трудова дисципліна** – визначена внутрішнім трудовим розпорядком сукупність прав і обов'язків найманого працівника й роботодавця.

**Внутрішній розпорядок установи** – порядок взаємовідносин працівника й роботодавця, режим використання робочого часу, методи заохочення за успіхи в роботі та стягнення за порушення трудової дисципліни.

### ЗАПИТАННЯ

1. Які права мають наймані працівники?
2. Перелічіть обов'язки найманих працівників.
3. Що таке трудова дисципліна?
4. Що таке внутрішній розпорядок установи?
5. Назвіть найбільш поширені правила внутрішнього розпорядку.
6. Опрацювавши статтю 50 Кодексу законів про працю України (КЗпП), зазначте тривалість робочого часу працівників.

7. Опрацювавши статтю 54 КЗпП України, вкажіть тривалість робочого часу працівників у нічний час.
8. Опрацювавши статтю 66 КЗпП України, визначте, через скільки годин після початку роботи надається перерва для відпочинку?

## ЗАВДАННЯ

1. Використовуючи довідку, зіставте права й обов'язки найманого працівника з їх характеристиками. Заповніть таблицю.

Права й обов'язки найманого працівника	Характеристика прав і обов'язків найманих працівників
?	вимога оплати за зроблену роботу не нижче встановленого державою мінімального розміру.
?	своєчасне виконання розпоряджень керівництва.
?	дотримання трудової дисципліни та правил техніки безпеки.
?	вимога здорових і безпечних умов праці.

**Довідка:** право; обов'язок.

## БУКВА ЗАКОНУ

### Із Кодексу законів про працю України

#### **Стаття 30. Обов'язок працівника особисто виконувати доручену йому роботу**

Працівник повинен виконувати доручену йому роботу особисто і не має права передоручати її виконання іншій особі, за винятком випадків, передбачених законодавством.

#### **Стаття 50. Норма тривалості робочого часу**

Нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень.

#### **Стаття 54. Тривалість роботи в нічний час**

При роботі в нічний час встановлена тривалість роботи (зміни) скорочується на одну годину. Це правило не поширюється на працівників, для яких уже передбачено скорочення робочого часу.

#### **Стаття 66. Перерва для відпочинку і харчування**

Працівникам надається перерва для відпочинку і харчування тривалістю не більше двох годин. Перерва не включається в робочий час.



Перерва для відпочинку і харчування повинна надаватись, як правило, через чотири години після початку роботи.

Час початку і закінчення перерви встановлюється правилами внутрішнього трудового розпорядку.

Працівники використовують час перерви на свій розсуд. На цей час вони можуть відлучатися з місця роботи.

### ЦІКАВО ЗНАТИ

У певних професіях існують забобони й традиції, які виникли багато років тому. Деяких дотримуються й дотепер. Наприклад, льотчики ніколи не фотографуються перед польотом, а музиканти в день концерту завжди встають з правої ноги. Також вважається, що перед концертом не можна застеляти ліжко.

Усі знають, що вказувати пальцем – недобрый жест. Особливо на це звертають увагу моряки. Показувати пальцем на небо для них означає погану погоду, а вказувати пальцем на корабель – бажати йому загибелі.

У пожежників кажуть: якщо під час чергування почистити чоботи, обов'язково надійде виклик на пожежу. А коли пожежник повертається з відпустки, його поливають водою, інакше і йому, і його товаришам у цей день доведеться виїжджати на виклик.



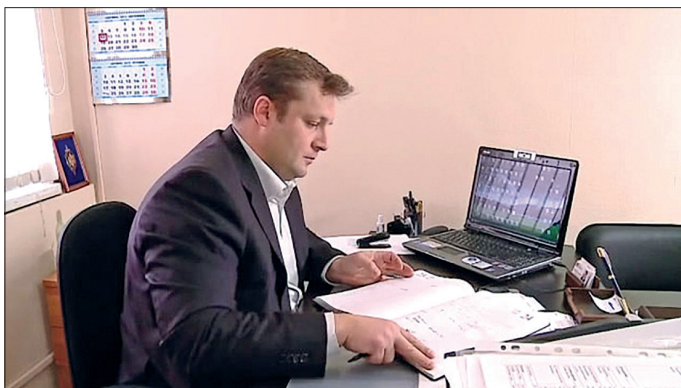
## § 20

### ПРАВА І ОБОВ'ЯЗКИ РОБОТОДАВЦЯ

**Н**а минулому уроці ви дізналися про трудову дисципліну та права й обов'язки найманих працівників. Пригадайте, які права мають наймані працівники? Назвіть їхні обов'язки. Що таке трудова дисципліна? Що таке внутрішній розпорядок установи? Перелічіть найбільш поширені правила внутрішнього розпорядку.

**Н**а сьогоднішньому уроці ви ознайомитесь із правами та обов'язками роботодавця.

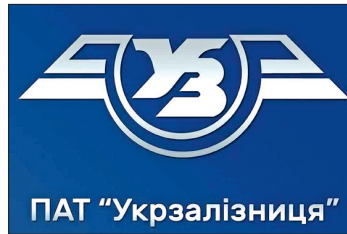
**Р**оботодавець – це той, хто надає роботу працівникам. Роботодавцем може бути підприємство, установа чи організація, тобто **юридична особа**. Якщо працю робітників використовує людина-підприємець, то такого роботодавця визначають як **фізичну особу**. Отже, **роботодавець** – це юридична або фізична особа, яка в межах трудових відносин використовує працю фізичних осіб.



*Фізична особа – підприємець*

У сфері праці роботодавець має певні права й обов'язки. Він має право:  
– вимагати від працівників виконання ними трудових обов'язків і дбайливого ставлення до майна роботодавця (зокрема до майна інших працівників, найнятих роботодавцем);

- вимагати від працівників дотримання правил внутрішнього трудового розпорядку;
- заохочувати працівників за сумлінну ефективну працю;
- залучати працівників до дисциплінарної та матеріальної відповідальності за заподіяну майну роботодавця шкоду.



*Юридична особа "Українська залізниця"*

- Окрім прав, роботодавець має **обов'язки**:
- надавати працівникам роботу, обумовлену трудовим договором;
  - гарантувати безпечні умови праці;
  - забезпечувати робітників устаткуванням, інструментами й іншими засобами, необхідними для виконання ними трудових обов'язків;
  - вчасно та в повному обсязі виплачувати працівникам заробітну плату;
  - забезпечувати побутові потреби працівників, пов'язані з виконанням ними трудових обов'язків;
  - здійснювати обов'язкове соціальне страхування працівників у порядку, встановленому українським законодавством. Це грошові виплати найманим робітникам у разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності тощо.
  - компенсувати у встановленому порядку матеріальну та моральну шкоду, заподіяну працівникам у зв'язку з виконанням ними трудових обов'язків.



*Роботодавець і найманий працівник*

## ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Роботодавець** – юридична або фізична особа, яка в межах трудових відносин використовує працю фізичних осіб.

**Юридична особа** – організація (підприємство, установа), яка в межах трудових відносин використовує працю найманих робітників.

**Фізична особа** – підприємець, який в межах трудових відносин використовує працю найманих робітників.

## ЗАПИТАННЯ

1. Хто такий роботодавець?
2. Дайте визначення поняття "юридична особа".
3. Хто є фізичною особою?
4. Які права має роботодавець?
5. Які обов'язки має роботодавець?
6. Опрацювавши статтю 46 КЗпП України, перелічіть випадки, коли роботодавець може відсторонити працівника від роботи.

## ЗАВДАННЯ

1. Зіставте права й обов'язки роботодавця з їх характеристиками. Використовуючи довідку, заповніть таблицю.

Права й обов'язки роботодавця	Характеристика прав і обов'язків роботодавця
?	вимагати від працівників дотримання правил внутрішнього трудового розпорядку.
?	надавати працівникам роботу, обумовлену трудовим договором.
?	заохочувати працівників за сумлінну ефективну працю.
?	вчасно та в повному розмірі виплачувати працівникам заробітну плату.

**Довідка:** право; обов'язок.

## БУКВА ЗАКОНУ

### Із Кодексу законів про працю України

#### **Стаття 29. Обов'язок власника або уповноваженого ним органу проінструктувати працівника і визначити йому робоче місце**

До початку роботи за укладеним трудовим договором власник або уповноважений ним орган зобов'язаний:

- 1) роз'яснити працівникові його права і обов'язки та проінформувати під розписку про умови праці, наявність на робочому місці, де він буде працювати, небезпечних і шкідливих виробничих факторів, які ще не усунуто, та можливі наслідки їх впливу на здоров'я, його права на пільги і компенсації за роботу в таких умовах відповідно до чинного законодавства;
- 2) ознайомити працівника з правилами внутрішнього трудового розпорядку та колективним договором;
- 3) визначити працівникові робоче місце, забезпечити його необхідними для роботи засобами;
- 4) проінструктувати працівника з техніки безпеки, виробничої санітарії, гігієни праці і протипожежної охорони.

#### **Стаття 46. Відсторонення від роботи**

Відсторонення працівників від роботи власником або уповноваженим ним органом допускається у разі: появи на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння; відмови або ухилення від обов'язкових медичних оглядів, навчання, інструктажу і перевірки знань з охорони праці та протипожежної охорони; в інших випадках, передбачених законодавством.

#### **Стаття 110. Повідомлення працівника про розміри оплати праці**

При кожній виплаті заробітної плати власник або уповноважений ним орган повинен повідомити працівника про такі дані, що належать до періоду, за який провадиться оплата праці:

- а) загальна сума заробітної плати з розшифровкою за видами виплат;
- б) розміри і підстави відрахувань та утримань із заробітної плати;
- в) сума заробітної плати, що належить до виплати.

#### **Стаття 116. Строки розрахунку при звільненні**

При звільненні працівника виплата всіх сум, що належать йому від підприємства, установи, організації, провадиться в день звільнення. Якщо працівник в день звільнення не працював, то зазначені суми мають бути виплачені не пізніше наступного дня після пред'явлення звільненим працівником вимоги про розрахунок.

## ЦІКАВО ЗНАТИ

У країнах світу не однаковий рівень достатку й добробуту населення, різні ціни на продукти харчування, одяг і житло, послуги тощо. Відрізняється також заробітна плата. Найбільше грошей найманим працівникам виплачують роботодавці в Бельгії, Канаді, Данії, Нідерландах, Австралії, Норвегії, Ірландії, Швейцарії, Сполучених Штатах Америки (США) та Люксембурзі.

Варто зазначити, що ці показники щороку змінюються, але більшість згаданих країн залишається світовими лідерами за рівнем заробітних плат найманих працівників.

	Назва країни	Розмір середньої зарплати	
		у рік	у місяць
1	Бельгія	48 093 доларів	4 007 доларів
2	Канада	48 169 доларів	4 014 доларів
3	Данія	49 589 доларів	4 132 доларів
4	Нідерланди	51 000 доларів	4 250 доларів
5	Австралія	51 100 доларів	4 258 доларів
6	Норвегія	51 700 доларів	4 308 доларів
7	Ірландія	53 300 доларів	4 441 доларів
8	Швейцарія	57 000 доларів	4 750 доларів
9	США	57 100 доларів	4 758 доларів
10	Люксембург	61 500 доларів	5 125 доларів



## § 21

### ТРУДОВИЙ ДОГОВІР

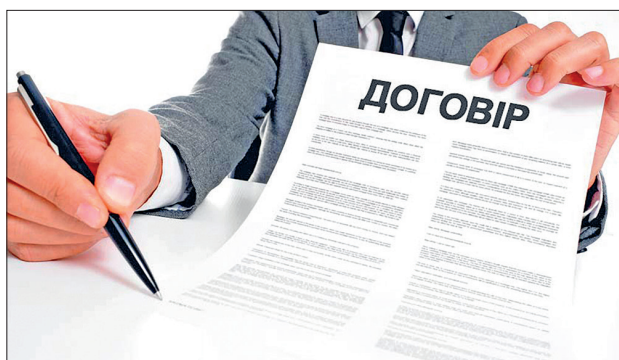
**Н**а минулому уроці ви дізналися про права й обов'язки роботодавця. Пригадайте, хто такий роботодавець? Кого називають юридичною особою? Хто є фізичною особою? Які права має роботодавець? Які у нього обов'язки? У яких випадках роботодавець може відсторонити працівника від роботи?

**Н**а сьогоднішньому уроці ви дізнаєтеся про трудовий договір, який укладається між роботодавцем і найманим працівником.

**Трудовий договір** – це угода між керівником (власником) установи (підприємства, організації) з однієї сторони і найманим працівником з іншої. У договорі визначаються трудові обов'язки працівника й зобов'язання роботодавця забезпечувати належні та безпечні умови праці й виплачувати робітникові заробітну плату.

Відповідно до законодавства України трудовий договір може бути безстроковим, тобто укладеним на невизначений термін, або підписується на певний строк (наприклад, на 1 рік або 3 роки). Також трудовий договір може бути оформлений на час виконання працівником певної роботи.

Трудовий договір обов'язково укладається в письмовій формі.



*Укладання трудового договору в письмовій формі*

При укладанні трудового договору громадянин зобов'язаний надати паспорт, трудову книжку, а за необхідності – документи про освіту, стан здоров'я та інші.

Роботодавцю забороняється укладати трудовий договір з громадянами, яким за станом здоров'я протипоказана запропонована робота.

Трудовий договір може бути достроково розірваним. Його можуть розірвати як з ініціативи працівника, так і за бажанням роботодавця. Працівник має право припинити дію трудового договору, попередивши про це керівника установи (власника) письмово за два тижні. У разі, коли заява працівника про звільнення з роботи за власним бажанням зумовлена неможливістю продовжувати роботу з поважної причини, керівник (власник) повинен розірвати трудовий договір у строк, про який просить працівник. Поважною причиною розірвання трудового договору з ініціативи працівника можуть бути:

- переїзд на нове місце проживання;
- хвороба, яка перешкоджає виконанню роботи;
- вагітність;
- догляд за дитиною;
- догляд за хворим членом сім'ї;
- вихід на пенсію та інше.

За бажанням роботодавця трудовий договір може бути розірваним у випадках, коли працівник:

- не відповідає займаній посаді;
- систематично не виконує покладених на нього обов'язків;
- прогуляв роботу без поважної причини (відсутність на роботі більше 3 годин протягом робочого дня);
- з'явився на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння;
- вчинив за місцем роботи крадіжку.

Не допускається звільнення працівника в період його тимчасової непрацездатності (хвороби) та під час перебування у відпустці.

## ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Трудовий договір** – угода між керівником (власником) установи (підприємства, організації) з однієї сторони і найманим працівником з іншої.

## ЗАПИТАННЯ

1. Між ким укладається трудовий договір?
2. Що у ньому визначається?



3. Які існують види трудових договорів?
4. Які документи надаються при укладанні договору?
5. За чиєї ініціативи можна розірвати трудовий договір?
6. Які поважні причини для цього можуть бути у працівника?
7. У яких випадках роботодавець може припинити дію трудового договору?
8. За яких умов роботодавець не може звільнити працівника?

### ЗАВДАННЯ

1. Запишіть у зошит причини розірвання трудового договору з ініціативи працівника.
2. Письмово перелічіть підстави розірвання трудового договору з боку роботодавця.

### БУКВА ЗАКОНУ

#### Із Кодексу законів про працю України

#### **Стаття 38. Розірвання трудового договору, укладеного на невизначений строк, з ініціативи працівника**

Працівник має право розірвати трудовий договір, укладений на невизначений строк, попередивши про це власника або уповноважений ним орган письмово за два тижні. У разі, коли заява працівника про звільнення з роботи за власним бажанням зумовлена неможливістю продовжувати роботу (переїзд на нове місце проживання; переведення чоловіка або дружини на роботу в іншу місцевість; вступ до навчального закладу; неможливість проживання у певній місцевості, підтверджена медичним висновком; вагітність; догляд за дитиною до досягнення нею чотирнадцятирічного віку або дитиною-інвалідом; догляд за хворим членом сім'ї відповідно до медичного висновку або інвалідом I групи; вихід на пенсію; прийняття на роботу за конкурсом, а також з інших поважних причин), власник або уповноважений ним орган повинен розірвати трудовий договір у строк, про який просить працівник.

Працівник має право у визначений ним строк розірвати трудовий договір за власним бажанням, якщо власник або уповноважений ним орган не виконує законодавство про працю, умови колективного чи трудового договору.

#### **Стаття 42. Переважне право на залишення на роботі при звільненні працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці**

При скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці переважне право на залишення на ро-

боті надається працівникам з більш високою кваліфікацією і продуктивністю праці.

При рівних умовах продуктивності праці і кваліфікації перевага в залишенні на роботі надається:

- 1) сімейним – при наявності двох і більше утриманців;
- 2) особам, в сім'ї яких немає інших працівників з самостійним заробітком;
- 3) працівникам з тривалим безперервним стажем роботи на певному підприємстві, в установі, організації [...] ;
- 7) працівникам, які дістали на цьому підприємстві, в установі, організації трудове каліцтво або професійне захворювання [...] ;
- 10) працівникам, яким залишилося менше трьох років до настання пенсійного віку, при досягненні якого особа має право на отримання пенсійних виплат.

Перевага в залишенні на роботі може надаватися й іншим категоріям працівників, якщо це передбачено законодавством України.

## ЦІКАВО ЗНАТИ

Особливою формою трудового договору є контракт. У контрактах сторони зазначають терміни, дії, права, обов'язки та відповідальність у разі невиконання домовленостей.

У столиці України є Контрактова площа. Це одна з найстаріших площ Києва. З XIII (13) століття вона стала центром міста, де київські купці впродовж багатьох століть укладали контракти.

Завдяки близькому розташуванню Контрактової площі до міського порту тут з кінця XVIII (18) століття щорічно відбувалися міжнародні торгові ярмарки, на яких підприємці домовлялися про доставку в Київ по воді різноманітних товарів.

З часом провідне місце у перевезенні вантажів зайняла залізниця, а значення порту та Контрактової площі зменшилось, і центр ділового життя Києва перемістився на Хрещатик.



*Контрактова площа Києва*

## § 22

### ПОРЯДОК ЗВІЛЬНЕННЯ З РОБОТИ

**Н**а минулому уроці ви дізналися про особливості укладення трудового договору. Пригадайте, між ким укладається трудовий договір? Що він визначає? Які існують види трудових договорів? Які документи надаються при укладанні трудового договору? За чиєї ініціативи його можна розірвати? Які можуть бути поважні причини для розірвання трудового договору у працівника? У яких випадках роботодавець може скасувати дію договору? За яких обставин роботодавець не може звільнити працівника?

**С**ьогодні на уроці ви ознайомитеся з порядком звільнення з роботи найманого працівника.

**П**орядок звільнення – це певна процедура, що передбачає послідовність дій роботодавця і працівника. Якщо робітник хоче припинити трудову діяльність, то він подає заяву на ім'я керівника (власника) про своє бажання звільнитися із займаної посади.

День звільнення узгоджується між працівником та керівником. Співробітник може звільнитися за згодою сторін, день у день: тобто, прийшовши на роботу в установу, написати заяву про звільнення і більше не виконувати своїх трудових обов'язків у цій установі. Важливо пам'ятати, що звільнення день у день повинні бути винятком, а не правилом!

З метою надання можливості керівнику (власнику) знайти заміну на місце працівника, який звільняється за власним бажанням, законодавством передбачено обов'язкове письмове попередження керівника (власника) про звільнення **за два тижні** до припинення трудових відносин. Для цього потрібно заздалегідь погодити з керівником (власником) дату звільнення – останній робочий день працівника.

Якщо дата звільнення узгоджена, співробітник пише заяву про звільнення в присутності керівника або працівника відділу кадрів установи (підприємства, закладу). У заяві повинні бути вказані:

- прізвище, ім'я, по батькові;
- займана посада;
- причина звільнення;
- дата написання заяви;
- підпис працівника.



*Звільнення*

Потім заява візується. **Візування** – це узгодження й отримання дозволу від керівництва на певні дії. Термін попередження працівником керівника (власника) обчислюється з наступного дня після подачі заяви. Наприклад, якщо заява написана в середу, 1 березня, то останнім робочим днем буде середа 15 березня. У такому випадку, співробітник повинен відпрацювати цю кількість днів, а керівник (власник) повинен виплатити заробітну плату з урахуванням останнього робочого дня та видати працівнику трудову книжку. **Виплата всіх грошових сум, які заборгувало працівнику підприємство, здійснюється в день його звільнення.**

У разі невиплати в установлені терміни з вини керівництва підприємства належних звільненому працівникові грошових сум, при відсутності суперечок про їх розмір установа (підприємство, організація) повинна виплатити працівникові середню заробітну плату за весь час затримки до дня фактичного розрахунку.

## ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Порядок звільнення** – процедура, яка передбачає послідовність дій роботодавця і працівника.

**Візування** – узгодження й отримання дозволу працівником від керівництва на певні дії.

## ЗАПИТАННЯ

1. Що таке звільнення?
2. Кому адресована заява про звільнення?
3. Що таке звільнення день у день?
4. За скільки тижнів до звільнення працівник повинен попередити керівництво?
5. Яку інформацію працівник зазначає в заяві про звільнення?
6. Що таке візування?
7. Коли здійснюється виплата всіх грошових сум працівнику, який звільняється?
8. Яку грошову виплату повинен отримати колишній працівник, якщо установа (підприємство, організація) не виплатило потрібної суми?

## ЗАВДАННЯ

1. Користуючись зразком, напишіть заяву про звільнення.

### Зразок заяви про звільнення.

Директору Н-ї спеціальної школи  
Н-ї обласної ради  
Прізвище Ім'я По батькові  
(директора, у давальному відмінку)  
Семененка Семена Семеновича  
(ваше прізвище у родовому відмінку),  
який проживає за адресою:  
м. Н-ськ, вул. Київська, 35, кв. 44

### Заява

Прошу звільнити мене із займаної посади у зв'язку із переїздом на нове місце проживання з 15 квітня 2019 року.

1.04.2019 р.

Підпис

## БУКВА ЗАКОНУ

### Із Кодексу законів про працю України

#### Стаття 36. Підстави припинення трудового договору

Підставами припинення трудового договору є:

- 1) угода сторін;
- 2) закінчення строку (пункти 2 і 3 статті 23), крім випадків, коли трудові відносини фактично тривають і жодна з сторін не поставила вимогу про їх припинення;
- 3) призов або вступ працівника або власника – фізичної особи на військову службу, направлення на альтернативну (невійськову) службу, крім випадків, коли за працівником зберігаються місце роботи, посада [...];
- 4) розірвання трудового договору з ініціативи працівника (статті 38, 39), з ініціативи власника або уповноваженого ним органу (статті 40, 41) або на вимогу профспілкового чи іншого уповноваженого на представництво трудовим колективом органу (стаття 45);
- 5) переведення працівника, за його згодою, на інше підприємство, в установу, організацію або перехід на виборну посаду;
- 6) відмова працівника від переведення на роботу в іншу місцевість разом з підприємством, установою, організацією, а також відмова від продовження роботи у зв'язку із зміною істотних умов праці;
- 7) набрання законної сили вироком суду, яким працівника засуджено до позбавлення волі або до іншого покарання, яке виключає можливість продовження певної роботи [...].

## ЦІКАВО ЗНАТИ

Щодня у світі хтось опановує нову професію, хтось влаштовується на роботу, а хтось звільняється. Однією із найдивніших та найбільш рідкісних професій вважається перевертач пінгвінів. Річ у тім, що пінгвін, який упав на спину, не здатний самостійно піднятися. За звичних природних обставин він ніколи не падає на спину – у нього по-особливому розташований центр тяжіння та заважає хвіст. Але в Антарктиці, поряд із дослідницькими станціями, біля аеродромів, з яких підіймаються у повітря літаки й гелікоптери, пінгвіни так сильно закидають голову на звук, що деякі з них не втримують рівноваги й падають на спину без надії встати самостійно.

Ось для цього й існують перевертачі пінгвінів. Після кожного зльоту чи приземлення авіаційної техніки ці рідкісні спеціалісти ходять навколо аеродрому й піднімають бідолашних птахів на ноги.

## § 23

### ПОДАТОК – ОБОВ'ЯЗКОВИЙ ПЛАТІЖ ФІЗИЧНОЇ ТА ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ

**Н**а минулому уроці ви ознайомилися з порядком звільнення з роботи найманого працівника. Пригадайте, кому адресована заява про звільнення? Що таке звільнення день у день? За скільки тижнів до звільнення працівник повинен попередити керівництво? Яку інформацію працівник вказує в заяві про звільнення? Що таке візування? Коли здійснюється виплата всіх грошових сум працівнику, який звільняється?

**Н**а сьогоднішньому уроці ви отримаєте інформацію про податок як обов'язковий платіж фізичної та юридичної особи.

**З**а Конституцією України, одним із обов'язків людини і громадянина України є сплата податків. **Податок** – це відрахування фізичною чи юридичною особою певної суми грошей від отриманих доходів за певний період.

*Пригадайте, хто такі фізичні особи?*

*Хто такі юридичні особи?*

Збором податків з фізичних та юридичних осіб займається **Державна фіскальна служба України**.



*Емблема Державної фіскальної служби України*

Податок є обов'язковим платежем, який стягується до бюджету в розмірах і термінах, передбачених законодавством. Податок може бути чітко визначеним або відносним (коли сплачується певний відсоток (%)).

Кожний робітник, який офіційно працевлаштований, отримує за свою трудову діяльність заробітну плату. **Заробітна плата** – це дохід, який оподатковується. В Україні зі заробітної плати вираховуються: податок на дохід фізичних осіб (18 %) та військовий збір (1,5 %).

Наприклад, за місяць роботи на підприємстві працівнику було нараховано 6735 гривень. З цього доходу віднімаємо **податок на доходи фізичних осіб (18 %)**:  $6735 \times 18 : 100 = 1212$  гривень 30 копійок. Також віднімаємо **військовий збір (1,5 %)**:  $6735 \times 1,5 : 100 = 101$  гривня 2 копійки. Віднявши всі податки, отримуємо 5421 гривню 68 копійок. Отже, заробивши 6735 гривень та заплативши податки, найманий працівник фактично отримує на руки 5421 гривню 68 копійок.

Якщо фізична особа є приватним підприємцем, то вона сплачує **єдиний соціальний внесок (ЄСВ)** у розмірі не менше ніж 22 % від суми доходу, але не нижче 22 % від встановленої урядом мінімальної зарплати, та **єдиний податок у розмірі** від 10 % до 20 % (залежно від доходів підприємця).

Згідно з Податковим кодексом України, фізичні особи також платять податок, якщо вони отримали:

- доходи у вигляді винагород та інших виплат;
- доходи від продажу майна;
- доходи від надання майна в оренду. **Оренда** – це здача майна власником за певну плату в тимчасове користування іншій особі;
- доходи від отримання в дарунок майна, спадщини. **Спадщина** – це матеріальні й нематеріальні цінності, які перейшли від померлої особи до спадкоємців;
- доходи у вигляді виграшів, призів тощо.

Податки та збори, що стягуються в Україні з фізичних і юридичних осіб, регулює **Податковий кодекс України**. Це закон, у якому записані всі податки та збори, їх розміри, порядок стягнення та пільги при сплаті.



*Податковий кодекс України*



## ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Податок** – відрахування фізичною чи юридичною особою певної суми грошей від отриманих за певний період доходів.

**Державна фіскальна служба України** – орган, який стягує з фізичних та юридичних осіб податки і збори.

**Оренда** – здача майна власником за певну плату в тимчасове користування іншій особі.

**Спадщина** – матеріальні та нематеріальні цінності, які перейшли від померлої особи до спадкоємців.

**Податковий кодекс України** – закон, у якому записані всі податки та збори, які стягуються в Україні з фізичних та юридичних осіб.

## ЗАПИТАННЯ

1. Що таке податок?
2. Який державний орган займається збором податків?
3. Які податки сплачує найманий працівник?
4. Які податки сплачує фізична особа-підприємець?
5. З яких доходів стягуються податки в Україні?
6. Який український закон регулює розміри й порядок стягнення податків і зборів в Україні?

## ЗАВДАННЯ

1. Обчисліть суму заробітної плати, яку отримає на руки найманий працівник, якщо йому за зроблену роботу було нараховано 8568 гривень.

## БУКВА ЗАКОНУ

### Із Податкового кодексу України

#### **Стаття 164. База оподаткування**

164.2. До загального місячного (річного) оподатковуваного доходу платника податку включаються:

164.2.1. доходи у вигляді заробітної плати, нараховані (виплачені) платнику податку відповідно до умов трудового договору (контракту);

164.2.2. суми винагород та інших виплат, нарахованих (виплачених) платнику податку відповідно до умов цивільно-правового договору [...];

164.2.3. доходи від продажу об'єктів майнових і немайнових прав, зокрема інтелектуальної (промислової) власності, та прирівняні до них

права, доходи у вигляді сум авторської винагороди, іншої плати за надання права на користування або розпорядження іншим особам нематеріальним активом (творами науки, мистецтва, літератури або іншими нематеріальними активами) [...];

164.2.4. частина доходів від операцій з майном, розмір якої визначається згідно з положеннями [...] Кодексу;

164.2.5. дохід від надання майна в лізинг, оренду або суборенду (строкове володіння та/або користування), визначений у порядку, встановленому [...] Кодексом;

164.2.6. оподатковуваний дохід (прибуток), не включений до розрахунку загальних оподатковуваних доходів минулих податкових періодів [...].

## ЦІКАВО ЗНАТИ

З метою збільшення надходжень в державний бюджет уряди багатьох країн вводили досить незвичайні податки. Однією із лідерів впровадження дивних податків є Великобританія.

Ще з початку XVI століття тут почали оподатковувати гру в карти й кості. Це призвело до широкого ухилиння від сплати цього податку. Його скасували у 1960 році.

У 1696 році ввели податок на вікна, згідно з яким сума збору залежала від їх кількості. Через це в багатьох будинках було дуже мало вікон, що спричинило проблеми зі здоров'ям. Зрештою податок відмінили у 1851 році.

У 1700 році було впроваджено податок на цеглу. Будівельники скоро зрозуміли, що вони можуть використовувати більші за розміром цеглини (отже, менше цеглин), щоб платити нижчий податок. Уряд усвідомив це і збільшив податок на більші цеглини. Податок на цеглу був остаточно скасований у 1850 році.

В 1784 році було оголошено про податок на капелюхи. Щоб уникнути оподаткування, виробники капелюхів перестали так називати свої вироби, що призвело до оподаткування будь-яких головних уборів до 1804 року. Податок був відмінений у 1811 році.

У наш час в Англії є податок на телевізори. Кожний власник телевізора має сплатити щорічний внесок. Цікаво, що коли особа незряча і має телевізор у будинку, то вона повинна сплатити лише половину податку. За відмову сплачувати цей збір передбачена кримінальна відповідальність.

## § 24

### СЛУЖБИ ЗАЙНЯТОСТІ. КОМПЕТЕНЦІЇ ЦЕНТРІВ ЗАЙНЯТОСТІ

**Н**а минулому уроці ви дізналися про податки як про обов'язкові платежі фізичних та юридичних осіб. Пригадайте, що таке податок? Який державний орган займається збором податків? Які податки сплачує найманий працівник? Які – фізична особа-підприємець? З яких доходів стягуються податки в Україні? Який український закон регулює розміри і порядок стягнення податків і зборів в Україні?

**С**ьогодні на уроці ви ознайомитесь із діяльністю Державної служби зайнятості.

**У** житті кожної людини може трапитися така ситуація, коли вона втратить роботу. Що робити у такому випадку? Куди звертатися? Для цього створено **Державну службу зайнятості**. До її компетенції входить регулювання зайнятості населення, здійснення професійної підготовки й перепідготовки працівників, виплата грошової допомоги в зв'язку з тимчасовою втратою роботи та працевлаштування безробітних громадян України.




*Емблема Державної служби зайнятості*

Державна служба зайнятості є посередником на ринку праці між роботодавцями і безробітними. Служба зайнятості безоплатно надає послуги із пошуку роботи безробітним в Україні.

У разі недостатньої кількості наявних вакансій служба зайнятості для того, щоб надати матеріальну підтримку безробітним в період пошуку ними роботи, може пропонувати їм тимчасові громадські та інші роботи.

Центри зайнятості є в кожній області, районі місті й селищі. Для того, щоб безробітна людина отримувала грошову допомогу від держави, їй потрібно зареєструватися у цій установі. **Допомога по безробіттю надається тільки тим громадянам, хто отримав офіційний статус безробітного.** Громадяни можуть звертатися в будь-який зручний для відвідування центр зайнятості – незалежно від місця проживання чи місця перебування особи. Для цього потрібно написати заяву про надання статусу безробітного та подати такі документи:

- паспорт громадянина України;
- ідентифікаційний код (картку платника податків);
- трудову книжку;
- документ про освіту;
- довідку з останнього місця роботи про розмір заробітної плати (у разі необхідності).

КАРТКА	
фізичної особи - платника податків	
ДПІ У	РАЙОНІ М.КИЄВА
повідомляє, що	
одержав(ла) ідентифікаційний номер наданий Державною податковою адміністрацією України згідно з даними, заповненими ним (нею) в обліковій картці. Дата занесення до Державного реєстру фізичних осіб - 05/07/2006 (картка видана для пред'явлення до органів державної реєстрації, установ банків та інших).	
М.П.	(прізвище та ініціали начальника відділу)
	( дата видачі картки )
N 99817	
G 323821	

### *Картка платника податків*

Після присвоєння статусу безробітного людина повинна відвідувати центр зайнятості не рідше одного разу в місяць (дата відвідування призначається працівником центру зайнятості) й очікувати, поки їй не знайдуть відповідну роботу. Відповідною роботою вважається та, яка

відповідає освіті, професійним навичкам і досвіду роботи безробітної особи. Якщо безробітний не відвідав у призначений день центр зайнятості без поважної причини, йому скорочують виплати допомоги по безробіттю або знімають з обліку. Поважною причиною, яка підтверджена документально, є:

- хвороба;
- смерть членів його сім'ї та родичів;
- догляд за хворою дитиною (до 14 років);
- відвідування лікарні, судів, правоохоронних органів, військкоматів, інших державних установ тощо.



*У центрі зайнятості*

У випадку, якщо безробітний двічі відмовився від запропонованої роботи, його позбавляють статусу безробітного та знімають з обліку в центрі зайнятості. Виплати грошової допомоги по безробіттю припиняють. Повторна реєстрація можлива не раніше ніж через 90 днів з дня зняття з обліку. Протягом цього тримісячного період центр зайнятості може надавати лише консультації.

Якщо протягом 6 місяців з дня реєстрації безробітному не змогли знайти роботу за фахом, центр зайнятості пропонує йому перевчитися на іншу професію з урахуванням його здоров'я, здібностей і потреб ринку праці. У разі зміни професії центр зайнятості шукає роботу як за новою, так і за попередньою спеціальністю.



*Бесіда з працівниками центру зайнятості*

## ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Безробітний** – особа віком від 15 до 70 років, яка через відсутність роботи не має заробітку або інших доходів і готова та здатна приступити до роботи.

**Компетенція** – завдання, повноваження, права й обов'язки державного органу або посадової особи.

**Державна служба зайнятості** – система державних установ, яка здійснює професійну підготовку й перепідготовку працівників, виплачує допомогу в зв'язку з тимчасовою втратою роботи та працевлаштовує безробітних громадян України.

## ЗАПИТАННЯ

1. Що входить до компетенції Державної служби зайнятості?
2. Що потрібно зробити людині, яка втратила роботу, щоб отримувати допомогу по безробіттю?
3. Кому надається допомога по безробіттю?
4. Які документи потрібно надати в центр зайнятості для отримання статусу безробітного?
5. Як часто безробітний повинен відвідувати центр зайнятості?
6. Які можуть бути наслідки у разі не відвідування центру зайнятості без поважної причини?
7. Які причини вважаються поважними?
8. Що відбувається, коли безробітний двічі відмовився від запропонованої роботи?
9. Які варіанти пропонує безробітному центр зайнятості у разі неможливості знайти роботу протягом 6 місяців?

## ЗАВДАННЯ

1. Прочитайте речення й запишіть його у зошит.

1; 6; 9; 5; 11; 15; 2; 12; 17; 13; 8; 18; 7; 10; 16; 3; 14; 4.

- |                  |                  |
|------------------|------------------|
| 1) У;            | 10) допомоги;    |
| 2) звернутися;   | 11) людина;      |
| 3) пошуку;       | 12) до;          |
| 4) роботи;       | 13) зайнятості;  |
| 5) роботи;       | 14) відповідної; |
| 6) разі;         | 15) повинна;     |
| 7) матеріальної; | 16) та;          |
| 8) для;          | 17) центру;      |
| 9) втрати;       | 18) отримання.   |

## БУКВА ЗАКОНУ

### Із Закону України "Про зайнятість населення"

#### **Стаття 31. Організація громадських та інших робіт тимчасового характеру**

1. Громадські роботи є видом суспільно корисних оплачуваних робіт в інтересах територіальної громади, які організуються для [...] матеріальної підтримки безробітних та інших категорій осіб і виконуються ними на добровільних засадах [...].

3. Види громадських робіт визначаються [...] за такими критеріями:

1) мають тимчасовий характер і для їх організації не можуть бути використані постійні робочі місця та вакансії;

2) можуть виконуватися на умовах неповного робочого дня [...];

4) надають можливість тимчасового працевлаштування безробітних на роботи, що не потребують додаткової спеціальної, освітньої та кваліфікаційної підготовки.

4. З особами, які беруть участь у громадських роботах, укладаються на строк, що сумарно протягом року не може перевищувати 180 календарних днів, строкові трудові договори для працевлаштування на створені тимчасові робочі місця [...].

Оплата праці таких осіб здійснюється за фактично виконану роботу в розмірі, що не може бути меншим, ніж мінімальний розмір заробітної плати, та відповідно до положень угоди.

#### **Стаття 43. Статус безробітного**

1. Статусу безробітного може набути:

1) особа працездатного віку до призначення пенсії (зокрема на пільгових умовах або за вислугу років), яка через відсутність роботи не має заробітку або інших передбачених законодавством доходів, готова та здатна приступити до роботи;

2) особа з інвалідністю, яка не досягла встановленого статтею 26 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" пенсійного віку та отримує пенсію по інвалідності або соціальну допомогу [...];

3) особа, молодша 16-річного віку, яка працювала і була звільнена у зв'язку із [...] припиненням або репрофілюванням підприємств, установ та організацій, скороченням чисельності (штату) працівників.

#### **Стаття 44. Права та обов'язки зареєстрованих безробітних**

1. Зареєстровані безробітні мають право на:

1) безоплатне одержання [...] :

послуг з пошуку підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні, в тому числі на громадській та інші роботи тимчасового характеру;

консультаційних, інформаційних та профорієнтаційних послуг з метою обрання або зміни виду діяльності (професії);

2) матеріальне забезпечення на випадок безробіття [...] ;

3) збереження права на виплату допомоги по безробіттю на період участі у громадських та інших роботах тимчасового характеру (тривалістю до 180 днів, зокрема у разі заміщення тимчасово відсутнього працівника) [...] .

2. Зареєстровані безробітні зобов'язані:

1) самостійно або за сприяння [...] здійснювати активний пошук роботи [...] ;

2) відвідувати територіальний орган, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, в якому він зареєстрований як безробітний у визначений і погоджений з ним час, але не рідше ніж один раз на тридцять календарних днів [...] ;

3. Відповідальність за достовірність поданих [...] даних та документів, на підставі яких приймається рішення щодо реєстрації безробітного та призначення матеріального забезпечення, надання соціальних послуг, покладається на зареєстрованого безробітного.

## ЦІКАВО ЗНАТИ

Відповідно до українського законодавства загальна тривалість виплати допомоги з безробіття не може перевищувати 360 календарних днів протягом двох років. В Україні періоди грошових виплат з безробіття такі:

720 днів – для осіб передпенсійного віку (за 2 роки до настання права на пенсію);

360 днів – стандартна тривалість виплат для більшості громадян;

270 днів – при звільненні з останнього місця роботи за власним бажанням без поважних причин або за згодою сторін;

180 днів – для переселенців, а також молоді, яка закінчила або припинила навчання у закладах загальної середньої освіти, професійно-технічних і закладах вищої освіти, звільнилася зі строкової військової служби.

Сума виплат залежно від тривалості періоду безробіття поступово зменшується. Так, в перші 90 днів безробітний отримує 100 % призначеної йому грошової допомоги, наступні 90 календарних днів – 80 %, а в період, що залишився, виплати становлять 70 % від призначеної грошової допомоги.



## УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ

**"ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ"**

**П**раця в житті людини має важливе значення. Знайшовши роботу, працівник повинен укласти трудовий договір з роботодавцем. **Трудовий договір** – це угода між керівником (власником) установи (підприємства, організації) з однієї сторони і найманим працівником з іншої. У договорі визначаються трудові обов'язки й права працівника й зобов'язання та права роботодавця.

При працевлаштуванні робітнику потрібно надати **трудова книжку, паспорт громадянина України, ідентифікаційний код та диплом або інший документ про освіту**. На деякі роботи потрібно надати додаткові документи. При влаштуванні на роботу особа пише **заяву** на ім'я керівника, в якій просить зарахувати її з певної дати на вказану посаду.

Працевлаштування неповнолітніх має особливості. З неповнолітньою особою трудовий договір обов'язково укладається у письмовій формі. Неповнолітня особа обов'язково повинна пройти медичний огляд і надати роботодавцю медичний висновок про відсутність протипоказань для участі в трудовій діяльності. Для неповнолітніх працівників встановлено скорочену тривалість робочого часу: **для осіб віком від 14 до 16 років робочий тиждень не може тривати більше 24 годин, а віком від 16 до 18 років – 36 годин, якщо вони працюють у період канікул чи вже не навчаються**. Якщо неповнолітня особа працює в період навчального року у вільний від навчання час, тривалість роботи зменшується удвічі, порівняно з наведеними цифрами.

Неповнолітніх осіб не залучають до важких робіт, їм забороняється працювати на шкідливому виробництві, на підземних роботах, у нічний час й у вихідні дні. Тривалість відпустки неповнолітнього працівника більша й становить не менше 31 дня.

Відповідно до українського законодавства наймані працівники мають права й обов'язки. Вони **мають право на оплату за зроблену роботу не нижче встановленого державою мінімального розміру, на відпочинок, на здорові й безпечні умови праці, на матеріальну допомогу в разі хвороби або часткової втрати працездатності**.

Крім прав, працівники мають і обов'язки. Вони **зобов'язані вчасно приходити на роботу; дотримуватися встановленої тривалості ро-**

бочого часу; в робочий час працювати; вчасно виконувати роботу й норми виробітку; не допускати браку в роботі й підвищувати якість продукції; тримати в порядку робоче місце, підтримувати чистоту в установі; поводитися гідно, утримуватися від дій, що перешкоджають іншим працівникам виконувати їхні трудові обов'язки тощо.

Роботодавець також має права й обов'язки. Він має право вимагати від працівників виконання ними трудових обов'язків і дбайливого ставлення до майна роботодавця (у тому числі до майна інших працівників, найнятих роботодавцем); дотримання правил внутрішнього трудового розпорядку; заохочувати за сумлінну ефективну працю; залучати працівників до дисциплінарної і матеріальної відповідальності за заподіяну майну роботодавця шкоду.

Обов'язком роботодавця є забезпечення працівників роботою, безпечними умовами праці, устаткуванням, інструментами й іншими засобами, необхідними для виконання трудових обов'язків; вчасно та в повному розмірі виплачувати працівникам заробітну плату тощо.

Працівник може звільнитися з роботи за власним бажанням. У такому випадку він подає заяву на ім'я керівника (власника) про своє бажання звільнитися із займаної посади. День звільнення узгоджується між працівником та керівником. Співробітник може звільнитися за згодою сторін, день у день, тобто, прийшовши на роботу в установу, написати заяву про звільнення і більше не виконувати своїх трудових обов'язків у цій установі.

Але більш розповсюдженим є звільнення, коли працівник заздалегідь погоджує із керівником (власником) дату звільнення. Законодавством передбачено обов'язкове письмове попередження керівника (власника) про звільнення за два тижні, щоб був час знайти заміну на місце того, хто звільняється. Керівник (власник) повинен виплатити заробітну плату з урахуванням останнього робочого дня та видати працівнику трудову книжку. **Виплата всіх грошових сум, які заборгувало працівнику підприємство, здійснюється в день його звільнення.**

Одним із обов'язків громадян є сплата податків. **Податок** – це відрахування фізичною чи юридичною особою певної суми грошей від отриманих доходів за певний період. У кожного офіційно працевлаштованого зі заробітної плати відраховується **податок на дохід фізичних осіб** (18 %) та **військовий збір** (1,5 %). Фізична особа-підприємець сплачує інші податки: **єдиний соціальний внесок** (ЄСВ) у розмірі не менше ніж 22 % від суми доходу, але не нижче 22 % від встановленої урядом мінімальної зарплати, та **єдиний податок** у розмірі від 10 % до 20 % (залежно від доходів підприємця).

У разі втрати роботи громадяни можуть звернутися до **служби зайнятості**. Тут допоможуть опанувати іншу професію, запропонують роботу, а поки людина буде безробітною – виплачуватимуть грошову допомогу. Після присвоєння статусу безробітного людина повинна відвідувати центр зайнятості не рідше одного разу в місяць й очікувати відповідної роботи. У випадку, якщо безробітний двічі відмовився від запропонованої роботи, його позбавляють статусу безробітного та знімають з обліку в центрі зайнятості, а також припиняють виплату грошової допомоги з безробіття.

## ПЕРЕВІРТЕ СВОЇ ЗНАННЯ

**Виберіть правильний варіант відповіді**

**1. Трудовий договір – це:**

- а) угода між двома найманими працівниками;
- б) угода між двома керівниками підприємств;
- в) угода між керівником (власником) підприємства та найманим працівником.

**2. У трудовому договорі визначаються:**

- а) обов'язки й права працівника і роботодавця;
- б) обов'язки й права працівника;
- в) обов'язки й права роботодавця.

**3. При працевлаштуванні робітнику потрібно надати такі документи:**

- а) свідоцтво про народження, паспорт і картку платника податків;
- б) трудову книжку, паспорт громадянина України, картку платника податків і диплом або інший документ про освіту;
- в) трудову книжку, медичну книжку та диплом або інший документ про освіту.

**4. Вимагати оплату за зроблену роботу – це:**

- а) право працівника;
- б) обов'язок працівника;
- в) право роботодавця.

**5. Вчасно приходити на роботу – це:**

- а) право працівника;
- б) обов'язок працівника;
- в) право роботодавця.

**6. Заохочення працівників за сумлінну ефективну працю – це:**

- а) право працівника;
- б) обов'язок працівника;
- в) право роботодавця.

**7. Вчасно та в повному розмірі виплачувати працівникам заробітну плату – це:**

- а) обов'язок роботодавця;
- б) обов'язок працівника;
- в) право роботодавця.

**8. Робочий тиждень не може тривати більше 24 годин для:**

- а) робітників віком від 12 до 14 років;
- б) робітників віком від 14 до 16 років;
- в) робітників віком від 16 до 18 років.

**9. Найманий працівник повинен письмово попередити керівника про своє звільнення:**

- а) за 1 тиждень;
- б) за 2 тижні;
- в) за 4 тижні.

**10. Податок – це:**

- а) відрахування фізичною чи юридичною особою певної суми грошей від отриманих доходів за певний період;
- б) здача майна власником за певну плату в тимчасове користування іншій особі;
- в) матеріальні та нематеріальні цінності, які перейшли від померлої особи до спадкоємців.

**11. Із заробітної плати працівника вираховуються такі податки як:**

- а) податок на дохід фізичних осіб і єдиний соціальний внесок;
- б) податок на дохід фізичних осіб і військовий збір;
- в) єдиний соціальний внесок і єдиний податок.

**12. До якого державного органу потрібно звертатися безробітному за грошовою допомогою та в пошуку нової роботи?**

- а) Державна прикордонна служба України;
- б) Державна фіскальна служба України;
- в) Державна служба зайнятості.

## ПЕРЕВІРТЕ СВОЇ ВМІННЯ

**1. Напишіть заяву на працевлаштування (місце роботи, посада і дата на вибір учня / учениці).****2. Складіть автобіографію.**



## РОЗДІЛ V

## ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

## § 25

## АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ. ЇХ ОЗНАКИ. АДМІНІСТРАТИВНІ СТЯГНЕННЯ

**В**ивчаючи цей розділ, ви дізнаєтеся про адміністративні правопорушення та злочини; види злочинів; кримінальну відповідальність дорослих та неповнолітніх правопорушників і види кримінальних покарань.

**С**ьогодні на уроці ви довідаєтеся про адміністративні правопорушення, їх ознаки й адміністративні стягнення.

**Адміністративне правопорушення (проступок)** – це протиправна, винна дія чи бездіяльність, за яку передбачено адміністративну відповідальність.

**Ознаками** адміністративного правопорушення є шкідливість (завдання шкоди), протиправність або вина.

**Шкідливість** (завдання шкоди) – це нанесення реальної шкоди особистості, суспільству, державі. Це можуть бути: порушення громадського порядку, завдання шкоди власності, порушення прав і свобод громадян.

**Протиправність** – це діяння, заборонене законом, яке порушує встановлені норми адміністративного права. Наприклад, розпивання спиртних напоїв у громадських місцях – це протиправна дія, а невчасна виплата заробітних плат працівникам – це протиправна бездіяльність.

**Вина** – це приналежність особи до вчиненої дії (бездіяльності) у вигляді умислу чи необережності. Наприклад, умисною виною є неправдивий виклик швидкої допомоги, а прикладом необережності – перехід дороги в недозволеному місці.

**Адміністративна караність** – це притягнення особи до адміністративної відповідальності за здійснення нею протиправного адміністративного проступку.

Справи про адміністративні правопорушення розглядають **суди, органи внутрішніх справ (поліція), державні інспекції та адміністративні комісії** при виконавчих комітетах місцевих рад народних депутатів.



*Складання працівниками Державного агентства рибного господарства протоколу про адміністративне правопорушення*

За вчинення адміністративних правопорушень можуть застосовуватись такі **адміністративні стягнення**:

- 1) попередження;
- 2) штраф;
- 3) оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення;
- 4) конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення;
- 5) позбавлення спеціального права, наданого громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання);
- 6) громадські роботи;
- 7) виправні роботи;
- 8) адміністративний арешт.



*Складання постанови про накладання штрафу за безквитковий проїзд*

## АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ

Якщо неповнолітні особи віком від 16 до 18 років скоїли адміністративні правопорушення, до них можуть бути застосовувати такі заходи впливу:

- зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;
- попередження;
- догана або сувора догана;
- передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання.



*Попередження як захід впливу*

Проте у разі вчинення неповнолітніми особами віком від 16 до 18 років окремих адміністративних правопорушень вони підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах. Це:

- незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів чи психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах;
- дрібне розкрадання державного або колективного майна;
- порушення правил дорожнього руху;
- дрібне хуліганство;
- стрільба з вогнепальної чи пневматичної зброї в населених пунктах і не відведених для цього місцях або з порушенням установленого порядку;
- злісна непокоря законному розпорядженню або вимозі працівника поліції.



*Порушення правил дорожнього руху  
(перехід дороги в невідповідному місці)*

**Найбільш розповсюдженими адміністративними правопорушеннями є:**

- безквитковий проїзд у громадському транспорті;
- порушення правил дорожнього руху як водіями, так і пішоходами;
- невчасне отримання паспорта;
- дрібне хуліганство;
- розпиття алкогольних напоїв у громадських місцях;
- нецензурна лайка тощо.

Якщо вчинене адміністративне правопорушення було незначним, то посадова особа чи орган, які уповноважені вирішувати цю справу, можуть звільнити порушника від адміністративної відповідальності та обмежитись усним зауваженням.

### ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Адміністративне правопорушення (проступок)** – протиправна, винна дія чи бездіяльність, за яку передбачено адміністративну відповідальність.

**Шкідливість** – нанесення реальної шкоди особистості, суспільству, державі.

**Протиправність** – діяння, заборонене законом, яке порушує встановлені норми адміністративного права.

**Вина** – приналежність особи до вчиненої дії (бездіяльності) у вигляді умислу чи необережності.

**Адміністративна караність** – притягнення особи до адміністративної відповідальності за здійснення нею протиправного адміністративного проступку.

### ЗАПИТАННЯ

1. Що таке адміністративне правопорушення?
2. Назвіть його ознаки.
3. Що таке протиправність вчинку?
4. Якою може бути вина правопорушника?
5. У яких державних органах розглядаються справи про адміністративні правопорушення?
6. Які адміністративні стягнення застосовуються до правопорушників?
7. З якого віку до неповнолітніх осіб можуть застосовувати адміністративні заходи впливу?
8. Які заходи впливу вживають щодо неповнолітніх осіб?
9. При скоєнні яких правопорушень неповнолітні особи підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах?



## ЗАВДАННЯ

1. Заповніть таблицю. Ознайомившись із запропонованими ситуаціями, визначте, в яких із них є ознаки адміністративного правопорушення, а в яких – немає.

Ситуація	Наявність / відсутність ознак адміністративного правопорушення
Троє чоловіків розпивають спиртні напої на зупинці громадського транспорту	
На вулиці 16-річні підлітки голосно співають пісні, викрикують брутальні слова, на зауваження перехожих реагують лайкою	
Бабуся переходить дорогу на зелений сигнал світлофора	
Десятикласник, якому виповнилося 16 років, протягом півроку не отримав паспорт громадянина України	

2. Назвіть зображені на фото адміністративні правопорушення. Використайте довідку.



1.



2.



3.

**Довідка:** а) дрібне хуліганство; б) розпиття алкогольних напоїв у громадських місцях; в) порушення правил дорожнього руху.

## БУКВА ЗАКОНУ

## Із Кодексу України про адміністративні правопорушення

**Стаття 27. Штраф**

Штраф є грошовим стягненням, що накладається на громадян, посадових та юридичних осіб за адміністративні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених цим Кодексом та іншими законами України [...].

**Стаття 30-1. Громадські роботи**

Громадські роботи полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування.

Громадські роботи призначаються [...] судом на строк від двадцяти до шістдесяти годин і відбуваються не більш як чотири години на день.

Громадські роботи не призначаються особам, визнаним інвалідами першої або другої групи, вагітним жінкам, жінкам старше 55 років та чоловікам старше 60 років.

### **Стаття 31. Виправні роботи**

Виправні роботи застосовуються на строк до двох місяців з відбуванням їх за місцем постійної роботи особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, і з відрахуванням до двадцяти процентів її заробітку в дохід держави. Виправні роботи призначаються [...] судом.

### **Стаття 31-1. Суспільно корисні роботи**

Суспільно корисні роботи полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, оплачуваних робіт, вид яких та перелік об'єктів, на яких порушники повинні виконувати ці роботи, визначає відповідний орган місцевого самоврядування.

Суспільно корисні роботи призначаються [...] судом на строк від двадцяти до трьохсот шістдесяти годин і виконуються не більше восьми годин, а неповнолітніми – не більше двох годин на день.

Суспільно корисні роботи не призначаються особам, визнаним інвалідами I або II групи, вагітним жінкам, жінкам старше 55 років та чоловікам старше 60 років.

### **Стаття 32. Адміністративний арешт**

Адміністративний арешт устанавлюється і застосовується лише у виняткових випадках за окремі види адміністративних правопорушень на строк до п'ятнадцяти діб. Адміністративний арешт призначається судом.

Адміністративний арешт не може застосовуватись до вагітних жінок, жінок, що мають дітей віком до дванадцяти років, до осіб, які не досягли вісімнадцяти років, до інвалідів першої і другої груп.

## ЦІКАВО ЗНАТИ

Як водії автомобілів, так і пішоходи здійснюють на дорогах велику кількість адміністративних правопорушень. Найбільш поширеними є перехід дороги у невстановленому місці, перевищення швидкості, водіння без відповідних документів, проїзд на заборонений сигнал світлофора тощо.

У деяких країнах, зокрема у США, є особливі вимоги до учасників дорожньо-транспортного руху. Наприклад, у м. Айдахо Фоллс кожен, хто досягнув 88 років, автоматично втрачає право їздити на мотоциклі.

У Неваді заборонено їздити по автостраді на верблюдах. У Ванкувері всі транспортні засоби повинні мати на борту якір – для термінового гальмування. У Каліфорнії доведеться сплатити штраф за перехід дороги на руках.

## § 26

### ЗЛОЧИН. ВИДИ ЗЛОЧИНІВ ЗА РІВНЕМ ТЯЖКОСТІ

**Н**а минулому уроці ви дізналися про адміністративне правопорушення та види покарань за їх скоєння. Пригадайте, що таке адміністративне правопорушення? Які його ознаки? У яких державних органах розглядають справи про адміністративні правопорушення? Які адміністративні стягнення застосовують до правопорушників? З якого віку до неповнолітніх осіб можуть застосовувати адміністративні заходи впливу? Які заходи впливу вживають щодо неповнолітніх осіб?

**Н**а сьогоднішньому уроці ви отримаєте інформацію про злочини та їх види за рівнем тяжкості.

**О**дним із видів правопорушень за ступенем суспільної небезпеки є злочин. **Злочин – це протиправне винне суспільно небезпечне діяння (або бездіяльність), за вчинення якого передбачене покарання згідно з Кримінальним кодексом України.** Злочин завжди є діянням (бездіяльністю) людини, що посягає на ті цінності й блага, які найбільше охороняються державою: життя і здоров'я, права і свободи людини, власність, державну безпеку й суверенітет, державний лад, громадський порядок та громадську безпеку, довкілля. Які саме діяння є злочинами і які покарання можуть застосовуватися до осіб, що їх вчинили, визначає Кримінальний кодекс України.

**Кримінальний кодекс України** – це закон про кримінальну відповідальність за скоєні злочини та підстави звільнення від кримінальної відповідальності і покарання.



*Кримінальний кодекс України*

Злочини поділяються на декілька видів. Залежно від рівня тяжкості виділяють:

- злочини невеликої тяжкості;
- злочини середньої тяжкості;
- тяжкі злочини;
- особливо тяжкі злочини.

За скоєння злочинів різного рівня тяжкості Кримінальним кодексом України передбачено різні покарання.



*Покарання за скоєння злочинів різних рівнів тяжкості*

**Злочином невеликої тяжкості** є кримінальний проступок, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше 2 років або інше, більш м'яке покарання. Сюди можна віднести такі злочини як:

- незаконне полювання;
- жорстоке поводження з тваринами;
- підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів;
- незаконне розголошення лікарської таємниці та інші.

**Злочином середньої тяжкості** є кримінальний проступок, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше 5 років. Це такі злочини, як:

- крадіжка;
- давання хабара;
- ухилення від призову на строкову військову службу;
- підміна дитини та інші.

**Тяжким злочином** є кримінальний проступок, за який карають позбавленням волі на строк не більше 10 років. Такими злочинами є:

- умисне тяжке тілесне ушкодження;
- контрабанда (незаконне переміщення товарів через митний кордон України);
- зґвалтування;
- незаконне позбавлення волі або викрадення людини, вчинене організованою групою, або таке, що спричинило тяжкі наслідки;
- катування людини та інші.

**Особливо тяжким злочином** є кримінальний проступок, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад 10 років або довічне позбавлення волі. Прикладом таких злочинів може бути:

- умисне вбивство;
- організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб;
- диверсія, шпигунство, державна зрада та інші.

### ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Злочин** – протиправне винне суспільно небезпечне діяння (або бездіяльність), за вчинення якого передбачене покарання згідно з Кримінальним кодексом України.

**Кримінальний кодекс України** – закон про кримінальну відповідальність за скоєні злочини та підстави звільнення від кримінальної відповідальності і покарання.

**Злочин невеликої тяжкості** – кримінальний проступок, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше 2 років або інше, більш м'яке покарання.

**Злочин середньої тяжкості** – кримінальний проступок, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше 5 років.

**Тяжкий злочин** – кримінальний проступок, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше 10 років.

**Особливо тяжкий злочин** – кримінальний проступок, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад 10 років або довічне позбавлення волі.

### ЗАПИТАННЯ

1. Що таке злочин?
2. На основі якого закону України визначається покарання за скоєний злочин?
3. На які види поділяються злочини за рівнем тяжкості?
4. Які покарання передбачені за скоєння злочину невеликої тяжкості?
5. Користуючись текстом, наведіть приклади злочинів невеликої тяжкості.
6. Яка відповідальність за скоєння злочину середньої тяжкості?

7. Знайдіть у тексті приклади злочинів середньої тяжкості.
8. Як карають за скоєння тяжкого злочину?
9. Наведіть приклади тяжких злочинів.
10. Які покарання передбачені за скоєння особливо тяжкого злочину?
11. Знайдіть наведені у темі приклади особливо тяжких злочинів.

## ЗАВДАННЯ

1. Зіставте злочин з його видом за рівнем тяжкості. Використовуючи довідку, заповніть таблицю.

Злочин	Вид злочину за рівнем тяжкості
Умисне вбивство	
Викрадення людини	
Підроблення документів та їх використання	
Крадіжка	

**Довідка:** злочин невеликої тяжкості; злочин середньої тяжкості; тяжкий злочин; особливо тяжкий злочин.

## БУКВА ЗАКОНУ

### Із Кримінального кодексу України

#### Стаття 19. Осудність

1. Осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

2. Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння [...] перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру.

#### Стаття 20. Обмежена осудність

1. Підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час вчинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними.

2. Визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру.

### **Стаття 21. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин**

Особа, яка вчинила злочин у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, підлягає кримінальній відповідальності.

### **Стаття 22. Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність**

1. Кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років.

2. Особи, що вчинили злочини у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за умисне вбивство [...], посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, [...] умисне тяжке тілесне ушкодження [...], умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження [...], диверсію, бандитизм, терористичний акт, захоплення заручників, згвалтування, сексуальне насильство, крадіжку, грабіж, розбій, вимагання, умисне знищення або пошкодження майна, пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів, угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна, незаконне заволодіння транспортним засобом, хуліганство.

## ЦІКАВО ЗНАТИ

У підрозділах кримінальної поліції всього світу для пошуку злочинців застосовують метод дактилоскопії. Це встановлення (ідентифікація) особи за її відбитками пальців.

Уперше цей метод випробували у Великій Британії в 1895 році, а вже через декілька років, у 1902 році, відбитки пальців з місця злочину були використані до затриманого як доказ провини.



Перша дактилоскопічна карта

## § 27

### КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

**Н**а минулому уроці ви дізналися про злочини та їх види за рівнем тяжкості. Пригадайте, що таке злочин? На які види злочини поділяються за рівнем тяжкості? Які покарання передбачені за скоєння злочину невеликої тяжкості? Наведіть приклади злочинів невеликої тяжкості. Які покарання передбачені за скоєння злочину середньої тяжкості? Назвіть злочини середньої тяжкості. Які покарання передбачені за скоєння тяжкого злочину? Визначте тяжкі злочини. Які покарання передбачені за скоєння особливо тяжкого злочину? Наведіть приклади особливо тяжких злочинів.

**С**ьогодні на уроці ви дізнаєтеся про кримінальну відповідальність за скоєні злочини.

**Кримінальна відповідальність** – це різновид відповідальності за вчинений злочин, обов'язок особи понести кримінальне покарання. Кримінальна відповідальність починається з моменту скоєння злочину.

В Україні кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років, окрім тяжких і особливо тяжких злочинів, за скоєння яких відповідальність розпочинається з 14 років.

Важливе значення в Кримінальному кодексі України відіграє поняття "осудність". **Осудність** – це такий стан людини, за якого вона під час вчинення злочину може усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Тобто людина, яка під час вчинення злочину усвідомлювала свої дії, є осудною і повинна нести кримінальну відповідальність.

Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення правопорушення не могла усвідомлювати свої дії внаслідок психічного захворювання. Також не підлягає покаранню особа, яка вчинила злочин у стані осудності, але до вироку суду захворіла на психічну хворобу. Таку особу направляють на лікування.

Особа, яка вчинила злочин у стані алкогольного сп'яніння або внаслідок вживання наркотичних засобів чи інших токсичних речовин, є осудною і підлягає кримінальній відповідальності.

Кримінальну відповідальність несуть не тільки особи, які вчинили злочин, але й ті учасники, які були його організаторами, підбурювачами або пособниками.



**Виконавець** (їх може бути декілька) – це особа, яка вчиняла злочин.

**Організатор** – це особа, яка організувала вчинення злочину або керувала його підготовкою чи скоєнням. Організатором також є той, хто фінансував злочин (давав гроші на придбання засобів для його здійснення) чи переховував злочинців.

**Підбурювачем** є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила співучасника до вчинення злочину.

**Пособник** – це той, хто порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяв вчиненню злочину. Співучасником є також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя вчинення злочину, предмети, здобуті злочинним шляхом.



Особа **не підлягає кримінальній відповідальності**, якщо скоїла правопорушення під впливом фізичного примусу, внаслідок якого вона не могла керувати своїми вчинками.

Також людина може бути звільнена від кримінальної відповідальності, якщо вона вперше вчинила злочин невеликої тяжкості та щиро покаялася, активно сприяла розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

Звільнення від кримінальної відповідальності може наступити й у тому випадку, коли винний примирився з потерпілим.

### ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Кримінальна відповідальність** – різновид відповідальності за вчинений злочин, обов'язок особи понести кримінальне покарання.

**Осудність** – стан людини, за якого вона під час вчинення злочину може усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

**Виконавець** – особа, яка вчиняла злочин.

**Організатор** – особа, яка організувала вчинення злочину або керувала його підготовкою чи виконанням.

**Підбурювач** – особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила співучасника до скоєння злочину.

**Пособник** – особа, яка сприяла скоєнню злочину.

## ЗАПИТАННЯ

1. Що таке кримінальна відповідальність?
2. З якого моменту починається кримінальна відповідальність?
3. З якого віку настає кримінальна відповідальність в Україні?
4. Що таке осудність?
5. Чи є осудною особа, яка вчинила злочин у стані алкогольного сп'яніння?
6. Хто такий виконавець злочину?
7. Кого називають організатором злочину?
8. Як називається особа, яка схилила іншу людину до вчинення злочинних дій?
9. Хто є пособником злочинців?
10. У яких випадках особи, які вчинили злочин, не підлягають кримінальній відповідальності?

## ЗАВДАННЯ

1. Зіставте види співучасті в скоєнні злочину з їх назвами. Використовуючи довідку, заповніть таблицю.

Види співучасті злочину	Назви співучасників
Організовує злочин, керує його підготовкою, виділяє гроші на придбання засобів для здійснення злочину	?
Радить, як краще здійснити злочин, та переховує предмети, здобуті злочинним шляхом	?
Вчиняє злочин	?
Погрозами та примусом схилив іншу особу до вчинення злочину	?

**Довідка:** виконавець, організатор, підбурювач, співучасник.

## БУКВА ЗАКОНУ

### Із Кримінального кодексу України

#### **Стаття 31. Добровільна відмова співучасників**

1. У разі добровільної відмови від вчинення злочину виконавець (співвиконавець) не підлягає кримінальній відповідальності [...] . У цьому випадку інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за готування до того злочину або замах на той злочин, від вчинення якого добровільно відмовився виконавець [...].

#### **Стаття 40. Фізичний або психічний примус**

1. Не є злочином дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками [...].

#### **Стаття 45. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям**

Особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення злочину щиро покаялася, активно сприяла розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

#### **Стаття 46. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим**

Особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

#### **Стаття 47. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки**

1. Особу, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, та щиро покаялася, може бути звільнено від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилитиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку.

2. У разі порушення умов передачі на поруки особа притягається до кримінальної відповідальності за вчинений нею злочин.

## ЦІКАВО ЗНАТИ

У світі багато цікавого. Для того, щоб привернути увагу туристів, у столиці Швеції, Стокгольмі, відкрили готель-"тюрму". Ще до 1975 року це місце оминали перехожі, адже тут була справжнісінька в'язниця, де відбували покарання засуджені зі всієї країни. Однак сьогодні цей заклад перетворили на готель з кімнатами-камерами. Усі приміщення оформлені в "тюремному стилі".

Щоб зайти в номер, потрібно відімкнути важкі сталеві двері з вічком посередині. Вони зачинені на величезні засуви. Уночі в коридорах лунають важкі кроки та скрегіт.

У готелі часто відвідувачам пропонують різні рольові ігри, наприклад, прогулянка із залізними ланцюгами на ногах, переодягання в тюремний одяг тощо.

Схожі готелі-"в'язниці" існують у Латвії, Фінляндії, Німеччині, Таїланді та інших країнах світу.



*Номер-камера в готелі-"тюрмі"*

## § 28

КРИМІНАЛЬНА  
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ  
НЕПОВНОЛІТНІХ

**Н**а минулому уроці ви дізналися про кримінальну відповідальність за скоєні злочини. Пригадайте, що таке кримінальна відповідальність? З якого моменту починається кримінальна відповідальність? З якого віку розпочинається кримінальна відповідальність в Україні? Що таке осудність? Чи є осудною особа, яка вчинила злочин у стані алкогольного сп'яніння? Назвіть види співучасників злочину. У яких випадках особи, які вчинили злочин, не підлягають кримінальній відповідальності?

**Н**а сьогоднішньому уроці ви ознайомитеся з кримінальною відповідальністю неповнолітніх.

**К**римінальній відповідальності підлягають неповнолітні особи, яким на час вчинення злочину виповнилося 16 років.

*Пригадайте, особи якого віку вважаються неповнолітніми?*

Особи віком з 14 до 16 років підлягають кримінальній відповідальності за умисне вбивство, зґвалтування, крадіжку, грабіж, розбій, вимагання, терористичний акт, захоплення заручників, нанесення людині умисних тяжких тілесних ушкоджень або ушкоджень середньої тяжкості, пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів.

Неповнолітній, який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого каяття та подальшої бездоганної поведінки він на момент винесення вироку не потребує застосування покарання. У цьому разі суд застосовує до неповнолітнього такі примусові **заходи виховного характеру**:

- застереження;
- обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
- передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;
- покладення на неповнолітнього, який досяг 15-річного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;

– направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але не більше ніж на 3 роки.

До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, суд може використовувати такі **основні види покарання**:

– **штраф**, який застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, за рахунок якого може бути проведено стягнення;

– **громадські роботи**, які можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від 30 до 120 годин і полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання такого виду покарання не може перевищувати двох годин на день;

– **виправні роботи**, які можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років за місцем роботи на строк від 2 місяців до 1 року. Із заробітку неповнолітнього буде здійснюватися відрахування в дохід держави в розмірі, встановленому судом;

– **арешт** може бути призначений неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від 15 до 45 діб;

– **позбавлення волі** на певний термін особам, які на момент скоєння злочину не досягли вісімнадцятирічного віку. Строк не може бути більше 10 років, а за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним вбивством людини, – не більше 15 років.

Позбавлення волі не може бути призначене неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості.



## ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Крадіжка** – злочин, що полягає у таємному викраденні чужого майна.

**Грабіж** – відкрите викрадення чужого майна.

**Розбій** – напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, або з погрозою застосування такого насильства.

**Вимагання** – вимога передачі чужого майна чи права на майно з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами.

## ЗАПИТАННЯ

1. З якого віку неповнолітні особи підлягають кримінальній відповідальності?
2. Користуючись підручником, зазначте, за скоєння яких злочинів кримінальна відповідальність неповнолітніх настає з 14 років?
3. За яких умов неповнолітній може бути звільнений від покарання?
4. Які заходи виховного характеру може застосувати суд до неповнолітньої особи?
5. Які є види покарань для неповнолітніх за скоєння злочину?
6. До яких неповнолітніх осіб застосовується штраф?
7. На який строк може бути арештована неповнолітня особа?
8. Скільки годин у день максимально повинні тривати громадські роботи для неповнолітнього?

## ЗАВДАННЯ

1. Використовуючи довідку, зіставте ознаки виду злочину з його назвою. Заповніть таблицю.

Ознаки виду злочину	Назва злочину
Вимога передачі чужого майна чи права на майно з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами	
Таємне викрадення чужого майна	
Напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, або з погрозою застосування такого насильства	
Відкрите викрадення чужого майна	

**Довідка:** крадіжка, грабіж, розбій, вимагання.

## БУКВА ЗАКОНУ

### Із Кримінального кодексу України

**Стаття 97. Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру**

1. Неповнолітнього, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, може бути звільнено від

кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання [...].

У цих випадках суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру [...].

### **Стаття 98. Види покарань**

1. До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі основні види покарань:

- 1) штраф;
- 2) громадські роботи;
- 3) виправні роботи;
- 4) арешт;
- 5) позбавлення волі на певний строк.

### **Стаття 102. Позбавлення волі на певний строк**

1. Покарання у виді позбавлення волі особам, які не досягли до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, може бути призначене на строк від шести місяців до десяти років [...]. Неповнолітні, засуджені до покарання у виді позбавлення волі, відбувають його у спеціальних виховних установах.

2. Позбавлення волі не може бути призначене неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості.

3. Покарання у виді позбавлення волі призначається неповнолітньому:

- 1) за вчинений повторно злочин невеликої тяжкості – на строк не більше одного року шести місяців;
- 2) за злочин середньої тяжкості – на строк не більше чотирьох років;
- 3) за тяжкий злочин – на строк не більше семи років;
- 4) за особливо тяжкий злочин – на строк не більше десяти років;
- 5) за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, – на строк до п'ятнадцяти років.

### **Стаття 104. Звільнення від відбування покарання з випробуванням**

2. Звільнення від відбування покарання з випробуванням може бути застосоване до неповнолітнього лише у разі його засудження до арешту або позбавлення волі.

3. Іспитовий строк установлюється тривалістю від одного до двох років.

4. У разі звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням суд може покласти на окрему особу, за її згодою або на її прохання, обов'язок щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи.



## ЦІКАВО ЗНАТИ

У давньогрецькій міфології є богиня Феміда. Це богиня права, законності і порядку. Давні греки вважали, що Феміда своєю присутністю поширює серед людей дух справедливості й добра. На її честь греки будували багато храмів, що свідчить про повагу до цієї богині. Суддів того часу називали жерцями Феміди.

Богиню зображають у вигляді жінки в мантиї із зав'язаними очима, яка в лівій руці тримає терези, а в правій – меч.

Зав'язані очі символізують неупередженість – перед нею всі рівні: і правителі, і простий люд, і бідні, й багаті.

Терези (ваги) – це давній символ міри і справедливості. На терезах правосуддя змагається добро і зло. Суворість і справедливість правосуддя передбачає зважування дій на дуже точних вагах, які тримає богиня в руці.

Меч означає відплату за скоєні злочиння. Меч загострений з обох боків, що символізує покарання і перевиховання.

У наш час Феміда – загально визнаний символ правосуддя. Її зображення є на емблемах, а статуї прикрашають будівлі судів та інших правоохоронних органів.



*Феміда – богиня права, законності та порядку*

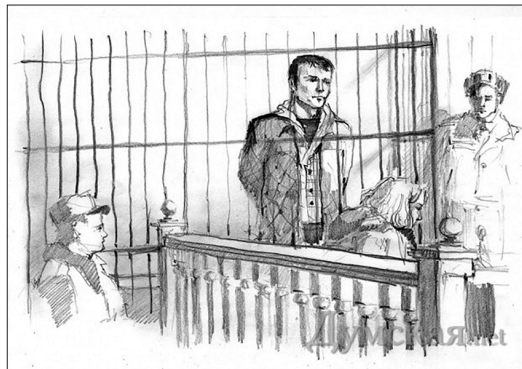
## § 29

### ВИДИ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ

**Н**а минулому уроці ви дізналися про кримінальну відповідальність неповнолітніх. Пригадайте, з якого віку неповнолітні особи підлягають кримінальній відповідальності? За яких умов неповнолітній може бути звільнений від покарання? Які заходи виховного характеру може застосувати суд до неповнолітнього? Які є види покарань неповнолітніх за скоєння злочину? До яких неповнолітніх осіб застосовується штраф? На який термін може бути арештована неповнолітня особа? Скільки годин у день максимально можуть тривати громадські роботи для неповнолітнього?

**С**ьогодні на уроці ви дізнаєтеся про види кримінальних покарань.

**Л**юдина, яка вчинила злочин, підлягає кримінальному покаранню. **Кримінальне покарання** – це захід, який застосовується за вироком суду до особи, яка вчинила злочин, і полягає в обмеженні прав і свобод засудженого. Покарання має на меті не тільки кару злочинцеві, але і його виправлення, а також запобігання вчиненню нових злочинів як цією людиною, так і другими особами. Кримінальне покарання навіть за особливо тяжкі злочини не повинно завдавати фізичних страждань засудженому та принижувати його гідність.



Обвинувачуваний у суді

Згідно зі статтею 51 Кримінального кодексу України, до осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі види покарань:

- 1) штраф (грошове стягнення, що накладає суд);
- 2) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- 3) громадські роботи (виконання засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт);
- 4) виправні роботи (відбуваються за місцем роботи засудженого. Із заробітку засудженого відраховується в дохід держави визначений судом відсоток заробітної плати);
- 5) конфіскація майна (примусове безоплатне вилучення у власність держави всього або частини майна засудженого);
- 6) арешт (тримання засудженого в умовах ізоляції від одного до шести місяців);
- 7) обмеження волі (тримання особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці);
- 8) позбавлення волі на певний термін (ізоляція засудженого та поміщення його на час від одного до п'ятнадцяти років до кримінально-виконавчої установи закритого типу);
- 9) довічне позбавлення волі.



*У кримінально-виконавчій установі*

Кримінальний кодекс України передбачає основні та додаткові покарання. Основними покараннями є громадські роботи, виправні роботи, арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі.

Додатковим покаранням є конфіскація майна.

Штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю можуть бути як основними, так і додатковими покараннями.

За один злочин може бути призначене лише одне основне покарання. До основного може приєднуватись одне чи кілька додаткових.

## ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

**Кримінальне покарання** – це захід, який застосовується за вироком суду до особи, яка вчинила злочин, і полягає в обмеженні прав і свобод засудженого.

**Штраф** – грошове стягнення, яке полягає у виплаті засудженим певної суми грошей в дохід держави.

**Громадські роботи** – виконання засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт.

**Виправні роботи** – вид покарання, який полягає у праці правопорушника за місцем роботи з певними відрахуваннями у дохід держави.

**Конфіскація майна** – примусове безоплатне вилучення у власність держави всього або частини майна засудженого.

**Арешт** – тримання засудженого в умовах ізоляції від одного до шести місяців.

**Обмеження волі** – тримання особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці.

**Позбавлення волі** – ізоляція засудженого та ув'язнення його на термін від одного до п'ятнадцяти років у кримінально-виконавчій установі закритого типу.

## ЗАПИТАННЯ

1. Що таке кримінальне покарання?
2. До кого його застосовують?
3. З якою метою держава використовує кримінальне покарання?
4. Який державний орган визначає вид такого покарання?
5. Які існують види покарань за скоєні злочини?
6. Що таке штраф?
7. Чим відрізняються виправні роботи від громадських?
8. Чим відрізняється обмеження волі від позбавлення волі?
9. Скільки основних покарань може бути призначено за один злочин?

## ЗАВДАННЯ

1. Зіставте ознаки виду кримінального покарання з його назвою, використовуючи довідку. Заповніть таблицю.

Ознаки виду кримінального покарання	Назва кримінального покарання
Утримування особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці	
Грошове стягнення, яке полягає у вилученні у засудженого в дохід держави певної суми грошей	
Виконання засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт	
Примусове безоплатне вилучення у власність держави всього або частини майна засудженого	

**Довідка:** штраф, громадські роботи, обмеження волі, конфіскація майна.

## БУКВА ЗАКОНУ

## Із Кримінального кодексу України

**Стаття 66. Обставини, які пом'якшують покарання**

1. При призначенні покарання обставинами, які його пом'якшують, визнаються:

- 1) з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину;
- 2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;
- 2-1) надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину;
- 3) вчинення злочину неповнолітнім; [...]
- 7) вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведінням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого [...].

**Стаття 67. Обставини, які обтяжують покарання**

1. При призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються:

- 1) вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів;
- 2) вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою;
- 3) вчинення злочину на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності; [...]

5) тяжкі наслідки, завдані злочином;

6) вчинення злочину щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення злочину щодо малолітньої дитини або у присутності дитини;

7) вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності; [...]

9) вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством;

10) вчинення злочину з особливою жорстокістю; [...]

13) вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів.

## ЦІКАВО ЗНАТИ

У Львові існує музей "Тюрма на Лонцького". 2009-го року тут відкрили зал, присвячений політичним в'язням ХХ століття – жертвам польської, радянської та нацистської окупацій.

Експозиція "Тюрми на Лонцького" має три лінії: історія споруди, побут ув'язнених і масові розстріли в кінці червня 1941-го року. Частину камер переобладнали під експозиційні зали. На коридорних стінах є стенди, де написана історія в'язниці, прикріплено документи з прізвищами та іменами розстріляних в'язнів.

У музеї можна побачити кабінет слідчого, камеру-"одиночку" та фотолaboratorію. Особливою є експозиція про трагічні події червня 1941-го року, коли, відступаючи з міста, представники радянської влади розстріляли близько тисячі в'язнів.

У цій тюрмі утримували відомих діячів українського підпілля: Степана Бандеру, Ярослава Стецька, Миколу Лебеда, польського вченого Казимира Бартеля, відомого українського політика В'ячеслава Чорновола та інших.



*Кабінет слідчого в музеї  
"Тюрма на Лонцького"*

## УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ "ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ"

**З**дійснивши правопорушення, особа несе юридичну відповідальність. За вчинення адміністративного правопорушення настає адміністративна відповідальність. **Адміністративне правопорушення (проступок)** – це протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність. Найбільш поширеними адміністративними стягненнями є **штраф, конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення правопорушення, позбавлення спеціального права (керування транспортними засобами, полювання), громадські роботи, виправні роботи та адміністративний арешт.**

Якщо **неповнолітня особа** віком від **16 до 18 років** вчинила адміністративне правопорушення, до неї можуть бути застосовані такі заходи впливу, як **прохання вибачення у потерпілого, попередження, догана та передача неповнолітнього під нагляд** (батькам, педагогічному колективу чи окремим громадянам).

Суспільно небезпечним правопорушенням є злочин. **Злочин – це протиправне винне суспільно небезпечне діяння (або бездіяльність), за вчинення якого передбачене покарання згідно з Кримінальним кодексом України.**

Злочини поділяються на декілька видів. Залежно від рівня тяжкості виділяють: **злочини невеликої тяжкості; злочини середньої тяжкості; тяжкі злочини; особливо тяжкі злочини.**

За скоєння злочину особа несе кримінальну відповідальність. В Україні кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося **16 років, окрім тяжких і особливо тяжких злочинів, за скоєння яких відповідальність розпочинається з 14 років.**

Особа, яка вчинила злочин у стані алкогольного сп'яніння або внаслідок вживання наркотичних засобів чи інших одурманюючих речовин, є осудною і підлягає кримінальній відповідальності.

Кримінальну відповідальність несуть не тільки особи, які вчинили злочин, але й ті учасники, які були його організаторами, підбурювачами або пособниками.

Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення правопорушення не могла усвідомлювати свої дії внаслідок психічного захворювання. Також не підлягає покаранню особа, яка вчинила злочин

у стані осудності, але до вироку суду захворіла на психічну хворобу. Таку особу направляють на лікування.

Може бути звільнена від кримінальної відповідальності особа, яка скоїла правопорушення під впливом фізичного примусу, внаслідок чого не могла керувати своїми вчинками. Також людина може бути звільнена від кримінальної відповідальності, якщо вона вперше вчинила злочин невеликої тяжкості та щиро покаялася, активно сприяла розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

Звільнення від кримінальної відповідальності може наступити й у тому випадку, коли винний примирився з потерпілим.

Якщо неповнолітня особа вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості та щиро розкаюється у зробленому, то до неї можуть бути застосовані такі **заходи виховного характеру**:

- застереження;
- обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
- передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;
- покладення на неповнолітнього, який досяг 15-річного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;
- направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але не більше, ніж на 3 роки.

До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні **злочину**, судом можуть бути застосовані такі **основні види покарання: штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт і позбавлення волі**.

Для дорослих осіб, які вчинили злочин, за вироком суду можуть бути застосовані такі кримінальні покарання: **штраф; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; громадські роботи; виправні роботи; конфіскація майна; арешт; обмеження волі; позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі**.

За один злочин може бути призначено лише одне основне покарання. До основного покарання може бути приєднане одне чи кілька додаткових покарань (наприклад, основне покарання – позбавлення волі на певний строк та додаткове – конфіскація майна).

Важливо пам'ятати, що покарання має на меті не тільки кару злочинця, але і його виправлення, а також запобігання вчиненню нових злочинів як цією людиною, так іншими особами. Кримінальне покарання навіть за особливо тяжкі злочини не повинно завдавати фізичних страждань засудженому та принижувати його гідність.



## ПЕРЕВІРТЕ СВОЇ ЗНАННЯ

### Виберіть правильний варіант відповіді

- 1. За вчинення адміністративного правопорушення неповнолітня особа несе відповідальність у віці:**
  - а) від 12 до 14 років;
  - б) від 14 до 16 років;
  - в) від 16 до 18 років.
- 2. Обов'язок відшкодувати заподіяні майнові збитки на неповнолітню особу покладається у тому випадку, якщо їй:**
  - а) виповнилося 14 років і вона має заробіток;
  - б) виповнилося 15 років і вона має кошти й заробіток;
  - в) виповнилося 15 років, але вона не має коштів і заробітку.
- 3. За вчинені адміністративні правопорушення неповнолітнім особам можуть призначити громадські роботи, якщо їм виповнилося:**
  - а) від 12 до 14 років;
  - б) від 14 до 16 років;
  - в) від 16 до 18 років.
- 4. Тривалість виконання громадських робіт для неповнолітнього не повинна перевищувати:**
  - а) 1 годину на день;
  - б) 2 години на день;
  - в) 3 години на день.
- 5. Неповнолітня особа, яка скоїла злочин у віці від 16 до 18 років, може бути арештована на строк:**
  - а) від 5 до 15 діб;
  - б) від 10 до 30 діб;
  - в) від 15 до 45 діб;
- 6. В Україні кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося:**
  - а) 12 років;
  - б) 16 років;
  - в) 18 років.
- 7. За вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів кримінальна відповідальність настає з:**
  - а) 12 років;
  - б) 14 років;
  - в) 16 років.
- 8. Виплата засудженим певної суми грошей в дохід держави – це:**
  - а) арешт;
  - б) штраф;
  - в) конфіскація.

- 9. Особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення злочину, є:**
- виконавцем;
  - організатором;
  - підбурювачем.
- 10. Ізоляція засудженого та поміщення його на строк від одного до п'ятнадцяти років до кримінально-виконавчої установи закритого типу – це:**
- позбавлення волі;
  - обмеження волі;
  - громадські роботи.
- 11. Вид покарання, який полягає у праці правопорушника за місцем роботи з певними відрахуваннями у дохід держави, – це:**
- громадські роботи;
  - виправні роботи;
  - арешт.
- 12. Тримання особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці – це:**
- позбавлення волі;
  - обмеження волі;
  - громадські роботи.

## ПЕРЕВІРТЕ СВОЇ ВМІННЯ

- 1. Із запропонованих проступків назвіть адміністративні правопорушення та злочини:**
- крадіжка;
  - розпивання спиртних напоїв у громадських місцях;
  - неправдивий виклик швидкої допомоги;
  - грабіж;
  - розбій;
  - безквитковий проїзд у громадському транспорті;
  - порушення правил дорожнього руху;
  - вбивство;
  - водіння транспортного засобу в нетверезому стані;
  - згвалтування.

**Заповніть таблицю:**

Адміністративні правопорушення	Злочини

## СЛОВНИК ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ

### А

**Автобіографія** – документ, у якому в довільній формі подані найважливіші етапи життя людини.

**Адвокатура** – недержавний орган, який здійснює захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваних, обвинувачених, підсудних і засуджених.

**Адміністративна караність** – притягнення особи до адміністративної відповідальності за здійснення нею протиправного адміністративного проступку.

**Адміністративне правопорушення (проступок)** – протиправна, винна дія чи бездіяльність, за яку передбачено адміністративну відповідальність.

**Аліменти** – виплата одного з батьків (який проживає окремо від дитини) грошової допомоги на її утримання.

**Апеляційний суд** – державний орган, який створений для оскарження вироків і рішень судів першої ланки (нижчої інстанції).

**Апеляція** – оскарження ухвали, постанови нижчої інстанції (зазвичай судової) перед вищою.

**Арешт** – тримання засудженого в умовах ізоляції від одного до шести місяців.

### Б

**Безробітний** – особа віком від 15 до 70 років, яка через відсутність роботи не має заробітку або інших доходів і готова та здатна приступити до роботи.

**Бюлетень** – письмове свідоцтво волевиявлення виборця.

### В

**Вакансія** – незайнята посада в установі (підприємстві, організації).

**Верховна Рада України (парламент)** – вищий законодавчий орган України.

**Верховний Суд України** – найвищий судовий орган у системі загальної юрисдикції України.

**Вето** – заборона, яка накладається на рішення певного державного органу.

**Вибори** – спосіб формування органів влади в демократичній державі шляхом голосування громадян.

**Виконавець** – особа, яка вчиняла злочин.

**Вимагання** – вимога передачі чужого майна чи права на майно з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами.

**Вина** – приналежність особи до вчиненої дії (бездіяльності) у вигляді умислу чи необережності.

**Виправні роботи** – вид покарання, який полягає у праці правопорушника за місцем роботи з певними відрахуваннями у дохід держави.

**Візування** – узгодження й отримання дозволу працівником від керівництва на певні дії.

**Військово-морські сили України** – вид збройних сил, призначений для самостійних дій на морі та спільних дій з іншими видами збройних сил.

**Військово-повітряні сили України** – вид збройних сил, призначений для самостійних дій у повітрі та спільних дій з іншими видами збройних сил.

**Внутрішній розпорядок установи** – порядок взаємовідносин працівника та роботодавця, режим використання робочого часу, методи заохочення за успіхи в роботі та стягнення за порушення трудової дисципліни.

## Г

**Голова Верховної Ради України** – керівник українського парламенту.

**Грабіж** – відкрите викрадення чужого майна.

**Громадські роботи** – виконання засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт.

## Д

**Депутат** – особа, обрана виборцями до Верховної Ради України та до органів місцевого самоврядування.

**Державна прикордонна служба України** – правоохоронний орган спеціального призначення, який захищає державний кордон від незаконних спроб його перетину.

**Державна служба зайнятості** – система державних установ, яка здійснює професійну підготовку й перепідготовку працівників, виплачує допомогу в зв'язку з тимчасовою втратою роботи та працевлаштовує безробітних громадян України.

**Державна фіскальна служба України** – орган, який стягує з фізичних та юридичних осіб податки і збори.

**Державний бюджет** – система грошових відносин, яка передбачає грошові надходження через систему податків та їх витрату для задоволення суспільних потреб.

## З

**Закон** – це документ, який має найвищу юридичну силу, регулює найбільш важливі взаємини між людьми через встановлення обов'язкових правил для всіх.

**Збройні сили України** – державні військові формування, покликані захищати незалежність і територіальну цілісність України.

**Злочин** – це протиправне винне суспільно небезпечне діяння (або бездіяльність), за вчинення якого передбачене покарання згідно з Кримінальним кодексом України.

**Злочин невеликої тяжкості** – кримінальний проступок, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше 2 років або інше, більш м'яке покарання.

**Злочин середньої тяжкості** – кримінальний проступок, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше 5 років.

**Зовнішня політика країни** – відносини з іншими державами та міжнародними організаціями.

## I

**Імпічмент** – усунення з посади, припинення повноважень та притягнення до відповідальності Президента України та інших посадових осіб держави.

## K

**Кабінет Міністрів України** – уряд України.

**Касація** – перевірка судом вищої інстанції вироків і рішень судів нижчих ланок, які набрали законної сили.

**Кваліфікація** – ступінь готовності до виконання праці за визначеною спеціальністю чи посадою, рівень майстерності.

**Компетенція** – завдання, повноваження, права й обов'язки державного органу або посадової особи.

**Конституція України** – це Основний Закон держави, який має найвищу юридичну силу та регулює найважливіші суспільні відносини.

**Конфіскація майна** – примусове безоплатне вилучення у власність держави всього або частини майна засудженого.

**Корупція** – злочинне використання високопосадовцями свого службового становища заради особистого збагачення.

**Крадіжка** – злочин, що полягає у таємному викраденні чужого майна.

**Кримінальна відповідальність** – різновид відповідальності за вчинений злочин, обов'язок особи понести кримінальне покарання.

**Кримінальне покарання** – це захід, який застосовується за вироком суду до особи, яка вчинила злочин, і полягає в обмеженні прав і свобод засудженого.

**Кримінальний кодекс України** – закон про кримінальну відповідальність за скоєні злочини та підстави звільнення від кримінальної відповідальності і покарання.

## М

**Місцеві суди** – районні, районні в містах, міські та міськрайонні суди.

## Н

**Народ України** – єдине джерело державної влади.

**Неповнолітня особа** – людина віком від 14 до 18 років.

## О

**Обмеження волі** – тримання особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці.

**Опіка** – влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей-сиріт у сім'ї громадян України, які перебувають переважно в сімейних, родинних стосунках із цими дітьми.

**Організатор** – особа, яка організувала вчинення злочину або керувала його підготовкою чи виконанням.

**Оренда** – здача майна власником за певну плату в тимчасове користування іншій особі.

**Основний соціальний обов'язок людини** – це поведінка людини, яка впливає на життя інших людей, існування та розвиток народу, держави і всього людства.

**Особисті права і свободи** – можливості людей задовольняти свої фізичні, матеріальні та духовні потреби.

**Особливо тяжкий злочин** – кримінальний проступок, за який передбачено покарання у вигляді

позбавлення волі на строк понад 10 років або довічне позбавлення волі.

**Осудність** – стан людини, за якого вона під час вчинення злочину може усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

## П

**Парламент** – вищий законодавчий орган держави.

**Патронат** – тимчасовий догляд і виховання дитини у сім'ї іншої особи на період подолання нею складних життєвих обставин.

**Пенсія** – грошова виплата громадянам за віком, з інвалідності, у разі втрати годувальника, а також за наявності деяких інших підстав.

**Перший віце-прем'єр-міністр України** – заступник керівника уряду України.

**Підбурювач** – особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила співучасника до вчинення злочину.

**Податковий кодекс України** – закон, у якому записані всі податки та збори, які стягуються в Україні з фізичних та юридичних осіб.

**Податок** – відрахування фізичною чи юридичною особою певної суми грошей від отриманих за певний період доходів.

**Подружжя** – чоловік і жінка, які перебувають у шлюбі.

**Позбавлення батьківських прав** – крайній захід стосовно батьків, які не виконують своїх обов'язків щодо виховання неповнолітніх дітей.

**Позбавлення волі** – ізоляція засудженого та ув'язнення його на термін від одного до п'ятнадцяти років у кримінально-виконавчій установі закритого типу.

**Порядок звільнення** – процедура, яка передбачає послідовність дій роботодавця і працівника.

**Пособник** – особа, яка сприяла вчиненню злочину.

**Право** – це визначена державою система загальнообов'язкових правил поведінки, які регулюють важливі взаємини між людьми у різних галузях життєдіяльності.



**Правоохоронні органи України** – система державних органів, які здійснюють боротьбу зі злочинністю, охорону правопорядку, законних прав та інтересів громадян, суспільства й держави.

**Працівник** – особа, яка виконує трудові обов'язки згідно з укладеним із роботодавцем трудовим договором (контрактом).

**Преамбула** – вступна частина.

**Президент України** – глава держави.

**Прем'єр-міністр України** – очільник уряду України.

**Прокуратура** – державний правоохоронний орган, який здійснює обвинувачення підозрюваних в суді та нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів у державі.

**Протиправність** – діяння, заборонене законом, яке порушує встановлені норми адміністративного права.

## Р

**РАЦС (орган реєстрації актів цивільного стану)** – державний орган України, який реєструє народження, шлюби, розлучення та смерть громадян.

**Резюме** – документ, у якому висвітлюються професійні якості претендента на конкретну посаду.

**Референдум** – спосіб прийняття громадянами рішень із найважливіших питань загальнодержавного або місцевого значень.

**Роботодавець** – юридична або фізична особа, яка в межах трудових відносин використовує працю фізичних осіб.

**Розбій** – напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, або з погрозою застосування такого насильства.

**Розлучення** – це розірвання шлюбу між чоловіком і жінкою.

## С

**Сімейний бюджет** – план доходів і витрат сім'ї на певний період (тиждень, місяць, рік).

**Соціальний захист** – надання державою матеріальної (грошової) допомоги окремим верствам населення, які не мають достатніх доходів для власного забезпечення.

**Спадщина** – матеріальні та нематеріальні цінності, які перейшли від померлої особи до спадкоємців.

**Страйк** – тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками підприємства з вимогами покращення умов праці, підвищення заробітної платні тощо.

**Суверенітет** – право держави самостійно вирішувати внутрішні та зовнішні політичні питання без втручання інших держав, організацій, осіб.

**Суд** – державний орган, що здійснює правосуддя.

**Сухопутні війська України** – вид збройних сил, призначений для здійснення збройних операцій на суходолі.

## Т

**Тероризм** – залякування населення і влади шляхом здійснення жорстокого насильства або погроз насильством з метою досягнення власних вимог.

**Трудова дисципліна** – визначена внутрішнім трудовим розпорядком сукупність прав і обов'язків найманого працівника й роботодавця.

**Трудовий договір** – це угода між керівником (власником) установи (підприємства, організації) з однієї сторони і найманим працівником з іншої.

**Тяжкий злочин** – кримінальний проступок, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше 10 років.

## У

**Уряд** – найвищий орган виконавчої влади.

**Усиновлення** – прийняття усиновлювачем особи у свою сім'ю на правах сина чи дочки.

**Ф**

**Фізична особа** – підприємець, який в межах трудових відносин використовує працю найманих робітників.

**Ц**

**ЦВК** – Центральна виборча комісія.

**Ш**

**Шкідливість** – нанесення реальної шкоди особистості, суспільству, державі.

**Шлюб** – сімейний союз чоловіка і жінки, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану (РАЦС).

**Штраф** – грошове стягнення, яке полягає у виплаті засудженим певної суми грошей в дохід держави.

**Ю**

**Юридична особа** – організація (підприємство, установа), яка в межах трудових відносин використовує працю найманих робітників.

**Юрисдикція** – коло справ, які певний суд має право розглядати й вирішувати.

## ДОДАТКИ

# ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Прийнята і проголошена  
Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року  
(Скорочено)

- Стаття 1.** Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах.
- Стаття 2.** Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища.
- Стаття 3.** Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність.
- Стаття 4.** Ніхто не повинен утримуватися в рабстві або у підневільному стані.
- Стаття 5.** Ніхто не повинен зазнавати тортур, жорстокого, нелюдського поводження і покарання, що принижують його гідність.
- Стаття 6.** Кожна людина має право на визнання перед законом.
- Стаття 7.** Всі люди рівні перед законом і мають право на рівний їх захист законом.
- Стаття 8.** Кожна людина має право в разі порушення її основних прав на ефективне поновлення у правах через суд.
- Стаття 9.** Ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання.
- Стаття 10.** Кожна людина для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення має право, щоб її справа була розглянута публічно із дотриманням усіх вимог справедливості незалежним та неупередженим судом.
- Стаття 11.** Кожна людина має право вважатися невинною доти, доки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом публічного судового розгляду.

- Стаття 12.** Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції.
- Стаття 13.** Кожна людина має право вільно пересуватися та обирати собі місце проживання у межах будь-якої держави.
- Стаття 14.** Кожна людина має право шукати притулок від переслідувань в інших країнах і користуватися цим притулком.
- Стаття 15.** Кожна людина має право на громадянство.
- Стаття 16.** Чоловіки і жінки мають право одружуватися і засновувати сім'ю.
- Стаття 17.** Кожна людина має право володіти майном.
- Стаття 18.** Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії.
- Стаття 19.** Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення.
- Стаття 20.** Кожна людина має право на свободу мирних зборів і об'єднань.
- Стаття 21.** Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною.
- Стаття 22.** Кожна людина має право на соціальне забезпечення.
- Стаття 23.** Кожна людина має право на працю.
- Стаття 24.** Кожна людина має право на відпочинок та дозвілля.
- Стаття 25.** Кожна людина має право на такий життєвий рівень, який необхідний для підтримання здоров'я і добробуту.
- Стаття 26.** Кожна людина має право на освіту.
- Стаття 27.** Кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства.
- Стаття 28.** Кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи можуть бути повністю здійснені.
- Стаття 29.** Кожна людина має обов'язки перед суспільством.
- Стаття 30.** Не може бути надано будь-якій державі, групі осіб або окремим особам права займатися будь-якою діяльністю або чинити дії, спрямовані на ліквідацію прав і свобод, викладених у цій Декларації.

# КОНВЕНЦІЯ ООН ПРО ПРАВА ДИТИНИ

Прийнята Генеральною Асамблеєю ООН

20 листопада 1989 року

Набула чинності в Україні з 27 вересня 1991 року

(Скорочено)

- Стаття 1.** Дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку.
- Стаття 2.** Всі права, передбачені цією Конвенцією, за кожною дитиною забезпечуються без будь-якої дискримінації.
- Стаття 3.** В усіх діях щодо дітей першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.
- Стаття 4.** Держави-сторони вживають всіх необхідних заходів щодо здійснення прав дитини.
- Стаття 5.** Держава поважає відповідальність, права і обов'язки батьків чи членів розширеної сім'ї.
- Стаття 6.** Кожна дитина має невід'ємне право на життя.
- Стаття 7.** Дитина має право на ім'я і набуття громадянства, а також право знати своїх батьків і право на їх піклування.
- Стаття 8.** Дитина має право на збереження своєї індивідуальності і громадянства.
- Стаття 9.** Дитина має право не розлучатися з батьками, за винятком випадків, коли компетентні органи визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини.
- Стаття 12.** Кожна дитина має право вільно висловлювати свої погляди.
- Стаття 13.** Кожна дитина має право вільно висловлювати свої думки, одержувати та передавати інформацію на свій вибір.
- Стаття 14.** Кожна дитина має право на свободу думки, совісті та релігії.
- Стаття 15.** Кожна дитина має право на свободу асоціацій і свободу мирних зборів.
- Стаття 16.** Кожна дитина має право на захист від втручання в особисте та сімейне життя.

- Стаття 17.** Кожна дитина має право на доступ до інформації.
- Стаття 18.** Батьки несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини.
- Стаття 19.** Держава вживає всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації.
- Стаття 20.** Дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення, має право на особливий захист та допомогу, що надається державою.
- Стаття 21.** Держави-сторони дозволяють існування системи усиновлення.
- Стаття 22.** Кожна дитина має право одержати статус біженця.
- Стаття 23.** Неповноцінна дитина в розумовому або фізичному відношенні має право на особливе піклування.
- Стаття 24.** Кожна дитина має право на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я.
- Стаття 25.** Кожна дитина має право на піклування.
- Стаття 26.** Кожна дитина має право користуватися благами соціального забезпечення.
- Стаття 27.** Кожна дитина має право на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, морального та соціального розвитку дитини.
- Стаття 28.** Кожна дитина має право на освіту.
- Стаття 29.** Освіта дитини має бути спрямована на розвиток особи, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини в найповнішому обсязі; на підготовку дитини до свідомого життя у суспільстві.
- Стаття 30.** Кожна дитина має право користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію, виконувати обряди, користуватися рідною мовою.
- Стаття 31.** Кожна дитина має право на відпочинок і дозвілля.

- Стаття 32.** Кожна дитина має право на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи.
- Стаття 33.** Кожна дитина має право на захист від незаконного зловживання наркотичними засобами та психотропними речовинами.
- Стаття 34.** Кожна дитина має право на захист від усіх форм сексуальної експлуатації.
- Стаття 35.** Держави-сторони вживають заходи щодо відвернення викрадень дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди.
- Стаття 36.** Кожна дитина має право на захист від усіх форм експлуатації, що завдають шкоди добробуту дитини.
- Стаття 37.** Жодна дитина не повинна піддаватися катуванням та іншим жорстоким, нелюдським видам поведження чи покарання.
- Стаття 38.** Держава зобов'язана вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними.
- Стаття 39.** Держава зобов'язана вживати всіх можливих заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведження, покарання чи збройних конфліктів.
- Стаття 40.** Держава визнає право кожної дитини, яка порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поведження, що сприяє розвитку у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших.



# КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

## Розділ II ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА (Скорочено)

- Стаття 21.** Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.
- Стаття 22.** Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані.
- Стаття 23.** Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.
- Стаття 24.** Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.
- Стаття 25.** Громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство.
- Стаття 26.** Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.
- Стаття 27.** Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини.  
Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.
- Стаття 28.** Кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

**Стаття 29.** Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність.

Ніхто не може бути заарештований або утриматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника.

Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання.

Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого.

**Стаття 30.** Кожному гарантується недоторканність житла.

Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

**Стаття 31.** Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.

**Стаття 32.** Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

**Стаття 33.** Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України – за винятком обмежень, які встановлюються законом.

**Стаття 34.** Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

**Стаття 35.** Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Ніхто не може бути звільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі, якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

**Стаття 36.** Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Усі об'єднання громадян рівні перед законом.

**Стаття 37.** Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються. Заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку.

**Стаття 38.** Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

**Стаття 39.** Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї, і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про прове-

дення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

**Стаття 40.** Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

**Стаття 41.** Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

**Стаття 42.** Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів.

**Стаття 43.** Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Використання примусової праці забороняється.

Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.

Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом.

**Стаття 44.** Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.

Заборона страйку можлива лише на підставі закону.

**Стаття 45.** Кожен, хто працює, має право на відпочинок.

**Стаття 46.** Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тим-

часової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

**Стаття 47.** Кожен має право на житло.

Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду.

**Стаття 48.** Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

**Стаття 49.** Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

**Стаття 50.** Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

**Стаття 51.** Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї.

Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

**Стаття 52.** Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним.

Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом.

**Стаття 53.** Кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних

навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

**Стаття 54.** Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

**Стаття 55.** Права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

**Стаття 56.** Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

**Стаття 57.** Кожному гарантується право знати свої права і обов'язки.

**Стаття 58.** Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

- Стаття 59.** Кожен має право на правову допомогу.
- Стаття 60.** Ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази.
- Стаття 61.** Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер.
- Стаття 62.** Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.
- Стаття 63.** Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, члена сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист. Засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.
- Стаття 64.** Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.
- Стаття 65.** Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону.
- Стаття 66.** Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.
- Стаття 67.** Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.
- Стаття 68.** Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності.

*Навчальне видання*

КОСЕНКО Юрій Миколайович

# ОСНОВИ ПРАВознавства

Підручник для 10 класу  
спеціальних закладів загальної середньої освіти (F 70)

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України*

Видано за державні кошти. Продаж заборонено

*У підручнику використаний ілюстративний матеріал із відкритих інтернет-джерел*

Редактор *Мирослава Бацай*

Технічний редактор *Сергій Максимець*

Коректор *Інна Криворук*

Дизайн і верстка *Павла Давиденка*

Формат 70x100/16. Ум.-друк. арк. 16, 20. Обл.-вид. арк. 18, 00.

Наклад 4129 прим. Зам. № 1472.



Видавець і виготовлювач видавничий дім "Букрек",  
вул. Радищева, 10, м. Чернівці, 58000.

**[www.bukrek.net](http://www.bukrek.net)**

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру  
суб'єкта видавничої справи ЧЦ № 1 від 10.07.2000 р.